KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013 3

Kultūros ir meno žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Leopoldas SURGAILIS. Arkangelas Mykolas su durklu. 9 dešimtmetis. Drobė, tempera; 128x130

Leopoldo Surgailio kūryba atstovauja geriausioms lietuvių ekspresionizmo tradicijoms ir pateisina jas, nepaisydama nei socioestetinių virsmų, nei nomenklatūrinių „avangardo" kūlvirsčių. Apie tapytoją skaitykite p. 64

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON *(eurozine)*
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ *„Kultūros barų" leidykla*. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine* partneris. **www.eurozine.com**

Problemos ir idėjos

Urbanistika, padedanti įveikti baimę. *Su urbaniste, miestų antropologe Nan Ellin kalbasi Almantas Samalavičius* / 2

Architektūros kritika ir miestų raidos perspektyva. *Su architektu, urbanistu ir rašytoju Witoldu Rybczynskiu kalbasi Almantas Samalavičius* / 7

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Daiva TAMOŠAITYTĖ. Pralošta šachmatų partija / 11

Nuomonės apie nuomones

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. Skaistybės kermošius moralinio nuopuolio fone / 20

Vainius BAKAS. Mandagūs svečiai ir malonūs šeimininkai / 29

Kūryba ir kūrėjai

Mykolas KARČIAUSKAS. Eilėraščiai / 31

Edgaras KLIVIS. Visuomenės priešas: teatras kaip viešoji sfera / 34

Kęstutis ŠAPOKA. Vizualinis posūkis. *Šarūno Nako muzikinė ir vizualinė kūryba* / 41

Virginija VITKIENĖ. Vienišųjų miestas, arba Sąmoningos visuomenės drama. *Gretos Grendaitės ir Tomo Vosyliaus paroda „Persirengimai"* / 44

Kęstutis ŠAPOKA. Tuštoka postidėja. *Paroda* Titanike *lyčių nelygybės tema* / 46

Apie „paršų bankus" ir lapės laisvę vaikytis vištas. *Su rašytoju Nicholasu Bradbury'u kalbasi Almantas Samalavičius* / 49

Nicholas BRADBURY. Rinkos ūkis, arba Kaip lapės užlaužė paršų bankus / 52

Ar Prahos deklaracija pabudins Europos sąžinę? *Su Ladislavu Cabada ir Jiří'u Dědečeku kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 59

Kęstutis ŠAPOKA. Harmoningas žvilgsnis į pasaulį. *Leopoldo Surgailio tapyba* / 64

Pažinti naujaip

Arūnas SPRAUNIUS. …Ir kaip mus palieka tekstas / 65

Tomazino KOVALINI. *Homo interneticus,* kitaip tariant, ar esate prisijungęs?.. / 69

Laikai ir žmonės

Valdas SELENIS. Augustinas Voldemaras – mokslininkas, virtęs politiku / 74

Vilmantas KRIKŠTAPONIS. Stanislovo Dagilio įnašas lietuvybei stiprinti / 78

Istorijos puslapiai

Tomas ČELKIS. Kaip keitėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vakarinių sienų samprata XIII–XVI a. / 83

Apie knygas

Marius GAUČYS. Socialinių ir literatūrinių plotmių tarpusavio priklausomybė / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Lašas, perpildęs Vilties taurę / 93

Viršelio 1 p.: Cooltūristės. Kitas kelias. Video 0:32 s. ir gličo fotografijos. 8 sekundžių epizodas iš Kanų festivalio apdovanojimo ceremonijos apverčiamas, sukuriant veidrodinę simetriją

4 p.: Marta VOSYLIŪTĖ. Kaip Sližio šokėjai svetimšalius kolegas pasikvietė į projektą „Šok su manimi". Popierius, mišri technika
Iš parodos „Postidėja: atstatomieji darbai" Vidmanto Ilčiuko reprod.

Ann Beverly nuotr.

URBANISTIKA, PADEDANTI ĮVEIKTI BAIMĘ

Su urbaniste, miestų antropologe Nan ELLIN kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS

Profesorė Nan Ellin jau daugiau kaip dešimtmetį minima tarp ryškių šiuolaikinių JAV urbanistikos tyrinėtojų. Baigusi antropologijos magistrantūrą Niujorko Kolumbijos universitete, ten pat apgynė urbanistinio planavimo doktoratą, vėliau dėstė Arizonos universitete, o šiuo metu yra Jutos universiteto Architektūros ir planavimo kolegijos Miestų ir metropolinio planavimo katedros vedėja. Plačiai nuskambėjo Ellin sudarytas veikalas „Baimės architektūra“ (1997), kuriam parengti ji subūrė įspūdingą žymių architektų, urbanistų ir miesto sociologų komandą. Be to, paskelbė monografijų, nagrinėjančių naujus urbanistikos ir miestokūros poslinkius: „Postmoderni urbanistika“ (1999), „Integrali urbanistika“ (2006) „Feniksas: XXI amžiaus miestas“ (su Edwardu Boothu Clibbornu). Naujausias jos veikalas pavadintas paprastai „Gera urbanistika“ (2012).

Su Nan Ellin kalbėjomės apie urbanistikos trajektorijas, nuo diktato, baimės, įtarumo vedančias prie kokybiškai naujos demokratiškos miesto vizijos.

Almantas Samalavičius. *Architektūra yra glaudžiai susijusi su sociumo gyvenimu ir, kaip galime spręsti iš patirties, neretai pasitelkiama įtvirtinti vienokiems ar kitokiems socialinės elgsenos modeliams. Knygoje „Baimės architektūra“ Jūsų sutelkti urbanistai, architektūros kritikai tyrinėjo, kokį poveikį architektūrai daro baimė. Savo straipsnyje, kuris publikuotas šiame rinkinyje, rašėte: „Tokios strategijos kaip aptvėrimas, apsauga, kitokios stebėjimo sistemos ir gynybinė urbanistika daliai žmonių suteikia tam tikrą saugumo pojūtį. Tačiau, kaip atskleidė neseniai atliktas tyrimas, tokie metodai anaiptol ne visada sumažina realų pavojų. Be to, jie didina visuotinį baimės jausmą, nes sėja paranoją ir nepasitikėjimą.“ Pastarojo dešimtmečio įvykiai, regis, ypač sustiprino nuolatinę baimę. Kokį poveikį tai padarė urbanistikai? Savo naujausioje knygoje siūlote strategijas, kurios galbūt padės atsikratyti tiek asmenis, tiek bendruomenes kamuojančio nerimo ir frustracijos…*

Nan Ellin. Pastarąjį dešimtmetį netrūko ir reakcijos, ir atsako į tuos reiškinius. Reakcija vis labiau verčia užsidaryti savo tvirtovėje, niekur nedalyvauti, sąmonė atbunka, nes bandoma susidoroti su slegiančiu nerimu, pasitelkiant tokius mechanizmus kaip

neigimas, kitų kaltinimas ir nusišalinimas. Dažnai tai lemia persisotinimas žiniasklaidos produkcija, socialinėmis medijomis, masine kultūra, maistu, apsinuodijimas kvaišalais ir panašūs dalykai. Toks kelias primena žemyn smigančią spiralę, nes neįstengiama suvokti tikrųjų to nerimo priežasčių. Antra vertus, atsakas gali būti aktyvaus pobūdžio, ir tada spiralė kyla aukštyn, nes žmonės labiau pabrėžia tai, ką turi, užuot krimtęsi dėl to, ko stokoja, taigi atsiranda tvirtas egzistencinis pamatas. Lygiai taip, kaip geras vadybininkas remiasi savo organizacijos stiprybėmis, gera urbanistika remiasi tuo, kas vienoje ar kitoje vietoje jau egzistuoja. Toks tausojantis požiūris darosi vis akivaizdesnis ir skatina esminius tiek urbanistinio planavimo, tiek vietos tvarkymo, tiek bendruomenės kūrimo pokyčius.

Savo naujausioje knygoje „Gera urbanistika“ šį atsaką apibūdinu kaip „kelią gerovės link“, kurį sudaro šeši žingsniai: perspektyva, nugludinimas, pasiūlymas, prototipas, parama ir pateikimas. Pirmasis žingsnis – **perspektyva** yra pats svarbiausias, nes atskleidžia konkrečios vietos ir bendruomenės branduolius, o kartu leidžia intuityviai nujausti, kas galėtų ten susiklostyti. Šis žingsnis yra esminis, nes labai sunku įsiklausyti į kitus, jei nesame įsiklausę į save, todėl skubame visiems procesams primesti savo kontrolę. Aiškiai artikuliavę savo idėjas, lengviau suvoksime, kas svarbiausia kitiems proceso dalyviams, ir galėsime gilintis į esminius klausimus, įvairiais atžvilgiais susijusius su mūsų plėtojamu projektu.

Antrasis žingsnis – **nugludinimas** (arba tobulinimas) išgrynina šiuos branduolius iki konkretaus **pasiūlymo** (trečias žingsnis), kitaip tariant, iki sintetinio pobūdžio koncepcijos, kuri leistų judėti pirmyn. Pasiūlymai, ginantys tai, kas vertinga, sustiprinantys to klodo veiksmingumą, įneša nemažai naujų dalykų. **Parama** (ketvirtas žingsnis) įvairiomis formomis susieja vienus pasiūlymus su kitais, o kartu telkia palaikymą projektui įgyvendinti. **Prototipas** – tai žingsnis, kai iš esmės patikrinama koncepcija, kad būtų galima ją toliau tobulinti, didinant susidomėjimą ja. **Pristatymas** partneriams, kurie suinteresuoti tą projektą plėtoti, yra galutinis etapas, po jo imamasi naujų projektų.

Kiekvienas profesionalas, nesvarbu, planuotojas, miesto ar kraštovaizdžio projektuotojas, architektas ar pan., gali įveikti kelią gerovės link. Vienintelė išankstinė sąlyga, prieš pasukant aktyviuoju keliu, yra reikalavimas, kad jis nuvestų mus ten, kur dar nesame buvę. Profesionalių urbanistų uždavinys – nukreipti žmones tuo keliu ir tapti kelionės vedliais. Tiek profesionalūs urbanistai, tiek bet kas kitas, norintis padėti, kad būtų pagerinta vieta, kurioje gyvename, aktyviai prisidės prie to, kad atsiskleistų individualūs tikslai ir lūkesčiai. Po to šiuos tikslus būtina subalansuoti, kad būtų numatytos ir atsirinktos geriausios galimybės.

Skaitydamas Jūsų parengtą knygą apie baimės architektūrą, buvau susidaręs įspūdį, kad tai daugiausia susiję su JAV, iš dalies su kitų Vakarų šalių didmiesčiais, kurių realybę apibūdina sociologinis „urbanistinių džiunglių“ vaizdinys, nusakantis atsitvėrimo, apsaugos, stebėjimo, išstūmimo politiką. Tačiau pastaruoju metu vis dažniau įsitikinu, kad tokie patys procesai nusirito ir per Rytų Europos miestus. Vaikštinėdamas po Vilnių, matau, kad gatvėse, aikštėse, prie pastatų atsiranda vis daugiau stebėjimo kamerų, nors dalis iš jų (veikiausiai dėl lėšų stokos) neveikia. Kita vertus, tos nuolat stebimos miesto erdvės anaiptol nėra pačios pavojingiausios. Tad gal apie urbanistinės baimės globalizaciją derėtų kalbėti kaip apie universalų reiškinį?

Nors baimės jausmas visada ir visur buvo kasdieninės žmogaus patirties dalis, šiuolaikinė baimė yra lengvai perkeliama į kitas vietas, panašiai eksportuojami ir importuojami tokie reiškiniai kaip televizijos šou „Amerikos numylėtinis“ (*American Idol*) arba *Starbucks* kavinių tinklas. Baimė ir nerimas gali skleistis pačių vietovių viduje, kai dėl unikalios gamtinės padėties nuolat gresia stichinės nelaimės, ją skatina patirtis, susijusi su karais, žudynėmis, kitais nusikaltimais, prie to prisideda valstybės institucijų korupcija, masiniai maištai, autoįvykių gausa, tero-

rizmas, bioterorizmas, epidemijos ir kitokie pavojai sveikatai, žmonių grobimas ir t. t. Nors pastaruoju metu baimė iš tikrųjų globalizuojama, kiekviena vietovė turi savo specifinį baimės atspalvį.

Šiuolaikinės urbanistikos būvis neretai charakterizuojamas terminais, pasiskolintais iš medicinos žodyno. Kokios priežastys dažniausiai lemia urbanistinių vietovių „pasiligojimą"? Ir kokie „vaistai" (prisiminus garsųjį Lewiso Mumfordo straipsnį, kritikavusį Jane's Jacobs „namudinius" vaistus, esą įveiksiančius miesto vėžį) galėtų pagydyti urbanistinį „kūną"?

Kalbėdami apie vietoves, iš tikrųjų dažnai renkamės emociškai išraiškingą žodyną, sakome, kad miestą, kvartalą ar namą „mylime" arba priešingai – nekenčiame. Tuos žodžius dažniau adresuojame vietoms negu žmonėms. Turbūt nereikia įrodinėti, kad vietos, kurias mylime, mums atrodo patrauklios, jaukios, o tos, kurių nekenčiame, kelia susierzinimą, įtampos jausmą. Kas įžiebia „meilę" vietovei? Dažniausiai tvirti saitai su aplinka. Santarvė su ta vieta, su gamta leidžia pajusti santarvę su pačiu savimi, su kitais žmonėmis, su aukštesne būtimi, su dabartimi ir praeitimi. Kai suvokiame šių saitų svarbą, apima prasmės, harmonijos, tikslo, intereso, jaudulio, išskirtinumo, saugumo, pilietiškumo, abipusės pagarbos, dvasios kilnumo pojūčiai. Neretai tokias vietas apibūdiname kaip „autentiškas" ar „tikras". Kuo mažiau esame prisirišę prie vietos, tuo mažiau ji mums patinka.

Regis, nebereikia nei receptų, nei manifestų, įtikinėjančių rūpintis vietovės gerove. Labiau derėtų ugdyti gebėjimą kolektyviai įsivaizduoti ir išreikšti konkrečių vietų geresnes galimybes, kurios leistų jose gyvenantiems žmonėms *patirti tuos meilės saitus*. Mano minėti šeši žingsniai gerovės link padeda paversti konkrečias vietas labiau mylimomis, kad jos būtų tinkamesnės gyventi.

Knygoje „Integrali urbanistika" teigiate, kad šiuo metu bandoma užgydyti moderniojo ir postmoderniojo urbanistinio mąstymo ir veiklos padarytas žaizdas, nors, ko gero, daugiausia žalos šioje srityje padarė būtent modernistai. Tačiau ar pavyks įveikti Le Corbusier išaukštintos „urbanistinės chirurgijos", plačiai taikytos viso pasaulio miestuose, padarinius?

Vietoj urbanistinės chirurgijos dabar taikoma urbanistinė akupunktūra, į miesto organizmą įterpiami nauji elementai, kurie padeda išvalyti taršą, blokuojančią „urbanistinius meridianus" (natūralius, dirbtinius ir socialinius srautus), išlaisvina gyvybinę galią, būdingą toms vietoms ir toms bendruomenėms, sustiprina jų sveikatą ir gerovę. Brazilas Jaime'as Lerneris, buvęs Kuritibos meras, urbanistinę akupunktūrą apibūdina taip: „Strateginis įsikišimas tinkamu laiku išlaisvina naują energiją ir ją konsoliduoja, nukreipdamas į trokštamą tikslą, paskatina pozityvią grandininę reakciją arba „išsiliejimus", kaip juos apibūdino [Jane] Jacobs, padedančius išgydyti visą sistemą ir suteikti jai naują kokybę (Jaime Lerner, Reviving Cities, 2010. In: What We See: Advancing Investigations of Jane Jacobs, ed. Stephen Goldsmith and Lynne Elisabeth. Oakland, Ca: *New Village Press*). Urbanistinė akupunktūra aktyvuoja nepanaudotus resursus ir pritraukia naujų. Tai leidžia vietos bendruomenei jausti nuolatinį vyksmą, kuris sutelkia žmonių, viešojo gėrio, informacijos srautus, siūlo įdomią, unikalią ir autentišką patirtį. Šis požiūris atkuria dermę tarp kūno ir sielos, tarp žmonių ir gamtos, o kartu harmonizuoja tarpusavio santykius, pakrikusius praėjusiame amžiuje.

Pastaruoju metu ir Vakarų, ir Rytų Europa susiduria su reiškiniu, kuris prieš keletą dešimtmečių buvo sunkiai įsivaizduojamas, – turiu galvoje ribų tarp privačių ir viešųjų erdvių ištrynimą ir neva „viešų" vietų atsiradimą privačiuose prekybos ir pramogų centruose. Rytinėje Europos dalyje šie procesai kol kas menkai reflektuojami ir analizuojami. Tačiau keista, kad plečiantis tokioms viešumos simuliacijoms, visiškai apeinama „pilietinė visuomenė", kurios balsas dar visai neseniai buvo toks stiprus. Ką manote apie tokią viešumo samplaiką su privatumu?

Tam tikrais atvejais toks ribų tarp privačios ir viešosios erdvės išsitrynimas gali baigtis sumaišti-

mi, nes iškreipiama tikroji viešųjų erdvių prigimtis, jos nuvertinamos, o tai savo ruožtu didina ūpą jas komercializuoti, todėl tikrų viešųjų erdvių lieka vis mažiau. Taip atsitiko, pavyzdžiui, Fenikse, Arizonos valstijoje: parkas, puošęs miesto centrą, buvo parduotas prekybos centrų statytojams. Kita vertus, kad privačių savininkų valdomos „viešosios" erdvės atsiranda tokiose vietose, kur valstybinės institucijos negali jų suteikti gyventojams, – pavyzdžiui, daugelyje priemiestinių žiedų Jungtinėse Valstijose, yra nemažas privalumas. Taikant tokias strategijas kaip „pagrindinės gatvės plėtra", „gyvenimo būdo centrai" ir pan., įsigudrinama parūpinti vis daugiau privačiai valdomų „viešųjų" erdvių. Šis procesas lemia, kad skirtumai tarp šių ir tikrai viešų erdvių, kurias, beje, vis dažniau monopolizuoja globali franšizė [vietos valdžia suteikia privilegiją privačiai firmai naudotis visuomenine nuosavybe, – *red.*], iš esmės mažėja, nes jos vis labiau primena prekybos centrus.

Knygoje „Integrali urbanistika" rašėte, kad architektai, miesto planuotojai ir projektuotojai turėtų glaudžiau bendradarbiauti su socialiniais tyrėjais. Manyčiau, svarbus čia ir vietos bendruomenių vaidmuo, antai britų architektas Johnas F. C. Turneris stengėsi kuo labiau įtraukti visuomenę į planavimo procesus. Deja, iki šiol tebesisukame modernybės orbitoje, projektuotojus ir planuotojus iškėlusioje iki socialinio vizionieriaus lygmens – šis leitmotyvas persmelkęs Le Corbusier, Franko Lloydo Wrighto, Buckminsterio Fullerio, kitų architektų veikalus. Architekto-planuotojo diktatas tęsiasi iki šiol, nors miestų kūrėjo, apdovanoto „antžmogiškomis" galiomis, įvaizdis visuomenėje gerokai apiblukęs. Ar įžvelgiate kokių nors pokyčių, perskirstant vaidmenis miestokūros procesuose?

Be jokios abejonės, taip. Mobilių interaktyvių technologijų, socialinių medijų ir informacijos gausa skatina labai esmingus ir įkvepiančius pokyčius.

Kai Danielis Burnhamas prieš šimtą metų šlovino grandiozinius pertvarkos planus, vyko sparti urbanistinė plėtra, o miesto vizijos suvešėjo po pusės amžiaus. Tačiau visuotinai pripažintas moderniosios urbanistikos modelis žlugo, vizionieriškumą pritemdė sumaištis, ištiko pasitikėjimo krizė. Moderniosios urbanistikos trūkumus rodė tiek jos „produktai", tiek procesai, tiek *kas* ir *kaip*. Produktų (arba *kas*) srityje moderniosios urbanistikos esminės klaidos buvo funkcijų atskyrimas, gatvės numarinimas ir pasikliovimas automobiliais. Procesų (arba *kaip*) problemos susijusios su tuo, kad šie planai buvo primetami, vengiant prasmingo vietos bendruomenės dalyvavimo, negerbiant konkrečios vietos (dirbtinės ir gamtinės), neatsižvelgiant į istoriją ir kultūrą. Prasidėjus moderniosios urbanistikos nuosmukiui, atsirado gausybė „atviros visuomenės" sąjūdžių, skatinusių bendruomenės dalyvavimą, vengusių tvirtos rankos, tačiau tos pastangos mažai prisidėjo, kad konkrečios vietos būtų tinkamai tvarkomos.

Pirmąjį trūkumą nuo tada siekta pašalinti, suliejant receptus, susijusius su vietų kokybės gerinimu. Antrąjį dažniausiai stengtasi apeiti, todėl atsirado rimtų urbanistinio planavimo ir projektavimo spragų. Nesiimant spręsti šių esminių klausimų, tenkintasi siauresniais tikslais, technologiniais dalykais ir konkurenciniais karais (verčiau kovinga negu gera urbanistika, varžybos dėl užsakymų ir t. t.). Savaime suprantama, jokie geros urbanistikos receptai negelbės, nepridengs moderniosios urbanistikos trūkumų, jeigu nesugebėsime tų receptų įdiegti, o tai paaiškina, kodėl verkšlenama dėl drąsių planų stokos, – jų nesiimama nuo to laiko, kai modernioji urbanistika patyrė nesėkmę.

Laimei, atsirado kitokio pobūdžio vizionieriškas planavimas ir projektavimas, kuris atsižvelgė į abu minėtus trūkumus. Ši nauja atmaina suvokia kūrybinio bendradarbiavimo galią, padedančią išgaląsti atšipusius šio amato įnagius.

Per visą istoriją, iki pat šiuolaikinės moderniosios urbanistikos, vizionieriškas planavimas ir projektavimas buvo iš esmės nukreiptas iš viršaus į apačią. 7-ajame dešimtmetyje kilo empatiška reakcija iš apačios į viršų. Nuo to laiko šios dvi atmieštos versijos darė įtaką didžiumai urbanistikos projektų, tačiau rezultatas dažniausiai buvo ganėtinai prėskas. Nei

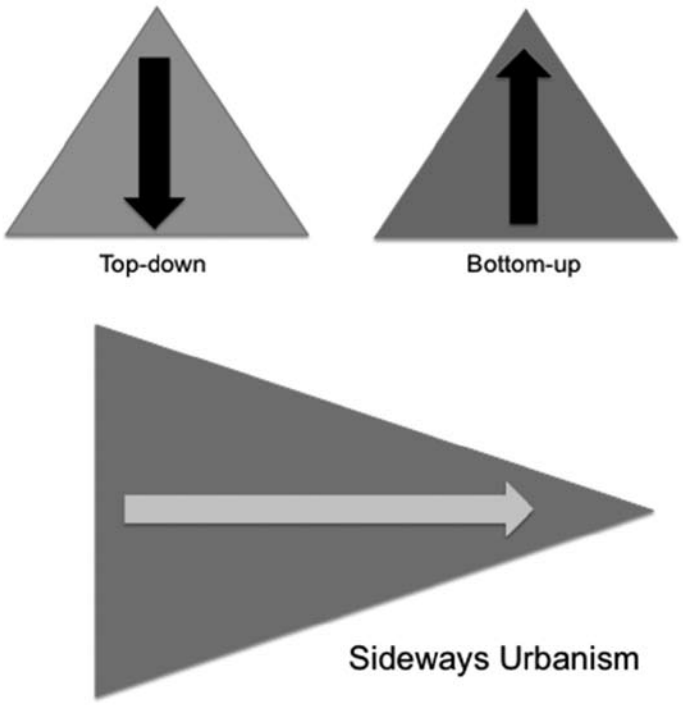

praktika iš viršaus į apačią, nei iš apačios į viršų negali aprėpti visumos, t. y. to, ką vadinu *įstrižine urbanistika*. Tokį požiūrį gali inicijuoti bet kas – politikai, planuotojai, architektai, urbanistai, kraštovaizdžio architektai, menininkai, vadybininkai, filantropinės organizacijos, kultūrinės institucijos, universitetai ar suinteresuoti bendruomenės nariai. Kelias gerovės link dažnai prasideda nuo vieno ar keleto žmonių idėjos, kuri greitai pritraukia kitus dalyvius – taip vizija nugludinama, prieš imantis ją realizuoti. Šiame procese numatoma svarbi grandis, kuri atlieka projekto priežiūrą, o kartu užtikrina ir palengvina jo įgyvendinimą, ši praktika leidžia kitiems visa tai lengvai pakartoti.

Anksčiau visa atsakomybės našta tekdavo tiems, kurie priima sprendimus tradicinės organizacinės struktūros viršuje, o dabar didžiuma darbo atliekama dar prieš tai – projektą apsvarsto visos suinteresuotos grupės, tiek projekto autoriai, tiek rėmėjai, tiek investuotojai, tiek vykdytojai, tiek bendruomenė. Kadangi būna padaryta tiek daug dar prieš priimant galutinį sprendimą, esmingai sumažėja investicijos, kurių reikia, kad idėjai būtų pritarta, kad būtų gauta visuomenės parama, rasta lėšų projektui įgyvendinti. Be šio proceso viskas atrodo mažų mažiausiai nepatikima. O kai projektas vykdomas palaipsniui, tie, kurie priima sprendimus, gali tikėtis, kad jų miestas ar miestelis bus atnaujintas sėkmingai.

Pastaruoju metu daug vilčių siejama su darna kaip urbanistikos filosofija, teorija ir praktika, tačiau darnos idėjas nesunku sukompromituoti (pavyzdžiui, taip atsitiko su plačiai reklamuotais ekomiestais). Ar įmanoma išsaugoti perspektyvią ateities filosofiją, pagrįstą darnos koncepcija, ar jos nenustekens ir nesukompromituos neatsakinga politinė retorika ir sumaištinga dabartinė praktika?

Pastangos išspręsti problemas ir patenkinti žmonių poreikius neretai būna nevaisingos, nes tai susiję su baimės pojūčiu, apie kurį kalbėjome kiek anksčiau. Laimei, vis daugiau iniciatyvų visame pasaulyje remiasi kitokiu požiūriu ir yra gana sėkmingos. Užuot pradėjusios nuo trūkumų, šios iniciatyvos remiasi tuo, kad išsiaiškina konkrečios vietos stiprybes ir jomis pasinaudoja. Kai taip atsitinka, „problemos“ įvelkamos į visai kitą drabužį ir atveriamos jų galimybės. Pavyzdžiui, apleistą geležinkelio liniją Niujorke, nutiestą ant pakylos, daugelis laikė piktžaizde, buvo nuspręsta ją nugriauti. Laimei, atsirado visai kitokia kolektyvinė vizija, sulaukusi paramos, ir buvo sukurta Pakylos linija, dabar laikoma viena pavyzdingiausių viešųjų pasaulio erdvių. Panašiai atsitiko ir Fenikse, Arizonoje, kur ilgą laiką nenaudoti kanalai dabar rekonstruojami į gyvybingus miesto tinklus, susisiekiančius su pagrindinėmis gatvėmis ir esmingai gerinančius tiek gyvenimo, tiek aplinkos kokybę. Šie pavyzdžiai, kartu su aštuoniais kitais projektais, kuriuos aptariu savo knygoje „Gera urbanistika“, iliustruoja, kad negana vien išsiaiškinti problemas, būtina atverti potencialias jų galimybes ir jomis pasinaudoti, o raidos procesas nuo prigimtinių darnos ribų turi plėstis iki gerovės.

Dėkoju už pokalbį. ■

ARCHITEKTŪROS KRITIKA IR MIESTŲ RAIDOS PERSPEKTYVA

Su architektu, urbanistu, rašytoju Witoldu RYBCZYNSKIU kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS

Michaelo Cooperio nuotr.

Witoldas Rybczynskis gimė 1943 m. Škotijoje, lenkų emigrantų šeimoje, kartu su tėvais vaikystėje persikraustė gyventi į Kanadą, baigė architektūros studijas Monrealio McGillo universitete, kuriame vėliau dėstė. Persikėlęs gyventi ir dirbti į JAV, nuo 1993 m. yra Pensilvanijos universiteto urbanistikos profesorius. Redaguoja savo įsteigtą urbanistikos žurnalą *Wharton Real Estate Review*. Parašė dvidešimt plačiai nuskambėjusių knygų: „Namai“ (1986), išversta į dešimt pasaulio kalbų, „Gražiausias namas pasaulyje“ (1989), „Miesto gyvenimas“ (1995), „Tobulas namas: kelionė su renesanso meistru Andrea Palladio“ (2002), „Kintantis metropolis“ (2010), „Pastato biografija: kaip Robertas Saintsbury's ir Normanas Fosteris pastatė puikų muziejų“ (2011) ir kt. Profesorių Rybczynskį ypač išgarsino straipsniai, skelbiami *New York Times*, *New York Review of Books*, *The Atlantic Monthly*, *New Yorker*. 2007 m. jis pelnė amerikiečių architektūrologijos patriarcho Vincento Scully'o premiją, kurią JAV nacionalinis statybos muziejus skiria už išskirtinius nuopelnus, puoselėjant humanistinę architektūros ir urbanistikos sampratą.

Su Witoldu Rybczynskiu kalbėjomės apie miesto kultūros ateitį ekonomikos ir aplinkosaugos krizės purtomame pasaulyje, vis labiau ryškėjant naujoms globalioms problemoms.

Almantas Samalavičius. *Knygoje „Kintantis metropolis“ rašote: „Miestai nesiplėtoja vakuume. Urbanistikai ne tik fiziniu, bet ir intelektualiniu atžvilgiais daro įtaką tai, kas buvo anksčiau.“ Nagrinėjate „gražiojo miesto“ koncepciją, Ebenezerio Howardo idėjas, XX a. „globalisto“ Le Corbusier, ydingomis vizijomis užkrėtusio bent kelias miesto planuotojų ir projektuotojų kartas, urbanistikos sampratą. Jo įtaka moderniųjų miestų planavimui ir projektavimui padarė didesnį poveikį nei gerokai kuklesni, subalansuoti ir niuansuoti Howardo urbanistinės rekonstrukcijos siūlymai.*

Witold Rybczynski. Gana lengva nuvertinti Howardą ir didžiulį paveldą, susijusį su miesto/sodo sąjūdžiu. Robertas A. M. Sternas, rengdamas visame pasaulyje pastatytų miestų/sodų katalogą, nustatė, kad yra įgyvendinta šimtai tokių projektų ne tik Europoje, Šiaurės Amerikoje, bet ir Izraelyje, Pietų Afrikoje. Taigi, galima ginčytis, kad miesto/sodo sąjūdis, ko gero, įtakingesnis negu CIAM'as (Tarptautinis šiuolaikinės architektūros kongresas). Sąvoka *miestas/sodas* aptinkama iš esmės visose Europos kalbose ir išliko iki šių dienų, tačiau niekas, išskyrus istorikus, neprisimena Spindulių miesto (*Ville*

Radieuse). Miestas/sodas pergyveno Le Corbusier modelį ir praktikos lygmeniu. Miestų/sodų bendruomenės, tokios kaip Forest Hilo sodai Niujorke, Hempstedo sodų priemiestis Londone, Le Logis Briuselyje, ir šiuo metu sėkmingai egzistuoja, yra ekonomiškai klestinčios vietovės, o išlikę CIAM'o urbanistikos pavyzdžiai iš esmės merdėja, gyventojai jų nemėgsta (net nekenčia), pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose šios urbanistinės teritorijos buvo nugriautos. Ne geresni ir apgyvendinimo projektai, įdiegti Rytų Europoje sovietmečiu.

Sutinku su jumis, kad Spindulių miesto idealas vis dėlto daro įtaką ir kai kuriems jaunesniems šių dienų projektuotojams, ypač įgijusiems architekto išsilavinimą. Jie vis dar tiki, beje, lygiai kaip CIAM'as, kad miestas turi būti projektuojamas kaip ir bet koks statinys, tik didesnis. Visa tai yra dalis sąjūdžio, kuris prasidėjo po to, kai 9-ajame dešimtmetyje žlugo postmodernizmas. Tačiau, nepaisant madų ir skonių, bet koks projektavimas, kai ignoruojama liūdna 6-ojo dešimtmečio miestų statybos praktika Amerikoje, Europoje ir senajame Rytų bloke, yra labai žalingas.

Suprantama, tiek miesto/sodo, tiek Spindulių miesto idėjos formavosi vienaip, o buvo įgyvendintos taip, kaip jų kūrėjai nesitikėjo ir nesiekė, tačiau tokia jau yra urbanistikos prigimtis. Lengva nuvertinti *gražiojo miesto* sąjūdį, nes iš ambicingiausių jo planų esą išėjo šnipštas. Tačiau beveik kiekviename didesniame Amerikos mieste yra pėdsakas, kurį paliko *gražiojo miesto* sąjūdis – tai viešoji biblioteka, geležinkelio stotis, bulvaras ar pilietinis centras. Jeigu ne tie puikūs 1900–1930 m. iškilę viešieji pastatai, Amerikos miestų centrai būtų tik pilkas šešėlis to, kokie jie šiandien yra. Nei iki tol, nei po to miestų vadovams, planuotojams, architektams, kraštovaizdžio projektuotojams nepavyko pasiekti tokios puikios kokybės.

Du itin reikšmingi praėjusio amžiaus urbanistikos kritikai – Lewisas Mumfordas ir Jane Jacobs urbanistikos perspektyvas vertino labai skirtingai, o kartais net visai priešingai. Nors profesionalams ir akademikams šie autoriai gerai žinomi, visuomenė, regis, turi gana miglotą supratimą apie juos. Nepaisant informacijos gausos, dabartinė kultūra, atrodo, jau nesigilina į tai, kas anksčiau buvo laikoma „visuotinėmis žiniomis“…

Mumfordą šiandien skaito nedaugelis, nors jo architektūros kritika, tokios knygos kaip „Miestas istorijoje“, yra nė kiek ne mažiau svarbi, negu buvo jam gyvam esant. Jane's Jacobs veikalai tebedaro įtaką, jos knygas skaito ne vien profesionalai, didžiąja dalimi dėl labai aiškaus ir paprasto kalbos stiliaus.

Praeityje „viešoji nuomonė“ neturėjo didelio supratimo apie urbanistinį planavimą ir netgi nelabai tuo domėjosi. Tokie projektai kaip nauja kanalizacijos sistema, lūšnynų likvidavimas, gatvių platinimas buvo palikti ekspertams. Kita vertus, šiandien jokio urbanistinio projekto neįmanoma niekur (išskyrus Kiniją) įgyvendinti be viešo aptarimo. Pasibaigus praėjusio amžiaus 7-ajam dešimtmečiui, kai buvo baigta neretai ypač nehumaniška urbanistinė rekonstrukcija Europoje ir urbanistinis atsinaujinimas JAV, visuomenė ėmė reikalauti, kad ir ji galėtų dalyvauti planavimo procesuose, didino savo įtaką, remdamasi paminklosaugos tarybomis, bendruomenės grupėmis, kvartalų asociacijomis. Daugelis miestų įteisino formalų bendruomenės dalyvavimą visais naujų statybų atvejais. Nors žmonės gal visai nesidomi planavimui skirta literatūra ir šiuolaikinėmis urbanistinio projektavimo teorijomis, jie puikiai žino, kas jiems patinka, o kas ne.

Tai sakydamas turiu pripažinti, kad skeptiškai vertinu piliečių dalyvavimą svarstymuose, susijusiuose su projektų kokybe. Vieši aptarimai gali užkirsti kelią blogiems dalykams, tačiau jie gerokai mažiau efektyvūs, kai leidžia arba neleidžia įgyvendinti gerus projektus, nes dažniausiai verčia ieškoti konsensuso ir atskiesto kompromiso.

Kokią vietą šiuolaikinėje kultūroje užima architektūros kritika? Ar edukacinis kritikos vaidmuo aktualus, ypač dabar, kai vyksta sparti ir beprecedentė miestų plėtra, kinta šiuolaikinių didmiesčių pobūdis? Ar gali architektūros kritika ir analizė daryti įtaką tokiais keistais laikais, kai prasmingą „intelektualinį gyvenimą“ keičia paviršutiniškos pramogos?

Nors esu paskelbęs gausybę architektūros kritikos knygų, recenzijų ir straipsnių, laikau save ne tiek kritiku, kiek rašytoju. Dienraščiuose architektūros kūriniai recenzuojami taip, tarsi jie būtų teatro spektakliai ar kino filmai, – manyčiau, tai didelė klaida. Objektas gali

būti „naujiena“ tą dieną, kai atveria savo duris publikai (žiniasklaidos atstovai kviečiami jame apsilankyti dieną *prieš* atidarymą), bet statiniai gyvena ilgai, jie prisitaiko prie vartotojų, o vartotojai prisitaiko prie jų. Man atrodo, kad rašyti apie pastatus reikia praėjus tam tikram laikui, kai nusitrina aštrūs kampai ir galima spręsti, ar architekto idėjos turi išliekamąją vertę tiek estetiniu, tiek funkciniu atžvilgiu. Kita vertus, manau, kad kritikams naudinga dalyvauti prieštaringose diskusijose, susijusiose su numatomais statyti naujais pastatais, pavyzdžiui, tokiais kaip memorialas Eisenhoweriui Vašingtone arba ginčytis dėl pasiūlymų, kokia turėtų būti Niujorko viešosios bibliotekos rekonstrukcija.

Man niekad nerūpėjo „lavinti“ publikos arba remti vadinamąjį „gerą projektavimą“. Kai rašau tekstus apie statinius ir urbanistiką, mano pagrindinis tikslas yra paaiškinti, kodėl viskas yra taip, o ne kitaip. Tai ypač tinka kalbant apie urbanistikos raidą, kuri priklauso nuo daugybės asmenų – architektų, statytojų, nuomotojų, municipalinės valdžios pareigūnų, vietinių gyventojų ir t. t. Šių veikėjų požiūriai retai sutampa, o mano tikslas – paaiškinti, kokie interesai kaip veikia. Rašydamas apie pastatus mėgstu nagrinėti juos platesniame kontekste, tiek kultūriniame, tiek istoriniame. Man labiau patinka rašyti apie tuos architektus, kurie savo veiklą mato panašiai kaip ir aš – t. y. kaip didesnės visumos dalį. Nemanau, kad turėčiau aukštinti vieną kurį nors stilių. Nemažai mano tekstų susiję su aplinka – tai prekybos centrai, gamybinė ir kasdienė architektūra. Neretai tokie pastatai būna įdomesni už statinius, dažniausiai susijusius ne tiek su turiniu, kiek su mada.

Manau, visuomenė projektavimo klausimais dabar domisi labiau nei kada nors anksčiau (apie tai byloja *Apple* ir *IKEA* sėkmė), geriau supranta ir naująją architektūrą. Tačiau masinė žiniasklaida statinius traktuoja kaip vartojimui skirtus produktus, privilegijuodama tai, kas glumina, arba tai, kas nauja, tačiau nuvertindama patikrintus, išliekamąją vertę turinčius objektus.

Vienas iš Jūsų knygos „Kintantis miestas“ skyrių yra apie tai, kokio miesto žmonės nori. Pastaruoju metu vis daugiau analitikų aptaria, kokią įtaką miestų kultūrai daro vartojimas ir jo mastai, vis sunkiau suderinami su urbanistinės plėtros darna. Problema dar sudėtingesnė dėl klimato kaitos, prie kurios prisideda urbanistinė tarša. Ar įmanoma suderinti neribotus „norus“ su protingomis „reikmėmis“?

Sutinku su rašytoja Evelyn Waugh, kuri kadaise rašė: „Viskas, ką iš tikrųjų žinome, tai praeitis“, tad nesijaučiu labai jaukiai, pranašaudamas ateitį. Ar susidorosime su klimato atšilimu, ar jau per vėlu ką nors pakeisti ir teks paprasčiausiai prisitaikyti? Atsakymo nežinau. Susierzinu, kai kalbama apie *poreikius,* kurie priešpriešinami *paklausai*. Rinkos ekonomikoje paklausa reprezentuoja daugelio individų norus, o poreikius reikia apibrėžti. Istoriškai juos apibrėždavo geranoriškas arba ne toks geranoriškas elitas. Dauguma žmonių nemėgsta, kai nurodinėjama, ko jiems reikia. Gali būti, kad vieną gražią dieną mums teks atsisakyti rinkos modelio, ir taip tikrai atsitinka karo metais, kai ima galioti paskyros, normatyvai ir kitokios priemonės, reguliuojančios poreikius. Manau, jei išsipildys ekstremalus klimato atšilimo scenarijus – nusileidus neperregimam žudančiam smogui, sparčiai kylant vandens lygiui, miestus pasiglemš potvyniai – galima įsivaizduoti perėjimą nuo paklausa grįstos ekonomikos iki tokios, kuri grindžiama poreikiais. Tai paskutinė išeitis, dėl kurios vargu ar turėtume džiaugtis.

Nepaisant keleto akivaizdžių išimčių, nemaža dalis miestokūros koncepcijų žlugo: Jungtinėje Karalystėje Ebenezerio Howardo miestą/sodą sukompromitavo pokarinė „naujųjų miestų“ plėtra, pastaruoju metu vyravusios „kūrybinės klasės“ ir „kūrybingo miesto“ vaizdiniai subliūško, įsibėgėjus ekonomikos krizei... Ne kažin kiek geresnis likimas ištiko ir „ekomiestų“ modelį, kuris, bent kol kas, neatrodo labai rezultatyvus. Kokia Jūsų urbanistinių transformacijų vizija? Galbūt urbanistikos likimą nulems socialiniai eksperimentai?

Miestai visada buvo socialinių ir techninių eksperimentų vietos (pagalvokime apie centralizuotą vandens tiekimą, automobilius gatvėse, dujas ir elektrą, socialinę integraciją, bendrąjį lavinimą ir visuomeninę sveikatos apsaugą). Kita vertus, rinka su miestu elgėsi konservatyviau, atsargiau išbandydama pokyčių galimybes, įgy-

vendindama juos tik tais atvejais, kai jie pasirodydavo tinkami (oro uostų viešbučiai) ir atsisakydama, kai tik jie neatsipirkdavo (prekybos centrai mieste). Bandymai, klaidos, o ne grandiozinės teorijos. Tai labai skiriasi nuo didžiumos miesto planavimo teorijų.

Manau, esmingiausias urbanistinės raidos XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje reiškinys yra globalių miestų atsiradimas. Nors priklauso didesniems politiniams dariniams, miestai yra užsitikrinę panašią ekonominę laisvę kaip kadaise miestai-valstybės viduramžių Europoje.

Miestų administratorių vykdomi pokyčiai turi daugiau sėkmės galimybių (didžiuma miestų planavimo klaidų, padarytų praėjusio amžiaus 6-uoju ir 7-uoju dešimtmečiais, susijusios su sprendimais, primestais iš viršaus). Spėju, inovatyviausios iniciatyvos, susijusios su klimato kaita, kils tokiuose globaliuose miestuose kaip Niujorkas, Londonas ir Tokijas, nes jie turi ir žmogiškųjų, ir ekonominių resursų, kad galėtų veikti nepriklausomai.

Savo knygoje „Miesto gyvenimas“ pabrėžėtė, kad Franko Lloydo Wrighto urbanistinė decentralizacijos vizija įžvalgiai numatė tendencijas, susijusias su automobilių vaidmeniu, pakeitusiu Amerikos (ir ne tik) miestų gyvenimą. Tačiau pastaruoju metu individualus automobilis mieste tampa vis didesne problema, urbanistai ginčijasi, koks turėtų būti visuomeninio ir privataus transporto balansas didmiesčiuose. Kokį vaidmenį, Jūsų nuomone, individualus automobilis vaidins naujame amžiuje?

Privačių automobilių savininkai turi daugybę išeičių, ne tik sėsti į visuomeninį transportą, nors būtent tokią alternatyvą jiems dažniausiai siūlo kritikai. Kai dujų kainos JAV prieš keletą metų pasiekė anksčiau neregėtas aukštumas, individualių automobilių mieste smarkiai sumažėjo, žmonės ėmė rečiau jais važinėti, palikdavo parkavimo aikštelėse prie didesnių transporto mazgų, derindami kelionę privačiu ir viešuoju transportu. Galiu įsivaizduoti gausybę scenarijų, pagal kuriuos asmeninis transportas išlieka svarbus, nepaisant didelės dujų kainos: elektra varomi ir hibridiški automobiliai, bendruomenei priklausantys automobiliai, mažesni ir lengvesni automobiliai ir kt. Modernus amerikietiškas gyvenimo būdas priklauso nuo individualaus mobilumo lygiai taip pat kaip XIX a. miesto gyvenimas priklausė nuo anglies, o XVIII a. – nuo arklio. Spėju, kad automobilio atsisakysime tik tada, kai išbandysime visas alternatyvas.

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas tam tikras „tradicionalizmo“ atgaivinimas urbanistikoje. Naujasis urbanizmas ir kai kurie kiti požiūriai veikiausiai sietini su atsaku į daugelio dešimtmečių „totalitarines vizijas“. Kaip vertinate šias miestų planavimo tendencijas?

Naujoji urbanistika yra reakcija į save diskreditavusias grandiozines miestų projektavimo teorijas, kurias propagavo CIAM'as, ir ji „tradiciška“ tik tuo požiūriu, kad atsižvelgia į ilgą miestų projektavimo istoriją, grįstą gatvių, viešųjų erdvių ir pastatų kombinacija, atsisakydama radikalių inovacijų, tokių kaip milžiniški superkvartalai, pėsčiųjų ir automobilių transporto atskyrimas arba megastruktūros. Naujasis urbanizmas priešinasi aukštybinių pastatų statymui, o tai problemiška, nes didžiųjų miestų centruose šis statinių tipas atlieka ir komercines, ir gyvenamąsias funkcijas. Naujasis urbanizmas įkėlė koją ir į rinką, tačiau jo poveikis miestų ir priemiesčių plėtrai labai nedidelis, o Azijoje, kur pastaruoju metu vyksta didžiosios miestų statybos, jo įtaka net visai nepastebima.

Manau, urbanistikos ateitis šiuo metu sprendžiama Kinijoje, lygiai taip pat kaip XIX a. ir XX a. pabaigoje viską diktavo Jungtinės Valstijos – čia anksčiau nei bet kur prasidėjo dangoraižių konstravimas, masinė elektrifikacija, buvo paleistas troleibusas (praėjusio amžiaus 3-iajame dešimtmetyje Los Andželas turėjo didžiausią pasaulyje troleibusų sistemą). Kinijoje, o ne Europoje ar JAV, mano nuomone, susiklostys svarbiausios urbanistinio projektavimo inovacijos. Amerikos urbanistikai didelę įtaką darė tokie išradimai kaip liftas ir telefonas, be kurių statyti dangoraižius būtų buvę nepraktiška. Kaip pigi tarpasmeninė komunikacija ir skaitmeninės technologijos paveiks naujus Kinijos miestus, netrukus pamatysime.

Dėkoju už pokalbį. ■

Daiva TAMOŠAITYTĖ

PRALOŠTA ŠACHMATŲ PARTIJA

Nerimtai apie rimta

Regis, nuo 2004-ųjų sapnuoju keistą sapną: nebežinau, kur gyvenu – Lietuvoje ar ne Lietuvoje. Tada kur? Gal Mariaus Ivaškevičiaus aprašytame Madagaskare? Po 2012 m. rudens rinkimų į Seimą paaiškėjo, kad miega visa tauta. Užmigdyta hipnozės seansų, plieskiančių iš TV ekranų, ji kaip somnambulas svirduliuoja ties bedugnės kraštu, sapnuodama Vilties Premjerą, o atsibudusi staiga išvys, kaip neatpažįstamai pasikeitė kraštovaizdis, gatvių pavadinimai, kalba, žmonės...

…Pramerkiu vieną akį ir matau, kad TV ekranų „kontingentas“ irgi pasikeitė – į valdžią sugrįžo socialdemokratai, nušalintojo prezidento kariauna ir Darbo partija, kurios pirmininkas su parankiniais trina teisiamųjų suolą. Nesulaukę nė teismo sprendimo, šie demonstruoja agresyvią kriminalizuotą retoriką ir elgiasi taip, kad šokiruoja net visko mačiusius Seimo narius. Nebūdingą lietuvių kultūrai toną duoda ir valdančiosios koalicijos inkliuzas – Lenkų rinkimų akcija, kuri į Seimą prasibrovė sudariusi partinę koaliciją su Rusų aljansu (koalicijoms procentinis barjeras gerokai aukštesnis, tačiau niekas, net pats VRK pirmininkas, klastotės „nepastebėjo“). Dar kojų Seime neapšilusi, „akcija“ taškosi ultimatumais, tarsi vėl gyventų 1920-ųjų sąlygomis ar mėgautųsi 1938-ųjų atmosfera. Kaimyninės šalies užsienio reikalų ministras kartu su pačiu prezidentu, beje, nė neslėpė labai laukiantys rinkimų baigties. O sulaukę iškart pradėjo nurodinėti, ką Lietuvos vyriausybė turėtų daryti, savo ruožtu grasindami apskritai uždaryti lietuvių mokyklas Punske.

Lietuvos tautininkų partija (normaliose Europos valstybėse tokios turi užtikrintą elektoratą), net sudariusi koaliciją su kitomis trim partijomis, atstovaujančiomis nacionaliniam interesui, nesurinko nė penkių procentų balsų. Kad prieš rinkimus skubiai priimti įstatymai atėmė galimybę iš jos ir kitų naujų partijų naudotis biudžeto lėšomis ir informacinėmis priemonėmis – nieko tokio.

Kitą akį pramerkusi, matau, kaip neseniai praūžusias ***antonovų*** machinacijas su ***snorais*** užtemdo toks Vladimiras Romanovas, per trumpą laiką įstengęs dar daugiau – sužlugdęs ne tik „Ūkio“ banką, bet ir legendinį „Žalgirio“ krepšinio klubą.

Kadaise iš TV dingę veidai vėl šmėsčioja ekrane ir nerišliai, diletantiškai veda nacionalinio transliuotojo pirmojo kanalo laidas. Į komercinius kanalus sugrįžę tautos žadintojai irgi linksmintojai, plikiai su poniomis kurpia vis kvailesnius šou, per kuriuos kasdien tarsi popiežius lange pasirodo tautos at-

stumtieji – neperrinkti į Seimą ir kitaip politinio likimo nuskriausti. Kasdien paaiškėja kas nors nauja ir gera: tautai netrukus bus įkalta į galvą, kad gal nė kruvinųjų Sausio 13-osios įvykių nebuvo, nes Algirdas Paleckis, jau išaiškinęs, kad savi šaudė į savus, nuolatos rodomas per visų TV vadinamąsias diskusijų laidas, o „Samsono" mėsininkai tą dieną specialiai nupigina „Tarybines dešreles"… Beje, Paleckis per tas „diskusijas", žinoma, nutyli, kad jo vadovaujamą Socialistinį liaudies frontą pinigais remia naujojo internacionalo organizacija „Pasaulis be nacizmo", o jai vadovauja už pedofiliją Rusijoje 1982 m. teistas Borisas Špigelis.

Žinios pilasi kaip kruša iš dangaus: pedofilijos mūsų šalyje nebuvo ir negali būti, serijinės žmogžudystės – pačių nužudytųjų reikalas, žinoma, tai tinka ir žuvusiam saugumo karininkui Vytautui Pociūnui. Užtat teroristų – esama. Prokuroras siūlo dešimčia metų nelaisvės nuteisti merginą, kuri, būdama keturiolikmetė, *galimai* svajojo apie šachidės karjerą, prijausdama čečėnams, kovojantiems su okupantais.

Fukušimos įdukterei Visagino AE pirštinę meta amerikiečių gigantas *Chevron*, branduolinei grėsmei atkišęs špygą – paversime Lietuvą žemės drebėjimų zona ir dykuma be gėlo vandens! Vietoj miškų, pievų ir panemunių visoje Žemaitijoje tysos suknisti žemės plotai, kyšos skalūniniai padargai. Sakoma, kažkur provincijoje per tarpininkus patyliukais žemę supirkinėja vokiečiai, danai jau seniai augina įtartinai dvokiančias kiaules, kinai, tonomis pirkdami gintarą, pabrangino jį iki aukso vertės, kiti užsieniečiai mūsų žemėje degina neperdirbtą plastiką, gėjai rengiasi iškilmingoms eitynėms ir santuokoms bažnyčioje, parduotuves užtvindė GMO ir žiurknuodžiais „pagerintas" pigus lenkiškas maistas, o VSD pranešė, kad Lietuvos sienos – kiauros. Ir tai dar ne viskas: minimalią algą gaunantis žmogelis kas mėnesį turi apmokėti sąskaitas, didesnes už vidutinį atlyginimą, desperatiškai spręsdamas hamletišką klausimą. Gal todėl penktadalis tautos jau seniai išskrido į svečias šalis.

Ak, vos nepamiršau: Bavarijos princas Inigo von Urachas uoliai mokosi lietuvių kalbos ir jau yra pasirengęs mesti iššūkį trapiai mūsų demokratijai, tapdamas Lietuvos žemių monarchu Mindaugu III! Deja, dailioms lietuvaitėms tapti karalienėmis nepavyks: mat Inigo turi ne tik žmoną, bet ir tris vaikus, galėsiančius tapti mūsų karalaičiais.

Naktinis košmaras sapnuojasi toliau... O gal kliedi šalies žiniasklaida? Juk viską, ką čia surašiau ir ko nesurašiau, perskaičiau interneto svetainėse, išgirdau per žinias…

Trojos arklys Vilniaus prieigose

Tačiau įsižnybti reikėtų ne košmarus sapnuojančiai tautai, o Nepriklausomybės atkūrėjams, pirmiausia – Tėvynės Sąjungai su krikščionimis demokratais. Po 2012 m. rinkimų šios partijos lyderiai, užuot svarstę pralaimėjimo priežastis, kritiškai vertinę penkioliktosios vyriausybės veiklą, skundžiasi, esą dalį rinkėjų balsų atėmė „Drąsos kelias"… Bet pažvelkime į pradžių pradžią…

Sąjūdžio įkvėpta Lietuva laukė, kad paskelbus Nepriklausomybę prasidės spartus valstybės atkūrimas. Juk pavyko išprašydinti lauk okupantų kariuomenę, parengti Konstituciją, pasiekti, kad Lietuvą pripažintų pasaulio valstybės, atlikti daug kitų neatidėliotinų darbų… Tačiau labai greitai imta keistai trypčioti vietoje, nes žodžių nelydėjo veiksmai, kitaip tariant, pritrūko valios atlikti svarbiausią darbą – desovietizaciją. Buvo visiškai aišku, kad nepanaikinus komunistų partijos ir neatlikus liustracijos, Lietuvoje paliktas Trojos arklys sutryps šiuos laimėjimus. Kodėl praleista istorinė galimybė įvykdyti teisingumą, kol „priešo stovykloje tvyro sumaištis", tebėra pirmutinės svarbos klausimas. Jei būtų buvęs žengtas šis logiškas ir būtinas žingsnis, net Rusija, susitaikiusi su imperijos žlugimu, juolab atėjus į valdžią prezidentui Borisui Jelcinui, nebūtų radusi jokių kontrargumentų, kodėl negalima komunistų partijos, talkinusios okupacinei valdžiai, paskelbti antivalstybine organizacija. Kartu būtų vykę kiti teigiami poslinkiai – šios partijos su jai tarnavusiais padaliniais, tarp jų KGB, faktinis likvidavimas, asmenų, okupacijos metais vykdžiu-

sių represijas, išviešinimas, kad jie negalėtų pretenduoti į svarbiausius valstybės postus. Dar svarbiau, kad LKP tik statistiškai priklausę neutralūs (nesusikompromitavę) asmenys būtų turėję progą apsispręsti ir gal būtų susiformavusi kairioji, tikromis socialdemokratinėmis vertybėmis pagrįsta partija, kokios iki šiol neturime, išskyrus pavadinimą. O išardžius senąjį su sovietais kolaboravusių komunistų tinklą ir priėmus įstatymą, kad buvusiems partinės nomenklatūros nariams mažiausiai penkerius ar dešimt metų neleidžiama kurti jokių partijų, bent jau oportunistams nebūtų buvę taip lengva sklandžiai persirikiuoti į LDDP, o vėliau apsimesti socialdemokratais. Dar kiti chameleonai nebūtų galėję ateizmo „mokslų“ mikliai pakeisti religijų studijomis.

Tikri kairieji būtų puiki atsvara dešiniesiems, apie kurių veiklą kalbėti galima daug ir aštriai, tačiau apsiribosiu keletu pagrindinių teiginių.

Ne(iš)spręstas ir lenkų autonomininkų klausimas, todėl vadinamasis Vilnijos kraštas, kadaise atrėžtas okupacinės Lenkijos kariuomenės, buvo paliktas likimo valiai. O nesaugomas svetimas daiktas ilgai dykas nebūna. Kodėl gi jo nepasiimti?

Visą atsakomybę už to meto įvykius ir vėlesnę valstybės mažakraujystę turėtų prisiimti tas asmuo ar asmenys, kurie lemiamu momentu turėjo realią galią atlikti privalomąsias procedūras, bet jų neatliko. Kodėl buvo leista suskaldyti Sąjūdį? Kodėl iš aktyvios politinės veiklos pasitraukė (veikiau buvo išstumti) žymūs visuomenės veikėjai, autoritetai, rašytojai, intelektualai? Mus, tuometinę jaunąją sąjūdininkų kartą, „išlavė“ kartu. Priežasčių rastume ne vieną. Galbūt naujasis elitas tikėjosi suvaldyti situaciją, tačiau daug pasako ir tokie Vlado Terlecko žodžiai: „*Sveika, valdžia, bet manau, kad tavo dantys įveikti KGB per silpni*.“ O gal buvo ir asmeninių priežasčių? Tie, kurie 1988–1991-aisiais, lemtingais Sąjūdžio metais, turėjo juridinius įgaliojimus spręsti šalies likimą, tikrąsias priežastis veikiausiai žino. Viena iš tokių galėjo būti ne tiek pragmatiniai išskaičiavimai, ne tiek baimė, kiek politinės nuovokos stoka.

Tokį požiūrį galima pagrįsti kitų šalių, išsivadavusių iš kolonijinės ar okupacinės priespaudos, moksliniais tyrimais. Štai Indijoje, iš anglų kolonializmo išsivadavusioje gerokai anksčiau už mus, bet panašiu būdu kaip mes, t. y. taikiai, nes okupantai nebepajėgė kontroliuoti pavergtos žemės, 1947 m. įvyko lūžis, nulėmęs šios didžiausios pasaulyje demokratinės valstybės tragediją. Anglai visada vykdė gudrią skaldymo politiką, todėl po Bengalijos padalijimo 1905 m. leido įsisteigti separatistinei Musulmonų lygai. Šios lygos vadas Muhammadas Ali Jinnah puoselėjo mintį atsiskirti nuo Indijos religiniu pagrindu. 1942 m. balandžio mėnesį seras Staffordas Crippsas perdavė D. Britanijos vyriausybės pasiūlymą, kad Indija taptų dominija – Antrojo pasaulinio karo metais tai buvo netikėta galimybė suvienyti šalį. Tačiau kongresas, vadovaujamas Mahatmos Gandhi'o, pasiūlymą atmetė. Po keleto metų Indija buvo padalyta dar kartą – taip atsirado Pakistanas, dirbtinai sukurta valstybė, nors Musulmonų lygos lyderis savo ardomąją veiklą vykdė visai nesitikėdamas tokios sėkmės, tarsi blefuodamas. To pasekmė – kraupios žudynės ir nesibaigiantis terorizmas. Todėl garsiosios Gandhi'o badavimo akcijos, kaip vienintelė hinduistų ir musulmonų sutaikymo priemonė, buvo ne tik laikinos, bet iš esmės vien teatrališkos, neveiksmingos ir nepolitinės, nes ištaisyti lemtingą kongreso padarytą klaidą buvo pernelyg vėlu.

Akivaizdu, kad paliktos landos leidžia skaldančiosioms jėgoms visada ir visur ne tik kiršinti skirtingų socialinių sluoksnių ar etninių grupių žmones, bet ir kurti separatistines politines vizijas. Vilniaus kraštą su Lietuvos sostine ar Šalčininkus, net Klaipėdą tos jėgos suvokia taip, kad ateityje šie plotai gali tapti lietuviškuoju Pakistanu. Pasitelkiant „ginčytinus“ pakraščius, tą patį mėginama daryti ir Latvijoje su Estija.

Todėl, įvertinus tai, kas nebuvo padaryta pačioje pradžioje, visi būgštavimai ir gąsdinimai, dėstomi ***po to***, primena veidmainystę, o gal jais bandoma pridengti savo politinę negalią, nelygu kokios buvo to „neveiksnumo“ priežastys. Imkime kad ir naujausią pavyzdį – Darbo partija pradėta smerkti ne tada, kai išaiškėjo pinigų grobstymo faktai, bet ***po to***, kai ji teisėtais ir neteisėtais keliais atsirado Seime, bet

kas iš to? Tariamai gudrūs ėjimai žirgu, apsimetant, kad tai ne Trojos arklys, tik atitolina TS-LKD žlugimą, kurio išvengti šiai dešiniajai jėgai vargu ar pavyks. Pirmoji kregždė – Liustracijos komisijos vadovo Algimanto Urmono pareiškimas, kad liustracijos procesą reikia skelbti baigtu, nes vis tiek jis buvo tik imituojamas. O kiek esama tokių imitacijų, dėl kurių nukenčia valstybė, užtat pelnosi interesų grupės?

Nuolatinis konservatorių koketavimas su vadinamaisiais brazauskininkais, o vėliau su liberalais, išduodant programines savo nuostatas, neišvengiamai gilina vidines prieštaras ardo ir kompromituoja partiją. Kažin ar kosmetiniai pakeitimai ką nors pakeis. Pagrindinė įsisenėjusios ligos priežastis glūdi pačiame Sąjūdžio neutralizavime. Kol nebus grįžta į pradinį tašką, kol nebus bent pamėginta atlikti to, kas nepadaryta per 23 metus, nepavyks performuoti nei dešiniųjų, nei kairiųjų jėgų, nebus atsikratyta neaiškaus plauko politinių darinių, o juo labiau neatsiras pageidaujamas stabilus dvipartinis valstybės valdymo modelis.

Kas nutiko TS-LKD?

Lietuvių sukauptas didžiulis laisvės siekio potencialas maždaug nuo 1992 m. ėmė sparčiai tirpti. Sąjūdžio politinę dvasią reikėjo perkelti į kasdieninius darbus ir nuosekliai vykdyti valstybės atkūrimą visose ūkio srityse. Žmonės buvo tam pasiryžę, ir pradžia atrodė daug žadanti. Tačiau kuo toliau, tuo labiau viskas krypo ydinga linkme. Kadangi nebuvo suvaržytos kolaborantinės struktūros, neperimti jų valdomi finansiniai resursai, valstybės turto privatizacija vyko nelygiais pagrindais. Argi galėjo dešinieji laimėti šį žaidimą, jei dalydami kortų malką visus tūzus paliko komunistų rankose?* Nuotaikos ėmė radikaliai keistis, gilėjo neviltis, augo nepasitikėjimas. Į perspėjančius balsus, kurie dabar, po dvidešimt trejų metų, vėl sustiprėjo, tada nebuvo kreipiama dėmesio. Žmonės laukė teisybės ir nesulaukė. Nuvertėjo ne tik Sąjūdžio kelti tikslai, bet ir valstybės simbolika, valstybiniai apdovanojimai, nes jais didžiavosi ir visiškai to nenusipelnę asmenys. Prasidėjo sparti dvasinė tautos erozija. Išlaikiusieji sveiką įžvalgą žmonės, nenorintys taikstytis su pažeminimais, tapo pajuokos objektu. Manipuliuojama Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga virto apgailėtina karikatūra. Manau, būtent ši pasibaisėtina situacija, kai visa tauta buvo priversta taikstytis su idealų išniekinimu (o Sąjūdžio tikslų išdavystės kitaip ir nepavadinsi), lėmė ir nesuvokiamo masto, jokiais buitiniais motyvais nepaaiškinamą emigraciją iš Tėvynės. Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuro vadovės Audros Sipavičienės tyrimai rodo, kad absoliuti emigrantų dauguma, išskyrus vieną kitą sėkmės atvejį, jaučiasi nelaimingi, nes yra žmonės be vietos – tokia išvada buvo pateikta Nepartinio demokratinio judėjimo forume 2013 m. sausio 25 d. Jau kalbama apie priverstinę emigraciją, nes valstybė daug metų nesiima konkrečių priemonių, kad bent kiek normalizuotų gyvenimo sąlygas šalyje, todėl naujos išvietintųjų kartos palieka gimtinę be vilties grįžti.

Lietuvos valstybės strategijoje iki 2030-ųjų vietos lietuvių tautai nenumatyta. Tokia „strategija“ politinės entropijos sąlygomis yra visiškai logiška, kaip ir kryptinga teismų su jiems palenktos policijos ir kitų jėgos struktūrų veikla, įslaptinant procesus, kurie privalo būti vieši. Kitas požymis, liudijantis sąmoningą tautos genofondo naikinimą – dažnėjantys vaikų teisių pažeidimai, stambių piniginių baudų taikymas daugiavaikėms motinoms už neaiškius administracinius „nusižengimus“, persekiojimas nėščiųjų, kurios neva piktnaudžiauja pašalpomis arba, neduok Dieve, nori gimdyti namuose… O koks apgailėtinas lietuvių vyrų nesugebėjimas apginti savo moteris ir vaikus! Tad argi keista, kad neįstengiame apsiginti ir nuo valdžią užgrobusių grupuočių, kurių veikla priešiška Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai? Sprendžiant iš padarinių, tos grupuotės kryptingai vykdo svetimą valią.

* Panašiai įvyko ir Rusijoje, Borisas Jelcinas yra ne kartą sakęs: „Mes pasiėmėme tik Kremliaus „Volgas“, o reali valdžia liko komunistų rankose“, – red.

Ar šiame fone TS-LKD yra „ne prie ko“? Grįžkime į pradžią. Dešinieji nuo pat konservatorių ir krikščionių demokratų partijų įkūrimo pradėjo atstovauti stambiųjų monopolijų interesams, pamindami socialinį teisingumą. Susirgę nepagydoma elitizmo liga, primenančia šv. Augustino ir donatininkų polemiką, pradėjo žaisti stambius geopolitinius žaidimus ir galiausiai virto tarpininkais tarp iš svetur atėjusių monopolininkų (bankų, verslo kompanijų) ir tautos, kuri tolydžio vis labiau virsta baudžiauninke savo išlaisvintoje Tėvynėje. Vytauto Landsbergio pareikšta kritika dėl partijos nejautrumo ir nesugebėjimo tinkamai kalbėtis su žmonėmis yra dar labai švelni. Socialinę neteisybę, „naktinės reformos“ laikais ypač sukrėtusią tuos sluoksnius, kurie net autoritariniais Smetonos laikais buvo gerbiami, – švietimo, meno, mokslo ir kultūros darbuotojus, – reikėtų įvardyti kaip žiaurią akciją, o nemokėjimas kalbėtis rodo visišką socialinį autizmą ir aroganciją, kai nenorima ne tik bendrauti, bet ir sužinoti žmonių reakciją į savo veiklos padarinius. Didingos valdymo vizijos kerta šaką, ant kurios TS-LKD sėdi: jau smogė tautiniam švietimui, žemės ūkiui ir pramonei, beliko paslaugiai aprūpinti Europos Sąjungos šalis pigia ir našia darbo jėga, t. y. „žmogiškaisiais ištekliais“. Žmonės, pagal konservatorių retoriką virtę ištekliais, buvo nereikalingi, bendrai atkuriant Lietuvą, nes jokio bendro kūrimo nė nebuvo, neugdyta net partijos pamaina (tą liudija staiga po ketvirčio amžiaus pagaliau atsiradęs jaunųjų konservatorių elektoratas). Šis „džiugus“ faktas kaip tik ir įrodo, kad jaunos jėgos iki šiol nebuvo reikalingos. Dar ir todėl emigravo daug darbingų, kūrybingų žmonių. Ironiškai skamba, bet Manto Adomėno požiūriu „jautrumas, kuris žudo“, ir „buvimas geriems“ iš tikrųjų gerai atspindėtų dešiniųjų „tapatybės nekoherentiškumą“. Vadinasi, nepaisant kantrybės netekusio partijos įkūrėjo pastabų, dešiniųjų ideologija, prieštaraudama net sveikam protui, ir toliau bus nukreipta į elitizmo stiprinimą? O gal Nepriklausomybės garantu laikomo Tėvynės Sąjungos ideologo kritika viltingai virs savikritika?

Kas slypi už laisvosios rinkos ideologijos?

TS-LKD kietų vyrukų ir mergikių poziciją galingai amortizuoja jų bičiuliavimasis su liberalais. Laisvosios rinkos institutas tapo ideologijos, įsiliejusios į programinę konservatorių kryptį, varikliu. LRI atvėrė kelią iš užsienio finansuojamiems institutams, diegiantiems globalaus pasaulio, po kurį migruoja anoniminių piliečių masės, viziją, todėl valstybingumo stiprinimas ir lietuvių tautos gerovė tapo ãtgyvenomis, stabdančiomis globalizacijos procesą. Vadinamosios neoklasikinės ekonomikos „specai“ tapo įtakingiausiais žmonėmis, kurie, neatsižvelgdami net į Konstituciją, kreipia šalį paisyti vien naudos principo. Visų sričių suprekinimas skaudžiausiai smogė švietimui, net aukštasis mokslas tapo konkurencijos ir pasipelnymo placdarmu. Įsivyravo agresyvaus, asmeninės naudos beatodairiškai siekiančio, humanitarinių mokslų ir meno bemaž neragavusio individo tipas, įsigali reklamos ir savireklamos, atsietų nuo etikos ir moralės, diktatas.

Tačiau kas yra toji ekonomika? Vargu ar ekonomiką apskritai galima vadinti mokslu griežtąja šio žodžio prasme, nes, tarkime, laisvosios rinkos teorija, diegiama į praktiką, yra pagrįsta ne sąžiningais apskaičiavimais ar empiriniais tyrimais, o vien hipotezėmis. Jei kuo nors remiamasi, tai nebent tokia analize, kuri teikia laikiną naudą siaurai interesų grupei (štai piramidės principas juk veikia...). Šios ideologijos adeptai primena veikiau žynius, su religiniu įkarščiu skelbiančius dogmas, kurių patikrinti neįmanoma, tačiau tikėti jomis – privalu. Vienos iš dogmų, skelbiančios savireguliaciją ir stebuklingą nematomą ranką, dosniai dalijančią gėrybes į kairę ir į dešinę, nežabota fantazija ir absurdiškumas toli lenkia net kadaise išjuoktą sovietinę tezę „Ekonomika turi būti ekonomiška“ – šioje tautologijoje yra bent jau aliuzija į tai, kas ekonomiška, t. y. taupu, ūkiška, todėl apsimoka. Sveiko proto ekonomistas stengiasi patarti, kaip suvaldyti rinkos procesus, atsižvelgdamas į konkrečios šalies poreikius ir galimybes, o Lietuvos LRI manipuliuoja tarptautinėmis sąvoko-

mis, kad pridengtų spekuliavimą faktais, ir nutyli neigiamas kai kurių praktikų pasekmes (pavyzdžiui, krepšelių sistemos žalą). Jei kalbėtume žmoniškai, lietuviškai, suprastume, kas yra šalies ūkis ir to ūkio tvarkymas. Ūkiškas, o ne ekonomistinis, požiūris nurodo, kaip protingai tvarkytis ir savo namuose, ir šalyje, ir mezgant ryšius su užsienio partneriais. Kadangi ši tema itin plati ir probleminė, pateiksiu tik bendro pobūdžio pastabą: būtina atsižvelgti į tai, kokios ribotos ir netikslios yra ekonomikos prognozės. Manyčiau, jokia ekonomikos teorija negali būti priimama kaip grynas pinigas, ją reikia suvokti tik kaip galimybę pasakoti apie procesus, kurių ne tik baigties, bet ir krypties joks pasaulio ekonomistas iš principo negali teisingai numatyti. Ateitis yra tokia efemeriška ir nepagaunama, kad jos negalima planuoti, žvelgiant vien iš pelno pozicijų, apeinant viešąjį gėrį.

Skambią „rinkos" sąvoką pakeitę atitikmeniu „turgus", iš karto susivoktume, kad šiuo neva prestižiniu žodelyčiu pridengiami tiesiog buitiniai žmonių santykiai. Rinka – tai turgus, kuriame deramasi, sukčiaujama ir lupikaujama, perkama ir parduodama. Tarptautinė rinka – tai tarptautinis turgus, *bazar*. Į turgaus plotmę įtraukti aukštąjį meną, mokslą, kitus iš esmės neprekinius fenomenus, arba, liaudiškai kalbant, „daryti turgų" ten, kur nedera, yra neatsakingas ir nemokšiškas elgesys, apverčiantis aukštyn kojomis visą pasaulio sąrangą. Nepriimtina, kad dabar jos dėsnius pertvarko (tarsi tai būtų įmanoma) vertelgos, nes žmonių bendrabūvis, civilizacijos perspektyva, kitos egzistencinės problemos visada buvo kultūros žmonių, mažų mažiausiai filosofų ir teologų, išimtinė teisė.

Akivaizdu, kad klasikinės konservatorių, o ypač krikščionių demokratų, vertybės iš esmės kertasi su liberalų nuostatomis. Štai gėjų reikalavimas tuokti juos bažnyčioje gerai atspindi vertybių painiavą – pirmiausia, Europoje jau senų seniausiai Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės, todėl prievartinis valstybės kišimasis į Bažnyčios sakramentų teikimą, normaliai veikiant civilinei metrikacijai, yra nepamatuotas; antra, jei katalikų kunigai neatsisakytų tuokti vienos lyties asmenų, paklusdami išorinei tvarkai, jie nusižengtų vidinei ir Biblijoje aiškiai įvardytam požiūriui, dar daugiau – Įstatymui. Nenuostabu, kad šis konfliktas pakirto net Vatikaną, neatmestina, kad tai buvo viena iš Benedikto XVI atsistatydinimo priežasčių.

Nuolaidžiavimas priešingų ideologijų spaudimui, pervadintas visur tinkančiu terminu „reforma", ypač glaistant prieštaravimus ir įtampas, silpnina bet kurią instituciją. Ką nors reformuoti galima tik remiantis to paties reiškinio atnaujinimu, panaudojant jam giminiškus šaltinius, o ne nusileidžiant dirbtinai konstruojamam galios diskursui, kai jis kėsinasi sugriauti reformuojamo dalyko pamatus. Nebent būtų tyliai sutinkama su tokio reformavimo pasekmėmis – įtakos praradimu ir laipsnišku nunykimu. TS-LKD atveju svarbūs tiek materialiniai, tiek moraliniai reformų aspektai. Apie moralinius aspektus jau kalbėjau – pirmiausia būtina jausti atsakomybę už savo veiksmus. Beje, liberalų peršama „laisvė" yra dar vienas „glaistas", užgožiantis ne tik klasikines vertybes, bet ir atsakomybę, jau net abejojama, ar ji apskritai yra. Juk už viską atsakinga toji Nematoma Ranka, tačiau ji ne Dievo ir net ne žmogaus, tad – ką gali žinoti? O jei kalbėsime apie visiems svarbią materiją, patartina protingai ištirti Lietuvos padėtį. Pagal geografinius rodiklius Lietuva artimesnė Islandijai negu kuriai nors didžiajai Europos šaliai, o juo labiau JAV. Tokio mažumo šalis negali privačiam sektoriui patikėti strateginių ir gerovės atžvilgiu svarbiausių valstybės objektų. Net ir šalys milžinės ekonominę krizę bando įveikti pasitelkdamos atsinaujinančius energijos šaltinius, grįždamos prie santūraus gyvenimo būdo, nedideliems regionams leisdamos vykdyti savarankišką ūkio politiką, – bent jau tą siūlo valstybiškai mąstantys analitikai. Šiuo požiūriu megalomaniški konservatorių užmojai (visi stambūs sandėriai, kai ketinama tarptautiniu mastu vaidinti svarbų vaidmenį, perskirstant gėrybes) primena nykštuko norą prilygti Guliveriui.

Kolektyvinės atsakomybės mitas

Ką mes regime? Vietoj atsakingos politikos – vien politikos imitacija ir besaikis gyrimasis su svaigiais pažadais ir tauškalų magija. Net keista, kaip greitai valdžios paragavusieji pamiršta, kad juos akylai stebi daugybė protingų žmonių, puikių savos srities specialistų, kiaurai permatančių visas politikos pirmokų „gudrybes". Matant kai kuriuos sprendimus, vėl peršasi indų patirties pavyzdžiai. Štai Puducheryje, Indijos „Marselyje", kartą nuskendo keturi neatsargūs mauduoliai, ir valdžia iš viso uždraudė... maudytis, užkardė visus kelius į pajūrį, nebeleidžia prieiti net prie tilto, primenančio palangiškį, vaikštinėti smėlėtu krantu, kur šmirinėja krabai, gėrėtis jūros mūša. Didžiausia vertybė – poilsis, kai galima mėgautis uosto teikiamais malonumais, – buvo nubraukta vienu ypu. Netrukus pasireiškė ir padariniai: anksčiau klestėjusios pajūrio kavinės dabar tuščios, verslas bankrutuoja. Kitas pavyzdys – Agroje prieš gerą dešimtmetį miesto valdžia uždarė visas gamyklas, esą jos gadina Tadž-Mahalo marmurą. Tūkstančiai žmonių neteko darbo, yra priversti griebtis smulkių archajinių verslų arba tiesiog elgetauti. Prie Tadž-Mahalo telkiasi minios skurdžių, atakuojančių turistus. Bet valdžiai svarbesni užsieniečiai, kurie už įėjimą moka astronomines sumas, o pasirūpinti Indijos piliečiais, praradusiais galimybę oriai užsidirbti gyvenimui, neskubama. Tokie ekscesai galimi tik nebrandžios demokratijos šalyse. Lietuvoje pavyzdžių, panašių į indiškuosius, irgi katastrofiškai daugėja.

Visa tai įmanoma, nes klesti vadinamasis kolektyvinės atsakomybės mitas. Daugelį nūdienos socialinės elgsenos formulių priskirčiau didžiajam XX a. išradimui – psichoanalizei, ypač froidizmui, kuris žmonių elgesį pagrindžia pasąmonės funkcijomis, taip pat Carlo Gustavo Jungo atrastai „kolektyvinei pasąmonei". Šias nuostatas sąmoningai perkėlus į socialinę ir politinę sferą, buvo išlaisvinta pasąmonė, subalansuotas ***ego*** ir ėmė klestėti kapitalizmas. Psichoanalizė tapo galingu ginklu, padedančiu manipuliuoti masėmis. Sigmundo Freudo sūnėnas Edwardas Louisas Bernaysas, remdamasis dėdės idėjomis ir masių psichologijos tyrimais, tarp kitų veikalų pateiktais ir Gustave'o Le Bono „Masių psichologijoje", vis dar nepraradusioje įtaigos, sukūrė JAV galingą viešųjų ryšių, propagandos ir reklamos mašiną, kuri padarė lemiamą įtaką pasaulio ekonomikos raidai. Atvirai ciniškas Bernayso požiūris į žmones, kai naudojamasi destruktyviu jų pasąmonės turiniu, siekiant finansinės naudos plačiu mastu, sukūrė ir daugelį šiandienos problemų.

Tramdant šalis agresores, pirmiausia nacistinę Vokietiją, kolektyvinės atsakomybės mitas buvo labai veiksmingas. Žinoma, gražu, kad Willis Brandtas Vokietijos vardu atsiprašė ir viešai atgailavo už nacizmo nusikaltimus. Negražu, kad to nedaro Rusija, apsiskelbusi Sovietų Sąjungos paveldo perėmėja. Neatgailauja nei Japonija, nei Kinija, nei kitos kruvinus režimus kada nors įvedusios šalys. Tačiau net ir šiuo rizikingu klausimu vertėtų pasigilinti į kolektyvinės ir asmeninės kaltės santykį.

Mano požiūrio išeities taškas yra suvokimas, kad žmogui duota prigimtinė teisė apsispręsti kiekvienu atveju ir laisva valia. Niekas negali prisidengti kolektyvine atsakomybe, nes priimti asmeninį sprendimą kiekvienas turi teisę ir gali net tada, kai yra kankinamas arba kai į jį atsuktas šautuvo vamzdis. Net mūšio lauke, aidint karo vado įsakymams. Laisvas pasirinkimas ontologiniu požiūriu yra aukštesnis sąmonės ir žmogiškumo pasireiškimas negu grupiniai ar kolektyviniai sprendimai, net jeigu jie priimami, mėginant išgelbėti, apsaugoti ar pagerinti daugelio žmonių būklę. Kolektyvinės kaltės pripažinimas palengvina ir net anuliuoja pavienio žmogaus atsakomybės naštą, o kaltės primetimas net dar negimusiems kurios nors grupės ar net visos tautos nariams, kaip atsitiko vokiečiams, atrodo groteskiškai. Tai ne teisingumo įtvirtinimas, o veikiau grasinimas ir reikalavimas, kad nekalti žmonės nuolatos, net ir po tūkstančio metų, bijotų padarysiantys neteisingą sprendimą. Svarbu ir tai, kad kolektyvinius sprendimus sugalvoja ir masėms įteigia būtent individai.

Egzistuoja keistas fenomenas, kai svetimtaučiai kaip apsėsti mėgina pakeisti kurios nors šalies politinę sanklodą. Austras Adolfas Hitleris turėjo ilgai ir nuosekliai darbuotis, kol gavo Vokietijos pilietybę, kad savo makabrišką ideologiją, paremtą tuo metu madingomis teorijomis, o jas skleidė įvairių tautybių atstovai, tarp jų austras Lanzas von Liebenfelsas (iš tikrųjų Adolfas Josefas Lanzas), anglas Houstonas S. Chamberlainas ar Rusijos imperijoje gimęs ir augęs Alfredas Rosenbergas, galėtų diegti svetimoje žemėje. Gruzinas Josifas Stalinas gimė Rusijos okupuotoje šalyje, o priminti, ką nuveikė Lietuvoje gimęs lenkas Józefas Piłsudskis, turbūt nebereikia. Keista ir tai, kad daugelio minėtų ir neminėtų veikėjų vardai buvo arba Adolfas, arba Josifas (graikai, teigdami ***nomen est omen,*** matyt, žinojo, ką sako)…

Kolektyvinės atsakomybės mitas glaudžiai susijęs su politinėmis manipuliacijomis. Lietuvių tauta ne pirmą dešimtmetį yra kolektyviai kaltinama nusikaltimais, kurių nepadarė laisva valia, kurių neinicijavo. ***Visa*** tauta kaltinama kolaboravimu su naciais ir su bolševikais, pravardžiuojama žydšaudžiais, nors buvo okupuota ir nacių, ir bolševikų, todėl kolektyvinių sprendimų galios neturėjo, be to, dauguma lietuvių aktyviai kovojo su abiem agresoriais, rizikuodami savo ir artimųjų gyvybėmis, gelbėjo žydus. Pastaruoju metu lietuviai kaltinami lenkų ir kitų mažumų terorizavimu. Kaimyninės šalys, tiksliau, jų vardu kalbantys reakcionieriai, vienu balsu uja tautą, o ką tuo metu daro valdžia? Tiek pavieniai aukšti asmenys, tiek partijų atstovai nesistengia aiškiai įvardyti istorinių reiškinių su konkrečiais jų kaltininkais, vengia atstovauti istorinei tiesai ir ginti valstybės suvereną. Užsienio politika jau beveik ketvirtį amžiaus daugiau negu apgailėtina ir vykdoma iš vasalo pozicijų. Kai valdžios atstovai pataikūniškai prisiima atsakomybę už veiksmus, kurių tauta, praradusi valstybingumą, nepadarė, kai atgailauja, atsiprašinėja, žada atlyginti turtinę žalą, tai rodo ne tik jos silpnumą, bet ir nesusigaudymą, diplomatijos stoką, baimę parodyti principingą poziciją, išreikšti politinę valią. Nenuostabu, kad toks vasalinis mąstymas reiškiasi ir sudarant sutartis su užsienio korporacijomis, nes visa nuostolių našta užkraunama šalies žmonėms. Neturint savarankiškos ir vieningos politikos, nekeista, kad tokią sumaištį sukėlė Lino Linkevičiaus atsiprašinėjimas Lenkijoje, aiškiai parodęs, koks sudėtingas yra kolektyvinės atsakomybės klausimas. Kieno vardu kalbėjo užsienio reikalų ministras – savo ar valstybės, t. y. tautos? Turint galvoje situacijos komiškumą, akivaizdu, kad asmeninė iniciatyva peržengė net kolektyvinės atsakomybės ribas. Neteko girdėti, kad lietuviai viešoje erdvėje kolektyviai kaltintų ***visą*** rusų tautą dėl bolševizmo represijų arba Valdemaro Tomaševskio išsišokimus laikytų ***visos*** lenkų tautos požiūrio atspindžiu.

Apibrėžus fašizmo, stalinizmo, komunizmo, antisemitizmo ir kitų prievartos ideologijų nusikaltimus žmonijai, būtina įvardyti konkrečius tų ideologijų autorius. Jeigu nacionalizmas kam nors atrodo vienareikšmiškas blogis, tokiu reikėtų vadinti ir jo atšaką – sionizmą, talibų ir panašius judėjimus, argumentais pagrindžiant, kuo konkrečiai jie yra blogi, t. y. kokį blogį daro tiems, prieš kuriuos yra nukreipti. Tačiau už bet kokios ideologijos ar „kolektyvinių“ sprendimų visada slepiasi konkretūs asmenys, pasižymintys išskirtine energija ir gebėjimu ne tik iš konteksto ištraukti bendresnes kurios nors žmonių grupės nuostatas ar neracionalias nuotaikas, bet ir supaprastinti jas iki šūkių, gudriai įperšamų masėms. Paleistas kolektyvinės priedangos mechanizmas leidžia norimą laikyti esamu.

Kolektyvinę atsakomybę laikau mitu dar ir todėl, kad ji glaudžiai susijusi su anonimiškumu, kurį lydi nebaudžiamumas. Kita vertus, neįmanoma kaltės ir atsakomybės paskirstyti po lygiai visiems, pavyzdžiui, komunistų partijos nariams. O komunistų partijos anuliavimas, komunizmo kaip ideologijos pasmerkimas būtų nustatęs blaivią distanciją tarp reiškinio ir pavienių individų, kurie įgytų teisę dar sykį apsispręsti. To nepadarius, iš „kolektyvinio nusikaltimo“ vykdytojų ar dalyvių buvo atimta galimybė atlikti simbolinį atgailos aktą.

Pradžios pabaiga ir pabaigos pradžia

Nuvertinus asmeninę atsakomybę, pasmerkus ir nubaudus kurį nors „kolektyvą“ ***in corpore***, padedama išvengti ***bet kokios*** atsakomybės. Kaltė nurašoma anoniminiam kažkam, turinčiam aibę galvų tarsi hidra. Dar daugiau: kalčių skirstytojai manosi esą protingesni už patį Dievą, kuris ir didžiausiam nusikaltėliui iki paskutinio atodūsio palieka galimybę ir prigimtinę teisę atsiversti. Galima ir reikia teisti individus, kurių kaltę galima įrodyti, ypač vedlius ar ideologus. Uždrausti įtartinas ir nusikalstamas organizacijas. Bet ar galima realiai nubausti milijonus? Tokios pretenzijos demagogiškos ir rodo kerštingumo viršenybę prieš sveiką protą, pastangas manipuliuoti viešąja nuomone.

Dėl šios priežasties Lietuvoje ribojama teisė balotiruotis į savivaldybes ar Seimą nepriklausomiems kandidatams (bijoma, kad atsiras ryškūs tikrų nuopelnų turintys konkurentai), o visi svarbesni sprendimai priimami neva visos partijos vardu. Įslaptinamos rezonansinės bylos, o jų vykdytojai ir užsakovai apskritai lieka „nežinomi“. Tokia keista „kolektyvizacija“ labai padeda konkretiems asmenims išvengti atsakomybės už savo veiksmus. Stiprėjantys totalitariniai valstybės valdymo bruožai, vis atviriau taikant persekiojimo, sekimo, bauginimo sistemą ir bausmes, pilietinės visuomenės nesukurs, nes piliečiai – tai ne klusni masė, bet sąmoningų individų bendrija, kurios nariai geba ir drįsta apsispręsti ne per prievartą, o atvirkščiai – ***nepaisydami*** prievartos. Nepriklausoma žiniasklaida, kuri gintų nacionalinius interesus, staiga nunyko ir tai liudija tą patį grėsmingą procesą. Įsigalėjo iš pirmo žvilgsnio nekalti, tačiau itin bjaurūs ir klastingi viešosios nuomonės formavimo modeliai: ***visi*** valdžioje yra vagys, ***visų*** pasiklausoma ir t. t. Kadangi ***visi***, vadinasi, nieko nebepadarysi, pavienių piliečių valia nieko nelemia, svarbūs tik kolektyviniai sprendimai.

Su pagreičiu vykdomas Lietuvos kompromitavimas leidžia daryti prielaidą, kad kažkas kažkur mūsų valstybę jau pasidalijo, kad kurpiamas, o gal net jau sukurptas, naujas Ribbentropo–Molotovo paktas, taikytinas taikos sąlygomis, modifikuotas kaip genas, tačiau ne mažiau ciniškas ir įžūlus. Svarbiausia įrodyti, kad Lietuvoje niekas niekam neberūpi, ypač patiems lietuviams – jų Tėvynės likimas. Todėl į viešąją erdvę reguliariai išmetami „reitingai“ ir „apklausos“ – kryptingai formuojamas skandalingas „tikrovės“ vaizdas, esą dabar jaunimas savo šalies nebegintų, dauguma gyventojų nepritaria Kovo 11-osios eitynėms ir panašiai. Visokie ***lucasai*** ir ***zurofai*** moko mus, kaip turime elgtis, uzurpavę mentorių teisę. Įrodinėti, kad etniniams lietuviams – 80 proc. šalies gyventojų – nusispjaut į savo valstybę, yra absurdas, tačiau panašiai jau būta ir pakako vos keleto suklaidintų kvailių, kurie visos tautos vardu paskelbė apie savanorišką valstybingumo galą. Ir dabar daroma tas pats, svarbiausia, kad pasaulio akyse viskas atrodytų nekaltai: jie patys atsisakė laisvės, apsisprendė būti vergais, išnykti internacionale. Tik šįkart lietuviai bus „vaduojami“ nuo savęs pačių.

Institucijos, kurios už mokesčių mokėtojų pinigus turėjo ir turi profesionaliai ginti valstybę nuo dezinformacijos šalies viduje, nuo šmeižto užsienyje, elgiasi visiškai priešingai. Gal jau atėjo metas eiti į gatves, kol dar ne visos jos pervadintos nevalstybine kalba?

Nepriklausomybės architektai praleido istorinį šansą ir pralošė svarbiausią politinę šachmatų partiją. Iš sovietinių kolaborantų ir jų padermės tikėtis atsivertimo nebeverta: kas čia norėjo atsiversti, atsivertė jau seniai. Liberalai net nesupranta, kas čia negerai, išskyrus pernelyg lėtą asimiliaciją. Konservatoriai su krikščionimis demokratais ***galėtų*** atlikti simbolinį revizijos ir atgailos aktą. Performavę gretas ir pareikalavę konkrečių asmenų, pirmiausia tarp savųjų, atsakyti už konkrečius darbus, kurie taip ir liko nepadaryti, pradėtų demokratinį viešumo principais paremtą valstybės valdymo etapą.

Lukiškių aikštė kol kas tuščia – tai irgi simboliška. Kas pastatys joje paminklą Lietuvos partizanams, tas ir išves tautą iš aklavietės, nes šis paminklas galės atsirasti tik su viena sąlyga – jei bus atlikta juridinė ir simbolinė desovietizacija. ■

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ

SKAISTYBĖS KERMOŠIUS MORALINIO NUOPUOLIO FONE

Virtualus pašnekesys su Algimantu Gurecku

Nemo esse judex in sua causa potest.[*]
Publilijus

Kultūros barų nr. 2 Algimantas Gureckas, *Šviesos sambūrio* pradininkas, paskelbė tekstą „Audiátur et áltera pars“, atsiliepdamas į mano straipsnių ciklą „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“. Jis daro tokią išvadą: „*Lietuva yra laisva ir nepriklausoma valstybė. Niekas iš šono jai neprimetė nei santvarkos, nei valdžios, ji turi tokią santvarką ir tokią valdžią, kokią pasirinko ir išsirinko Lietuvos piliečiai. Neteisinga dėl to kaltinti* Santarą-Šviesą *ar apskritai visus užsienio lietuvius. Argi jie siūlė Lietuvoje palikti sovietinę biurokratinę valdymo sistemą? Be to, nesvarbu, ką jie siūlė ar būtų siūlę, Lietuvos žmonės vis vien jų neklausė, į patarimus nekreipė dėmesio, tad išeiviai negali būti laikomi atsakingais už klaidingus šalies piliečių pasirinkimus.*“

Taigi oponentas mano, kad aš pernelyg sureikšminau tiek santarininkų, tiek apskritai intelektualų įtaką valstybės raidai po dainuojančios revoliucijos: „*Wittig-Marcinkevičiūtė teigia, esą „...valstybę atiduoti į sovietinio elito rankas* apsisprendė intelektualai *[...]. Tai pagrindinė jos straipsnio klaida. Intelektualų, ypač grįžusių iš Vakarų ar kalbančių iš ten, įtaka buvo menka. Lietuvos visuomenė nepasitikėjo iš užsienio grįžusiais lietuviais, laikė juos susvetimėjusiais, nepažįstančiais krašto gyvenimo. Lietuvon persikėlusi* Santaros-Šviesos *šaka, tiesa, sulaukė akademinių sluoksnių susidomėjimo ir pritarimo, bet anapus universitetų sienų jos įtaka nebuvo jaučiama. Ji tikrai nė kiek nepaveikė 1992 m. Seimo ir 1993 m. prezidento rinkimų rezultatų.*“

Kita vertus, autorius sutinka: „*Wittig-Marcinkevičiūtė teisi – lietuvių liberalų pastangos trukdyti stiprios valstybės kūrimui buvo kenksmingos, nes sudarė sąlygas įsigalėti nekontroliuojamoms klikoms, kurios naudojasi valstybės silpnumu savais tikslais.*“

Norėčiau pabrėžti, kad savo tekstuose aš apskritai nesirėmiau kokia nors bendrine „išeivių“ kategorija

[*] Niekas negali būti savo bylos teisėjas

ir niekur niekuo nekaltinau „visų užsienio lietuvių“. Šiltai paminėjau, pavyzdžiui, fondą „Į laisvę“, šviesaus atminimo Stasį Lozoraitį, Joną Meką ir Rūtą Šepetys. Be to, neaptarinėjau *Santaros-Šviesos* visais jos egzistavimo etapais. Man daugiausia (išskyrus du ar tris nukrypimus į tolimesnę praeitį) rūpėjo šio sambūrio vaidmuo po nepriklausomybės atkūrimo. Aptartu laikotarpiu *Santara-Šviesa* reiškėsi ne vien kaip išeivijos organizacija. Priešingai, prie jos šliejosi vis daugiau sovietijos viduje gimusių ir augusių, jos subrandintų akademikų (Darius Kuolys, Leonidas Donskis, Tomas Venclova, Egidijus Aleksandravičius, Alfredas Bumblauskas, Gintautas Mažeikis, Arvydas Šliogeris ir kiti), kuriuos, beje, aršiausiai ir kritikavau. Be to, kalbėjau apie santarininkų lyderius, t. y. tuos, kurie mano kritikuotas ideologijas ir elgsenos formas *kūrė* ar *propagavo*, o ne apie geranoriškus klausytojus, kurie į šios federacijos renginius atklysdavo, vedami smalsumo ar noro aktyviau dalyvauti kultūrinėje veikloje. Toji kritika skirta ne tik santarininkms, bet ir tai *intelektualinio elito daliai, kuri, užimdama įtakingus postus (kalbu apie akademinių, kultūrinių, politinių institucijų vadovus ar administratorius), darydama įtaką televizijai, radijui ir spaudai, iš dalies lėmė moralinį šalies klimatą*. Akivaizdu, kad šiai grupei priklausė daug nuolatinių *Santaros-Šviesos* lektorių ar garbės svečių. Be to, anaiptol ne visus savo priekaištus nukreipiau tik liberaliosios inteligentijos pusėn, labai kritiškai vertinau skeptiškus ir net nihilistiškus pasisakymus apie liberalizmą apskritai, nesvarbu, lietuvišką ar vakarietišką.

Ginčai tarp liberaliosios ir konservatyviosios lietuvių inteligentijos dažniausiai vyko ir vyksta visai dėl kitų dalykų – tai seksualinių mažumų statusas, šeimos koncepcija, religijos vaidmuo, kosmopolitizmas, multikultūralizmas, visuomenės atvirumo laipsnis ir t. t., taigi nesutariama visai ne dėl to, ką aš stengiausi problematizuoti. Jeigu lietuvių neliberaliosios/konservatyviosios inteligentijos pilietinė laikysena būtų labiau išsiskyrusi, rimčiau atsiribodama nuo kai kurių ideologijų, visuomenė šiandien gal nejaustų tokio gilaus moralinio nuosmukio. O liberalioji inteligentija vis dėlto išsiskyrė, deja, blogąja prasme, todėl į ją ir sutelkiau dėmesį. Bet ir vėl turiu priminti, kad kalbėjau ne apie *visą liberalią* lietuvių inteligentiją. Kaip jau esu pabrėžusi ciklo pabaigoje, Lietuvoje esama liberaliai mąstančių asmenų, kurie negėrė „bruderšafto“ su struktūromis, atsakingomis už nusikaltimus prieš Lietuvos valstybę. Toks elgesys būtų prieštaravęs ne tik jų principams, bet ir pagrindinei liberalizmo nuostatai, kad žmogaus laisvė yra aukščiau už viską, todėl itin griežtai vertintini visi, kurie tą laisvę varžė, pavyzdžiui, sovietai. Ši man brangi liberalizmo samprata fundamentaliai skiriasi nuo „santarinės“, švelninančios sovietinių nusikaltimų mastą, atsisakančios tuos nusikaltimus deramai pasmerkti. Tačiau minėta liberalizmo samprata nepadarė įtakos lietuviškajam liberalizmo įvaizdžiui, todėl vartodama sąvoką „lietuviškasis liberalizmas“ aš paprastai turėjau omeny *santarinį* jo variantą.

Turiu pataisyti ir tokį Gurecko komentarą: „*Netikiu, kad Algirdas Julius Greimas, neigiamai kalbėdamas apie „atsteigimus“, norėjo pasisakyti prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.* […] *Nesu sutikęs ir nežinau nė vieno, kuris būtų buvęs priešingas Lietuvos išsivadavimui ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui.*“ Aš irgi nemanau ir niekur nesakiau, kad Greimas ar kiti išeivijos santarininkai būtų priešinęsi nepriklausomybės atkūrimui. Remdamasi Greimo teksto ištrauka, padariau išvadą, kad jis pasisakė prieš nepriklausomybės atkūrimo *aktą*, o ne prieš patį nepriklausomybės atkūrimą. Jo tekste galima rasti vos ne visus segmentus tos ideologijos, kurią tuomet varinėjo sovietinis elitas. Jos esmė paprasta: eikime į nepriklausomybę pamažu, venkime staigių žingsnių, kurie galėtų vesti į pavojingą konfrontaciją su Maskva, nes tada, kaip gąsdino Brazauskas, „gyvenimo nebus“. Daugybė dorų žmonių nematė, kas slypi už šių raginimų. Savo komentarais visai nenorėjau parodyti, koks neva blogas ar nepatriotiškas buvo Greimas, kalbėjau apie tai, kad sovietų demagogija buvo „praplovusi smegenis“ net ir tokioms šviesioms galvoms kaip garsusis semiotikas. Čia nenoriu vėl iš naujo aiškinti Vakarų požiūrio, kad „tie

karštakošiai lietuviai“ sumaišys Gorbačiovui visas kortas. Nemažai išeivijos intelektualų, deja, nuoširdžiai pasitikėjo savo kairiaisiais ar liberaliais draugais Lietuvoje, net *iki šiol* jie silpnai suvokia, kokia didelė įtaka buvo ir yra jiems daroma. O sovietiniai intelektualai, nors dėdavosi ir *iki šiol* dedasi „disidentais“, mąstė panašiai kaip sovietų funkcionieriai. Norėjau skaitytojams pateikti pavyzdžių, bylojančių apie neblėstantį ideologinį intymumą tarp sovietų elito ir lietuvių inteligentijos. Kėliau sau tikslą ne tik aprašyti patį fenomeną, t. y. moralinę inteligentijos atrofiją, bet ir paskatinti skaitytojus, kad susimąstytų apie gilumines istorines šio dramatiško reiškinio priežastis, suvoktų, kaip toli jis pažengė, apimdamas net ir didžiuosius išeivijos eruditus.

Suprantu, Gureckui, vienam iš *Santaros-Šviesos* pradininkų, skaudu skaityti mano išvedžiojimus, kad ši federacija reiškėsi tarsi patikimas intelektualinis sovietų valdžios ramstis. Tačiau ar mano oponentas tikrai įžvelgia, kaip labai pasikeitė šio sambūrio pobūdis? Štai Gureckas rašo: *„Apskritai sunku pasakyti, kas galėtų kalbėti už tokią neorganizuotą, palaidą organizaciją.“* Neorganizuota, palaida, bohemiška, marga, atvira visiems, gal kiek lengvabūdiška, bet geranoriška – šie apibūdinimai gal ir taikytini anksčiau jos stiliui. Atrodo, šiandien kur kas labiau tiktų visai kiti epitetai: organizuota, su beveik visada tų pačių lektorių žiedu, prie kurio dera artintis tik mūvint „aksomines pirštines“. Juk apie tokius ir kitokius pasikeitimus kalba net patys santarininkai arba tie, kurie šią federaciją labai vertina, ja žavisi. Antai Maksimas Ivanovas, grupės *Riff Lections* lyderis, žurnalo *Pašvaistė* bendraautoris, superlatyvais žerdamas savo susižavėjimą ir kalbėdamas apie savo „nepaaiškinamą norą įsilieti į *Santaros* veiklą“, rašo: *„Dėl savo įtakingumo* Santara-Šviesa *man asocijuojasi su Yale universiteto slapta draugija* Skull and Bones*, kurios visi nariai buvo ir yra svarbūs žmonės JAV visuomeniniame ir politiniame gyvenime. Dauguma Amerikos prezidentų buvo šios organizacijos nariai, o 2004 m. rinkimai buvo pirmieji, kai ši savybė buvo būdinga abiem kandidatams, Dž. Bušui ir Dž. Keriui. Šioje vietoje derėtų prisiminti, kad S. Lozoraitis ir V. Adamkus yra buvę* Santaros *aktyvistai.* Skull and Bones*, galima sakyti, suformavo JAV intelektualiąją klasę. Tokia yra ir mano* Santaros *vizija.*“[1]

Taigi Ivanovo „noras įsilieti“ ne toks jau ir „nepaaiškinamas“! Jam pavyko perprasti federacijos esmę, nors būtų galėjęs ir pasitikslinti, kad Stasys Lozoraitis jai nepriklausė. Iš tikrųjų po nepriklausomybės atkūrimo *Santara-Šviesa*, galima sakyti, formavo lietuvių „intelektualiąją *klasę*“. Ir ne tik ją, bet ir politinį elitą, tiksliau, tą jo dalį, kurią įvairūs žinomi santarininkai rėmė, – socdemus ir liberalus. Jaunasis apžvalgininkas teisingai suprato, kad dalyvaudamas šios organizacijos veikloje jis kada nors, jei ir netaps lietuvišku Bushu, vis tiek įgis įtaką ir gaus nemažai valdžios. Intelektualams, kurie teikia ideologines paslaugas valdžiai, ši paprastai nelieka skolinga – apdovanoja premijomis, ordinais, skiria įtakingus ir pelningus postus, apipila liaupsėmis. Kuo geriau tam tikra ideologija padeda išsilaikyti valdžioje (arba nuversti priešininkus), tuo didesnis apdovanojimas už tai laukia. *Manus manam lavat.*

Dabar pereikime prie Gurecko teiginių ir neiginių. Ar tikrai išeivijos intelektualai po nepriklausomybės atkūrimo neturėjo nei įtakos, nei pasitikėjimo? Iškart „po dainuojančios revoliucijos“ žinomas santarininkas Algirdas Avižienis tapo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi. Ar galėjo vienas įtakingiausių akademinių administracinių postų (o vėliau ir vieta Kauno savivaldybės taryboje) tekti asmeniui, neturėjusiam pasitikėjimo? Tuo metu, kai Sąjūdžio banga dar nebuvo visai nuslopinta, taigi kėlė grėsmę sovietiniam valdžios elitui, į tokį svarbų postą buvo galima patekti dviem būdais – palaikė arba žmonės, arba sovietinė administracija. Jeigu Gureckas mano, kad žmonės išeiviais nepasitikėjo, tada lieka tik antroji galimybė. Ir tikrai – sovietinis elitas, naudodamasis „Tėviškės draugijos“ surinkta informacija apie išeivius, buvo puikiai išstudijavęs ideologines santarininkų nuostatas, todėl laikė juos itin tinkamais kandidatais užimti įtakingus intelektualinės administracinės valdžios postus. Avižienio kandidatūra irgi idealiai tiko sovietiniam isteblišmentui.

Tačiau tiesa būtų ir tai, kad didelė dalis žmonių (nors, aišku, ne visi) tuo metu labai geranoriškai ir su pasitikėjimu žiūrėjo į išeivius, naiviai tikėdamiesi, kad šie padės įveikti sovietinį marazmą. Iš skaudžių pamokų nepasimokyta, nepaisant net Valdo Adamkaus prezidentavimo patirties. Niekas nesugebėjo išsklaidyti išeivio-sugrįžėlio-gelbėtojo mito, kurį lietuviai ir šiandien su meile puoselėja. Nebuvo suvokta, kad, neatlikus esminių reformų (administracinių ir dvasinių), į Lietuvą sugrįš tik tam tikros pakraipos lietuviai – tolerantiški sovietiniam paveldui.

Gureckas tvirtai įsitikinęs, kad santarininkai neprisidėjo prie „sovietinės biurokratinės valdymo sistemos“ išsaugojimo, juk ir pats apie save jis rašo: „*Prisipažįstu: buvau ir esu įsitikinęs, kad smerkti lietuviškąją sovietinę nomenklatūrą ir neatlaidžiai su ja kovoti, tarsi visi, kas jai priklausė, laikytini tautos ir valstybės išdavikais, buvo netikslinga (nors kai kuriais atvejais būtų buvę teisinga). Mano manymu, verčiau derėjo stengtis padaryti ją nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo dalyve. Juk aukščiausia pergalė yra ne tada, kai priešas ar oponentas sunaikinamas, bet tada, kai pavyksta įtikinti jį savo idėjų ir nusistatymų teisingumu, kad priešininkas taptų šalininku.*“ Bet juk būtent skatinimai nesmerkti sovietų elito, su juo nekovoti ir lėmė, kad buvo išsaugota „sovietinė biurokratinė valdymo sistema“. Galima ginčytis dėl to, ar tokie skatinimai buvo, o gal ir tebėra, pateisinami, turėję ar net tebeturintys kokių nors privalumų, bet kažin ar įmanoma nuneigti tai, kas akivaizdu.

Ar iškilūs *Santaros-Šviesos* intelektualai „tikrai nė kiek nepaveikė“ 1992 m. Seimo rinkimų rezultatų? Iš Gurecko teksto susidaro įspūdis, kad, autoriaus manymu, autoritetai, pareikšdami savo nuomonę vienu ar kitu svarbiu klausimu, nedaro jokios įtakos visuomenei. Nežinau, ar teisingai supratau, bet jeigu taip, tai Gureckas smarkiai klysta. Neseniai autoritetingą žurnalistą Algimantą Čekuolį, vaizdžiai tariant, tiesiog nuskalpavo anti-VAE lobistai po to, kai jis išreiškė pozityvų požiūrį į *Hitachi* projektą. Negi kiltų tokia audringa reakcija, jeigu autoritetai savo pareiškimais vis tiek nedaro įtakos? O jeigu tiesa, kad autoritetai daro didžiulę įtaką visuomenės nuomonei, tai negi reliatyvistiniai Vytauto Kavolio pasisakymai 1992 m. rinkimų priešaušryje, „nė kiek“ nepaveikė tų rinkimų rezultatų?

Gaila, bet, nepaisant aiškių įrodymų, Gureckas atmeta mano teiginį, kad atiduoti valstybę į sovietinio elito rankas 1992 m. apsisprendė būtent intelektualai. Vyliausi, gal atsiras koks sąžiningas santarininkas (o tokių tikrai yra, tiesa, ne tarp lyderių), kuris nuoširdžiai „išsikalbės“ su savo bičiuliais, užuot bandęs gelbėti „karūną“. Juk kritiką visada lengviau priimti, jeigu ją dėsto savi, o ne pašaliniai, tokie kaip aš. Jeigu pilietinės ydos nėra įžvelgiamos, beatodairiškai atmetant bet kokią kritiką, tada neįmanoma jų ir ištaisyti. Kaip rodo naujausioji mūsų šalies istorija, iki šiol praktikuojama santarininkų „pilietinė“ laikysena yra būtent tokia, kokią Kavolis pademonstravo 1992 m. Seimo rinkimų išvakarėse: svaidytis reliatyvistinėmis frazėmis (*à la* „nereikia skirstyti į gerus ir blogus“), kai sprendžiama ilgalaikė valstybės perspektyva. Antai neseniai viename interviu santarininkas Darius Kuolys pareiškė: „*Istorija su Darbo partija primena gaujų karus. Čia nėra teisiojo, nėra gerojo ir blogojo. Blogas ir blogesnis. Neteisus ir neteisesnis. Taip galėtume mes lyginti.*“ Toliau jis aiškina: „*Darbo partijos lyderio priešininkų pusėje rytietiškos politikos bruožų yra labai daug. Vienas tokių – užsidarymas nuo visuomenės, atkaklios pastangos slėpti tiesą.*“[2]

Apibūdinti Darbo partijos „priešininkus“ kaip panašios moralinės pakraipos „gaujas“ reiškia pirmiausia sakyti, kad Lietuvos Respublika, kuri, per jai atstovaujančią Generalinę prokuratūrą, surinko 155 tomus įrodymų apie šios partijos lyderių finansinius nusikaltimus, yra tik dar viena „gauja“ – ne ką geresnė ar teisesnė už tą, kuri yra teisiama. Net ir tuo atveju, jeigu Darbo partijos „priešininkai“ (nesvarbu, ar turimos omenyje Lietuvos politinės partijos, ar valstybės institucijose veikiančios tam tikros grupuotės, o gal užsienio valstybių tarnybos) būtų pagrįstai užsitarnavę tokių priekaištų ar netgi teismo, tokius *reliatyvistinius išvedžiojimus* laikyti tinkama pilietine laikysena yra tikras nonsensas. Nors minėtą teismo

procesą teisiamieji su savo advokatais gudriai vilkina, nors aiškiai matomi itin stambių ir sistemingų finansinių machinacijų kontūrai, o nusikalstama Darbo partijos veika buvo nukreipta ne prieš pavienius piliečius, bet prieš visą valstybę, ką tik atlaikiusią sunkmetį, mūsų pilietinės visuomenės „didieji ugdytojai" vis tiek mano, esą nieko čia blogo (*vsio zakonno*?)…

Reliatyvistinis požiūris, be abejo, gali būti tinkama pilietinė laikysena, kai kalbama apie kokį nors smulkų kasdienišką politikavimą, bet tikrai ne tada, kai aptariami procesai, svarbūs bendruomenės ateičiai. Na, gal nesuprato Kavolis 1992-aisiais, kad artėjantys rinkimai nulems, ar subyrės, ar įsitvirtins sovietinis valdymo aparatas, o Kuolys šiandien gal nesupranta, kokį didelį poveikį lietuvių politinės ir teisinės sistemos raidai, jos skaidrumui padarys Darbo partijos bylos atomazga. Tačiau kaip galima ugdyti pilietinę visuomenę, jeigu ugdytojai net neįstengia atskirti, kurie įvykiai jos pažangai turi didelę reikšmę, o kurie neturi?

Na, bet grįžkime prie aptariamojo teksto ir apsvarstykime argumentus, kuriais Gureckas gina raginimų „nekovoti" su sovietų struktūromis tikslingumą.

Komentuodamas įtemptą situaciją prieš Kovo 11-ąją ir po jos, oponentas rašo: „*Tomis lemtingomis ir pavojingomis dienomis man atrodė itin svarbu išvengti susipriešinimo tarp laisvės reikalaujančio Sąjūdžio ir savo galią siekiančio išlaikyti Lietuvos sovietinės nomenklatūros elito. [...] Tokia santarvės su nomenklatūra politika reikalavo buvusiems kolaborantams, pereinantiems į nepriklausomos Lietuvos valstybės šalininkų pusę, taikyti nors ir nedeklaruotą, tylią amnestiją už okupacijos metais padarytus nusižengimus, gal net už kai kuriuos nusikaltimus, elgtis su jais taip, kaip su niekuo nenusidėjusiais piliečiais.*"

Argumentas svarus, aš jam visiškai pritariu. Jeigu sovietiniam elitui būtų buvę parodyta, kad naujai atkurtoje Lietuvoje jam nebus vietos, jis būtų daug aktyviau priešinęsis nepriklausomybei – ne vien agitacija ir/ar sąmokslais. Gureckas pripažįsta, kad susipriešinimo išvengta dėl Vytauto Landsbergio išminties ir įžvalgumo. Nesakyčiau, kad toks požiūris būdingas vietinio sukirpimo santarininkams. Kai kurie iš jų, visai kaip Arvydas Juozaitis (KB, 2012/11), savo neišsenkamą ištikimybę kompartijos viršūnėms teisina įvairiais kliedesiais, neva tai buvusi kažkokia prevencinė priemonė, kaip užkirsti kelią Landsbergio „diktatūrai", kiršinančiai veiklai. Taip samprotauja, pavyzdžiui, Arvydas Šliogeris, kuris nė nemirkteldamas pravardžiuoja Landsbergį „Lietuvos Lukašenka".[3]

„Tylioji amnestija" buvo reikalinga, tačiau tik pereinamuoju laikotarpiu. 1991 m. pabaigoje–1992 m. pradžioje, kai tarptautinė politinė situacija stabilizavosi Lietuvos labui, nebuvo ko vengti desovietizacijos. Kalbėdama apie desovietizaciją, nekalbu apie kažkokį „sunaikinimą". Būtų pakakę įstatymu suvaržyti sovietų elito teises užimti įtakingus postus, kaip tą sėkmingai padarė kai kurios kitos postkomunistinės valstybės. Net ir atsisakius tokių desovietizacijos formų, buvo galima kitais būdais neleisti sovietiniam elitui brautis į valdžią. Reikėjo tik aktyviai ir viešai remti opoziciją, t. y. konservatorius su artimais jų sąjungininkais (pavyzdžiui, sovietų smurto aukų organizacijas ir pan.). Jokia kita partija per visą nepriklausomybės laikotarpį nesireiškė kaip aiški socialdemokratų opozija. Tai dar kartą atsiskleidė per Algirdo Butkevičiaus vyriausybės formavimą. Socialdemokratai buvo nusiteikę sudaryti vyriausybę su bet kuo, išskyrus TS-LKD (kurios esmine struktūrine dalimi tapo buvę konservatoriai kartu su tremtiniais ir politiniais kaliniais), nepaisant to, kad pagal programines nuostatas (ne tik žvelgiant per vakarietiškos socialdemokratijos prizmę, bet ir lyginant su LSDP programinėmis deklaracijomis) kairiesiems turėtų būti visiškai svetimos tos jėgos, su kuriomis jie taip mielai (ne iš būtinybės, o jau gerokai prieš rinkimus) susidėjo. Esminė priešprieša tarp TS-LKD ir LSDP yra susijusi ne su ekonominėmis, socialinėmis, bendros pasaulėžiūros ar kitomis nuostatomis, o būtent su istoriniu palikimu. Išskyrus kai kurias, labai jau mažas išimtis, žymūs santarininkai ir šiaip autoritetingi liberalūs intelektualai per visą nepri-

klausomybės laikotarpį rėmė įvairias partijas, išskyrus vieną – TS-LKD.

Santarininkų nusiteikimą vertinti sovietinę nomenklatūrą kaip normalų ir visateisį politinį darinį, nei su juo „kovojant“, nei ribojant jo veiklą, nei kitaip reikalaujant, kad stotų į akistatą su praeitimi, Gureckas teisina ne tik žvelgdamas iš 1990–1992 m. perspektyvos, bet ir vertindamas tokios laikysenos pasekmes: *„Ar pasiteisino politika, kompromisinė nomenklatūros atžvilgiu? Nemaža dalis buvusių komunistų tikrai atsisakė komunistinės ideologijos, pasitraukė iš kompartijos, įstojo į kurią nors iš demokratinių partijų arba, nusišalinę nuo politikos, ėmėsi verslo ar kultūrinės veiklos. Daugelis ir dabar teigiamai reiškiasi tiek valstybės, tiek visuomenės gyvenime. Tarp jų – ir dabartinė Respublikos Prezidentė.*“ Tiesa, autorius sutinka, kad kompromisinė politika tikslą pasiekė tik iš dalies: *„Deja, ne visi atsivertimo lūkesčiai išsipildė. Didelė dalis nomenklatūros įsitaisė Brazausko vyriausybėje. [...] Nomenklatūrinė LDDP 1992 m. laimėjo Seimo rinkimus, o 1993 m. pradžioje jos vadovas Brazauskas išrinktas Respublikos Prezidentu. [...] LDDP laimėjimas per rinkimus – lemiamas posūkis, gražinęs į valdžią komunistus, kurie per ketverius metus įtvirtino senosios nomenklatūros dominuojamą biurokratinį režimą.*“

Ar „tylioji amnestija“ padėjo (ir kiek) integruoti komunistus į nepriklausomos Lietuvos kūrimo procesą, bus lengviau pasverti, jeigu liausimės vartoję tokias mažai apibrėžtas, mėgėjiškas sąvokas kaip „viena dalis komunistų“, „kita dalis nomenklatūros“ ir pereisime prie kategorizavimo teisiniu ir moraliniu atžvilgiu. Jei norime vaisingai diskutuoti apie kolektyvinę desovietizaciją, pirmiausia derėtų išskirti dvi kategorijas: tuos asmenis, kurių eitos pareigos ar statusas pagal aprašymą atitinka kokią nors teisiškai pripažintą nusikalstamą veiką, ir tuos, kurių eitos pareigos nieko panašaus neatitinka. Kadangi desovietizacija apriboja tam tikras žmogiškosios raiškos sritis, nusikalstamos veikos pobūdis, kurį atspindi eitos pareigos, turėtų būti atitinkamai sunkus. Tokie sunkūs yra tik pripažinti tarptautiniai nusikaltimai ir fundamentalių žmogaus teisių pažeidimai.

Pirmąją kategoriją galima vadinti sovietinės kolaborantinės valdžios viršūne arba sovietiniu elitu. (Šiuos terminus savo tekstuose vartojau būtent čia aptariama prasme. Žodis „kompartija“ apima daugiau, bet jį kartais irgi pavartodavau „sovietiniam elitui“ įvardyti, turėdama omenyje ne visus jos narius, o tik tuos, kurie buvo įgalioti šią struktūrą reprezentuoti, formuoti jos kryptį.)

Antrajai kategorijai galima duoti konformistų pavadinimą, nors terminą „konformistas“ lietuvių autoriai vartoja skirtingai. Pavyzdžiui, kai kas žodį „konformistas“ pasitelkia tam, kad „neidėjinį kolaborantą“ arba kolaborantą karjeristą atskirtų nuo „idėjinio kolaboranto“, veikiančio iš prosovietinių įsitikinimų. Teisiniu požiūriu šis skirtumas nėra labai reikšmingas.

Ta „nomenklatūros dalis“, kuri turėjo sprendžiamąją galią, tokia kaip LKP CK, LSSR Aukščiausioji Taryba ir t. t., tiesiogiai gaudavusi nurodymus iš Maskvos, sankcionavusi ir užtikrinusi jų vykdymą, yra atsakinga už okupacinės valdžios veiksmus. Kolaborantai, eidami pareigas, turinčias čia aprašytą funkciją ir galias, vien tuo, kad šių pareigų imdavosi, rodė savo pasirengimą vykdyti okupantų valią. Lietuvos žmonių persekiojimai, jų teisių, tiek individualių, tiek bendruomeninių, suvaržymai, nebuvo vykdomi be kolaborantų „palaiminimo“. Todėl jų pareigybės atitinka sunkios nusikalstamos veikos aprašymą. Pati narystė kompartijoje dar neįrodo pasirengimo vykdyti nusikalstamą veiką, toks asmuo neturi ir reikiamos galios, todėl eiliniai LKP nariai laikytini konformistais.

Čia tik bendrais bruožais aptariau, kokias kategorijas derėtų vartoti, kalbant apie kolektyvinę desovietizaciją, diskutuojant, kodėl jos nebuvo imtasi ir kokios to pasekmės. Šie siūlymai nėra nauji, panašias kategorijas desovietizacijai taikė nemažai postkomunistinių valstybių. Kategorijos gali būti tikslinamos, grupuojamos, diferencijuojamos ar hierarchizuojamos, pritaikomos lietuviškam kontekstui, atsižvelgiant į informaciją, kurią kaupia ir vertina ekspertai. Be abejo, esama ir vadinamųjų „pilkųjų zonų“, pavyzdžiui,

veikla sovietų kontroliuojamose politinės ar administracinės valdžios struktūrose pagal savo pobūdį turi abiejų kategorijų bruožų. Tačiau, kad egzistuoja „pilkosios zonos“, yra gerai žinoma problema, nuolatinė juristų darbo palydovė, o kad esama atvejų, kuriuos sunku klasifikuoti, anaiptol nereiškia, esą pats kategorizavimas praranda prasmę.

Kadangi konformistų veikla neturi aiškaus nusikalstamos veikos pobūdžio, nėra pagrindo įstatymiškai jos riboti. Tačiau tai nereiškia, kad jų kandidatūros į įtakingus postus neturėtų būti svarstomas iš šio taško. Galima spręsti problemą ir politinio pasitikėjimo lygmeniu. Lemiamą žodį tokiais atvejais turėtų tarti sovietų smurto aukų organizacijos, turinčios daug gilesnį supratimą apie nusikalstamų struktūrų veiklos metodus ir intuiciją, paremtą tuo supratimu. Kartu tai būtų nacionalinio solidarumo ir pagarbos smurto aukoms išraiška. Vokietijoje tokiais atvejais atsižvelgiama į tai, ką sako žydų bendruomenės atstovai.

Beje, užuot skirsčius sovietinių struktūrų narius į teisiškai svarbias grupes, buvo galima atlikti desovietizaciją, traktuojant ją kaip grynai politinio pasitikėjimo klausimą, kai kiekvieno „neaiškaus“ pretendento į svarbius postus kandidatūrą apsvarsto smurto aukų organizacijos. Tačiau net „palengvinto“ varianto inteligentija nepalaikė. Ne (tik) kokie nors buvę partorgai, bet pats intelektualinis elitas per visą nepriklausomybės laikotarpį nesilaikė šio svarbaus moralinės ir pilietinės laikysenos principo, nesistengė įdiegti jo į savąsias „pilietinės edukacijos“ programas, o dažnai netgi tyčiodavosi iš protestų ir nuogąstavimų, kuriuos dėl vienos ar kitos kandidatūros pareikšdavo sovietų smurto aukų organizacijos. Su tokiais protestais visai nebuvo skaitomasi, jų reiškėjai žeminami (ką jau kalbėti apie nuoširdžią pagarbą), vadinami „sovietofobais“, kaltinami kerštingumu, traumų prasimanymu, siaurakaktiškumu ir t. t. Ar yra koks tinkamas epitetas, kokiu galėčiau apibūdinti tokią lietuvių inteligentijos laikyseną, nesutrikdydama kultūringo diskusijos tono?

Aptarę kategorizavimą, grįžkime prie klausimo, ar tiesa, kad „tylioji amnestija“ turėjo ir privalumų, pavyzdžiui, tokių, kuriais remiasi Gureckas, primindamas, kad „dalis komunistų partijos“ narių įsiliejo į nepriklausomos valstybės kūrimą, pasklido po „kitas demokratines partijas“? Su jo pateiktu Prezidentės Dalios Grybauskaitės pavyzdžiu galima sutikti. Tačiau dėstytojos darbas partinėje mokykloje, mano galva, aiškiai leidžia priskirti ją konformistų kategorijai. Būtų visai kas kita, jeigu ji būtų buvusi tos mokyklos direktorė. Grynai ideologinė veikla tik labai retais atvejais įtraukiama į kokių nors sunkių nusikaltimų aprašymą. Reikšminga ir tai, kad Prezidentė buvo išrinkta, o ne paskirta. Kitaip tariant, vieną svarbų pasitikėjimo egzaminą ji ir taip išlaikė. Be to, ir sovietų smurto aukų organizacijos nepasisakė prieš ją. Todėl dabar kilęs toks aršus vajus ką nors trūks plyš iškapstyti iš Dalios Grybauskaitės praeities, rodo tik ankstyvus bandymus pasimatuoti Prezidento kėdę.

Sutinku su oponento teiginiais, kad buvo tikrai daug konformistų, kurių veikla po Kovo 11-osios išties vertintina teigiamai. Tai manęs nė kiek nestebina. Konformizmas nėra nusikaltimas. Tik įvykdyta nusikalstama veika korumpuoja žmogų iš vidaus, dažnai paversdama jį blogio recidyvistu. Tačiau reikėtų akcentuoti tai, kad konformistų įsiliejimas į šalies gyvenimą visai nelaikytinas „tyliosios amnestijos“ nuopelnu, kaip įrodinėja Gureckas. Juk eilinių komunistų veiklos jokia protinga desovietizacija ir taip nebūtų siekusi apriboti. Taigi konformistams nebuvo jokios naudos iš „tyliosios amnestijos“. Užtat ji labai pravertė sovietų kolaborantams, t. y. tiems, kurie priskirtini *nusikaltėlių* kategorijai.

Ar tiesa, kad „dalis komunistų“ pasklido po „kitas demokratiškas partijas“? Taikant anksčiau siūlytą kategorizavimą, dabar galima į šį klausimą atsakyti daug konkrečiau. Į opozicinę, t. y. konservatorių, partiją, vėliau TS-LKD, nepateko niekas iš kolaborantų, tik konformistai. Beje, tai vienintelė partija, kuri rimtai reaguodavo, gavusi kokią nors pagrįstą ar nepagrįstą informaciją, metančią ant jos narių praeities šešėlį. Kitos partijos tokią informaciją laikė apskritai nesvarbia. Didžioji dalis kolaborantų perbėgo į LDDP, vėliau į LSDP. Kai kurių kolaborantų

gal rasime ir kitose partijose, bet TS-LKD jų nėra. Taigi visiškai aišku, kuri partija perėmė nusikalstamą sovietų paveldą, o kuri tam labiausiai priešinosi. Natūralu, kad LDDP, atėjusi į valdžią, veikė kaip to paveldo saugotoja – tą pripažino ir Gureckas. Tačiau jo teiginys, kad LDDP veiklos rezultatas buvo „senosios nomenklatūros dominuojamo biurokratinio režimo įtvirtinimas“, skamba kaip eufemizmas. LDDP ne tik „įtvirtino“ tą „biurokratinti režimą“ (iš esmės jis net nebuvo „išklibintas“: beveik visi įstaigų, mokyklų, gamyklų ir administracinių institucijų vadovai niekada nebuvo nuversti), ji pasisavino didžiąją šalies turto dalį, todėl galėjo netrukdoma kontroliuoti daugelį gyvenimo sferų. Kontrolę ypač jautė ir jaučia žiniasklaida, iki šiol akivaizdi jos simbiozė su kairiosiomis jėgomis (tokios pakraipos rajoniniai laikraščiai buvo svarbus veiksnys, kad per 2012 m. Seimo rinkimus TS-LKD laimėjo tik didmiesčiuose). Lygia greta buvo trukdomas liustracijos procesas, nuo visuomenės slepiami svarbūs archyvai ir t. t. Šiandien socialdemokratai „ragais ir nagais“ kliudo siekti energetinės nepriklausomybės.

Taigi niekaip negaliu pritarti savo oponentui: pozityvių dalykų, kuriuos būtų galima laikyti „tyliosios amnestijos“ vaisiais, nematyti jokių, užtat destruktyvusis jos poveikis didžiulis.

Nors savo straipsnių cikle kalbėjau ir apie neatliktą teisinę desovietizaciją, vis dėlto pagrindinė mano tema buvo dvasinė, moralinė, politinė/pilietinė desovietizacija. Todėl ypač daug dėmesio skyriau dalykams, susijusiems su bendru istoriniu sovietų nusikaltimų įvertinimu, svarsčiau, kaip ir kodėl reikėtų sukurti naują lietuvišką politinės kultūros doktriną, kuri nustatytų tam tikras gaires, kad galėtume politiškai korektiškai kalbėti apie praeitį. Šiame kontekste paminėtinas ir nenoras komunistinius nusikaltimus prilyginti nacistiniams, ir įsigalėjęs reliatyvistinis diskursas, vertinant sovietų okupaciją. Toks diskursas nepateisinamas netgi tuo atveju, jeigu sovietų nusikaltimai būtų mažiau sunkūs negu nacių. Jie buvo *pakankamai* sunkūs, kad nebūtų pamiršti. Todėl atmestini visi naratyvo tipai, tiesiogiai arba pagal savo logiką vedantys prie švelninančių vertinimų. Apstu pavyzdžių, kad santarininkai šiapus ir anapus Lietuvos sienų labai prisidėjo tiek prie reliatyvistinio diskurso kūrimo, tiek pasisakydami prieš sovietų smurto prilyginimą nacių nusikaltimams. Vakarų liberaliuosius intelektualus šiuo atžvilgiu tikrai suprantu: nei jie gerai išmano (nors tariasi išmanantys) sovietų nusikaltimus, nei jų bendruomenė nuo to nukentėjo. Tačiau kaip vertinti panašias išeivijos liberaliųjų intelektualų kalbas? Ar vyresnioji jų karta jau pamiršo, kodėl pabėgo iš kankinamos ir kraujuojančios tėvynės?

Santarą-Šviesą stojęs ginti oponentas į šią problemą kažkodėl visai nereagavo. Nepasirodė verta dėmesio? Jo tekste irgi įžvelgiu šiokį tokį polinkį į reliatyvizmą, vertinant kolaborantus. Štai jis primena, kad ir tarp buvusių KGB darbuotojų buvo tokių, kurie bendradarbiavo su atkurtos Lietuvos teisėsaugos struktūromis, suteikė joms daug vertingos informacijos. Panašiai ir Arvydas Juozaitis neseniai liejo apmaudą, kodėl gi aš taip užsispyrėliškai vadinu sovietinės valdžios elitą kriminaline grupuote ir visai nepaisau, kad po jos „sparneliu“ darbavosi daug puikių profesionalų, kaip antai „pasaulinio garso matematikas“ Jonas Kubilius, „kalnus nuvertęs, kad turėtume aukšto lygio Vilniaus universitetą“ (KB 2012/11).

Čia ir vėl grįžtame prie reliatyvistinio argumento schemos, neva *tam tikros organizacijos pobūdis tampa tuo mažiau kriminalinis, kuo daugiau gerų darbų jos nariai padaro.* Bet iš kur tokia schema atsirado ir kas įrodė moralinį jos pagrįstumą? Tarp nacionalsocialistų irgi buvo tokių, kurie vėliau bendradarbiavo su teisėsaugos struktūromis, teikė informaciją apie nacių veiklą, bet dėl to niekas nepradėjo aiškinti, atseit geras jų elgesys verčia susilaikyti nuo pernelyg griežto nacių pasmerkimo „neabsoliutinti“, Kavolio žodžiais tariant, moralinių vertinimų. Man visiškai neaišku, kodėl reikėtų švelninti LKP vadovybės kaip kriminalinio darinio vertinimus, argumentuojant tuo, kad jos gretose darbavosi nemažai puikių profesionalų. Heideggeris buvo garantuotai nė kiek ne mažesnė pasaulinė garsenybė už Joną Kubilių, tačiau

faktas, kad Freiburgo universiteto rektorius priklausė nacionalsocialistams, „trynėsi“ jų „vakarėliuose“, yra vertinamas kaip tamsi dėmė šio žymaus žmogaus biografijoje, *o ne kaip šansas pagerinti nacių reputaciją*.

Nusikaltimai, kuriuos padaro politinės struktūros, nesumažėja dėl to, kad jose esama gerų profesionalų, ir netgi tada, kai į jas patenka nuo tų nusikaltimų nukentėję asmenys. Jeigu nusikaltimai sunkūs, nei moralinis įvertinimas, nei apsivalymo galimybė nepriklauso nuo to, ar padaroma kokių nors gerų darbų. Lietuvos intelektualinis žiedas amoralią vertinimų schemą išrado tik dėl vienos priežasties – kad pateisintų reakcionieriškus savo sprendimus.

Reliatyvistiškai vertinti sunkius nusikaltimus yra nepateisinama pilietinė ir moralinė pozicija, ardanti pačius švenčiausius bendruomenės ryšius. Tai visai nesunku pailiustruoti. Įsivaizduokime kokią nors kaimo bendruomenę, kurios narys padaro sunkų nusikaltimą, pavyzdžiui, nužudo kaimynų vaiką, ir bendruomenė atiduoda jį savo seniūnijos teismui. Argi būtų normalu, jeigu seniūnai, užuot pareiškę užuojautą nusikaltimo aukoms, užuot nubaudę nusikaltėlį, imtų priekaištauti nelaimingiems tėvams, esą šie pernelyg kerštingi, be reikalo viską „absoliutina“, net pamiršta, kad kadaise žudikas sukasė jų daržą ir tobulai vargonavo bažnyčioje? Nemanau, kad tokį elgesį Gureckas laikytų deramu.

Net nežinau, kaip čia taip apskritai galėjo atsitikti, kad man, jaunesnei už daugumą mano oponentų, tenka aiškinti tokius elementarius ir fundamentalius socialinio normatyvumo dalykus...

Apgailestauju, aišku, kad bent kai kurios esminės mano abejonės dėl *Santaros-Šviesos* laikysenos nebuvo suprastos. Tačiau tuo nesistebiu. Lietuvoje suvokti, o ypač prisiimti kaltę visiškai nemadinga. Nesuvokiama ir tai, kokią didelę reikšmę tokie gestai turi dvasiniam visuomenės apsivalymui. Sovietinės valdžios kolaborantai niekada neatgailavo dėl to, kad niekino žmogaus teises. Tik teisinosi ir išsisukinėjo, jausdami nemažos dalies akademikų ir menininkų palaikymą. Lietuvos kairė, tiek politinė, tiek intelektualinė, dar nežengė nė vieno žingsnelio, rodančio, kad ji suvokia istorinę savo kaltę dėl sunkių nusikaltimų prieš valstybę ir tautą, nesuprato, kad dėl istorinės kaltės jiems tenka išskirtinai didelė atsakomybė už Lietuvos valstybės ateitį. Inteligentai nemato jokio reikalo pripažinti, kad jų laikysena po nepriklausomybės atkūrimo žlugdė ir stabdė pilietinės visuomenės raidą. Žodžiu, vyksta tikras „skaistybės“ kermošius!

Nustebino mane tik vienas Gurecko teiginys: „*Bet atrodo, kad Wittig-Marcinkevičiūtė nelabai tiki Sauliaus atsivertimu į Paulių (Apd. 9.1-30). Ji gal greičiau patikės Vladimiro Putino ištarme, kad buvusių čekistų nebūna, atseit, kartą juo tapęs, toks būsi visada.*“

Kažin ar nusipelniau replikos, esą netikiu „atsivertimais“, po to, kai *Kultūros baruose* (2012/12) paskelbiau netrumpą straipsnį, kuriame detaliai aprašiau vieną iš galimų dvasinio apsivalymo schemų, suteikiančių galimybę nusikaltėliams, individualiems ar kolektyviniams, grįžti į morališkų būtybių klubą, bandžiau įrodyti tokio proceso svarbą Lietuvai, kad lengviau užgytų kraujuojanti istorinė žaizda. Aš neteigiau: kartą tapęs čekistu, visada toks būsi. Aš teigiu: kartą tapęs čekistu – *ir neatlikęs atgailos* – visada toks būsi. Abejoju, ar mudu su Putinu čia sutartume. Kiek žinau, sovietijos „sosto“ įpėdinis jokios būtinybės atgailauti nemato – nei dėl Rusijos nusikaltimų kitoms tautoms, nei dėl savo paties kaip etatinio kagėbisto praeities. Kad Lietuvos kairiesiems, tiek politikams tiek intelektualams, derėtų nuoširdžiai atgailauti, sąžiningai suvokiant istorinę savo kaltę Lietuvai, deja, niekada nemanė ir nemano nei dabartinė, nei ankstesnė, nei išeivijos, nei „tarybinė“ *Santara-Šviesa*, net ir didžioji dauguma jos gerbėjų, o juo labiau jos lyderiai. Na, bet svarstymus apie tai, kieno pozicija atrodo labiau „putiniška“, paliksiu tiems, kurie nešališkai stebi šią diskusiją. ■

[1] *http://www.akiraciai.lt/Akiraciai/Polemika/Santaros-Sviesos-konrerencijai-pasibaigus.*

[2] Tomas Dapkus, Kuolys: kodėl būtent dabar Rusija nusigręžė nuo Uspaskicho? *www.alfa.lt*, 2013-01-03.

[3] Sąjūdžio riteris, *Dialogas*, 2006, nr. 15.

Vainius BAKAS

MANDAGŪS SVEČIAI IR MALONŪS ŠEIMININKAI

Džiugu, kad šiuolaikinė valstybė ima plėtoti tautos kaip šeimos metaforą. Būtent žiūrėdami į tautą kaip į vieningą šeimą, galime kalbėti apie ją vienijančias vertybes, apie šeimos, suvokiamos daugiskaitos pirmuoju asmeniu „mes“, santykį su „kitais“. Tokia skirtybė, be abejo, egzistuoja tiek geopolitiniu – valstybės sienų (šeimos namų slenksčio), tiek vidiniu – etninių vertybių atžvilgiu. Šiuo atveju toks požiūris yra tam tikras atskaitos taškas, atrama, suteikianti tautai tvirtesnį stuburą.

Iš šeimos kyla ir šeimininko sąvoka, svečias – tai svetimas, svetimasis, *svečia*, tą gerai atskleidžia lietuvių tautosaka: „Josim į svečią šalelę.“ Tie, kurie kritikuoja tautos kaip šeimos arba savų namų sampratą, neretai remiasi argumentais, kad apsibrėžti savo sienas, slenkstį, tapatybę ir moralės normas iš esmės reiškia apriboti savo mąstymą, siaurai žvelgti į pasaulį. Tačiau kaip tik tokie argumentai, mano nuomone, ir yra riboti, nes paremti neteisingai interpretuojamomis sąvokomis. Kitaip tariant, bijodami tam tikrų apibrėžčių, oponentai pamiršta logišką praktinį erdvės suvokimą – juk ten, kur yra slenkstis, visada yra ir durys, kad per jas būtų galima nevaržomai vaikščioti, sienos irgi nėra aklinos, nes turi vartus, kurie atsiveria ir aplinkiniam pasauliui. Todėl tėvynė turi būti namai, o ne kalėjimas su spygliuotų vielų tvoromis. Durys ir vartai užtikrina namų saugumą, tačiau turime raktus, su kuriais galime tiek duris, tiek vartus atrakinti, atverti. Esame laisvi ir turime teisę tiek iškeliauti iš savo namų, tiek į juos sugrįžti, lygiai taip pat galime savo namuose priimti tuos, kurie ateina į svečius.

Lietuvių kultūra turi gilią svetingumo, pagarbos svečiui tradiciją. Pripažinimas, kad esame šeimos dalis, t. y. šeimininkai, pirmiausia turėtų asocijuotis ne su šeimininko galia, bet su pagarba svečiams ir atsakomybe prieš juos. Atvira šeima dažnai sulaukia svečių, kuriuos pagal tautos papročius ir garbės supratimą turėtų deramai priimti. Bendravimo etika reikalauja gerbti savo svečius, sudaryti jiems visas sąlygas, kad jaustųsi patogiai, saugiai. Garbės reikalas yra parodyti svečiui dėmesį, santūrų svetingumą. Pagal lietuvių tradiciją svečiui paklojama geriausia lova, užleidžiama patogiausia vieta, stalas nukraunamas šventiškais valgiais ir gėrimais. Bet nuo paties svečio priklauso, ar ilgai jis galės mėgautis nuoširdžiu svetingumu, ar bus čia ir toliau laukiamas. Svečiui nederėtų pamiršti, kad jis nėra šeimos narys, abipusės etikos privalu laikytis ne tik šeimininkams, bet ir atvykėliams. Svečias, pretenduojantis į šeimininko teises, kad pasinaudotų šeimos gerove, piktnaudžiauja svetingumu, todėl šeimininkas turi teisę išprašyti tokį atvykėlį iš jaukaus savo būsto.

Gyvenimas be svečių (atvykstančių svetimųjų) būtų pernelyg uždaras, ribotas. Mandagūs svečiai praturtina šeimos gyvenimą, iš jų gaunama neįkainojamų dovanų – tai pagarba, pripažinimas. Bendraudama su svečiais, šeima susipažįsta su kitomis kultūromis, praplečia savo pasaulėžiūrą, sužino, kaip į ją žiūrima iš kitokios perspektyvos, kaip ji vertinama kitose pasaulio vietose.

Tačiau niekam nepatiktų, jeigu atėjęs svečias elgtųsi nemandagiai, nepagarbiai – užgauliotų, drabstytųsi purvais, negerbtų šeimos papročių, sėdėdamas prie vaišių stalo tyčiotųsi iš jos svetingumo. Todėl draugiškus ryšius tarp kultūrų gali užtikrinti tik abipusis etikos laikymasis.

Už tai atsakingi tiek šeimininkai, tiek svečiai. Čia norėčiau pabrėžti, kad savo kaip šeimininkų padėtį turėtume suvokti be perdėto tuščiagarbiško tautinio išdidumo, lygiai kaip ir kitų, t. y. svečių, padėtis pati savaime nereiškia nei aukštesnės, nei žemesnės pozicijos už mūsiškę.

Filosofas Arthuras Schopenhaueris kadaise pabrėžė, kad „pati pigiausia išdidumo rūšis – tautinis išdidumas. Tas, kas jo apsėstas, tik parodo, kad neturi *asmeninių* savybių, kuriomis galėtų didžiuotis, nes juk jis nesigriebtų to, kuo reikėtų dalytis su milijonais kitų. Priešingai – ryškių asmeninių sugebėjimų žmogus, nuolat stebėdamas savo tautą, daug greičiau ir aiškiau atskleis jos trūkumus. Bet kiekvienas mulkis, neturintis pasauly nieko, kuo galėtų didžiuotis, stveriasi vienintelio šiaudo – tautos, kuriai priklauso, ir didžiuojasi ja; čia jis atsigauna ir jausdamas širdy dėkingumą yra pasirengęs rankomis ir kojomis ginti visus jai būdingus trūkumus, visas jos kvailybes."

Įsidėmėtini žodžiai! Todėl kalbėdamas apie tautą kaip šeimą stengiuosi išvengti bet kokio nereikalingo tautinio pasipūtimo ar idiliškų vaizdelių, esą mes esame išskirtinai svetingi ir garbingi, pripažįstu, kad anaiptol ne visi lietuvių šeimos „broliai ir seserys" tinkamai elgiasi svečiose šalyse, o ir namuose. Tačiau, kaip sakoma, giminių nepasirinksi, o pasirinkti svečius yra šeimininkų teisė – jų valia spręsti, kuriuos atvykėlius derėtų laikyti pagarboje, o kuriems parodyti duris. Tikiu, kad didelė lietuvių tautos dalis mato savo trūkumus ir stengiasi mokytis svetingumo kultūros. Vien jau šios pastangos yra gerbtinos. Mano manymu, jauna lietuvių tautos šeima, perkopusi viso labo į trečią dešimtmetį, vis dėlto yra jau pakankamai brandi, kad įsileistų užklystančius svečius, priimtų juos su derama pagarba ir vaišingumu, neleistų kitiems, dar nepakankamai sąmoningiems savo šeimos nariams elgtis su svečiais užgauliai, kelti jiems kokių nors nepatogumų ar net grėsmę jų saugumui. Kita vertus, reikia būti atidiems, kad atskirtume, ar visi svečiai užklysta, visada vedami gerų ketinimų.

Jeigu svečiui priimtina, kad Lietuva yra visų pirma jos piliečių namai, kad tai – pelnyta jų teisė, lydima pareigos deramai užlaikyti savo gyvenamąją erdvę, tokiam durys visada bus atvertos, o stalas svetingai padengtas – taip, kaip mokame ir kiek leidžia mūsų išgalės... ■

PRENUMERUOKITE *KULTŪROS BARUS* IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik 60 Lt. Užsisakyti galite visuose Lietuvos pašto skyriuose. Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį, su pristatymu oro paštu, tai kainuos 180 Lt arba kita valiuta pagal esamą kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros barų* redakciją adresu Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva; el. paštas: *kulturosbarai@gmail.com* arba į *Kultūros barų* atstovę JAV Mariją Paškevičienę adresu 306 55th Place, Downers Grove IL 60516–1537, USA; el. paštas: *hmpask@juno.com*

Paremkite *Kultūros barus* 2% savo pajamų mokesčio!

VšĮ „Kultūros barų" leidykla, įmonės kodas 302514590

Mykolas KARČIAUSKAS

JUDĖJOS SĄSIUVINIAI

Karta nueina ir karta ateina, o žemė amžių amžius yra.
Ekleziastas

žemės augalai
brangiau už auksą žydi
žydų žemėje

x

žiedai kaip taurės
vynui jaunam ant šakų
kanos pakelėj

x

lelijų auksas
žydintis žodžio dievas
įsčiose šventas

x

septynis kartus
išvalytas tas auksas
už šiukšlių vartų

x

priebalsių maištas
parenka širdies balses
biblijos žodžiams

x

tauta iš tremties
kelintą kartą grįžta
neatsigręžus?

x

nesuskaitoma
jobo sėkla dykumoj
žydinčios pievos

x

ateities viltis
žemės krūtys tekančios
medum ir pienu

x

duona ir vynas
džiaugsmas akių pažinti
ir šauktis moters

x

bevaisiai medžiai
miršta du kartus laukuos
dangaus ir žemės

x

šie yra žodžiai
neapykanta žmogui
tas pats kaip mirtis

x

žemėj tremties
bevaisį alyvmedis
pameta žiedą

x

siono dukra
kiaurai permatai žemę
ašarom savo

x

tarpijų tamsoj
praplaukia nojaus laivas
su ugnies ženklais

x

paskutinis jau
žingsnis alyvų kalne
aukščiau tik dangus

x

karstas jo amžiai
penktadienio vakaras
pradeda laiką

x

kraujas išlydė
vinis
        skrenda lyg paukštis
kūnas nuo kryžiaus

x

nužengęs lieka
danguj arimatiečio
kape palaidotas

x

o jeruzale
jeigu pamiršiu tave
dešinė nudžius

x

balandžiai ulba
tyliai kaip smuikai švelniai
žydintys medžiai

x

uolos kaip krūtys
marijos pieno lašais
girdančios sielą

x

nuo petro namo
matyti jeruzalė
kaip ant altoriaus

x

valgome petro
sugautą žuvį
                geriam
jo raugtą vyną

x

paukščio šešėlis
virš negyvosios jūros
lyg prisikėlęs

x

eina prie upės
jordano šventas jonas
per minų lauką

x

išbrenda krikštą
vėl gavusios moterys
jau be nuodėmės
nematomos
drabužiai
tai tik nendrių šnabždesys

x

nėščios moterys
sunkios kaip druskos maišai
dvilksi kareiviai

x

nieks nepasakys
ką pamato moterys
atsigręžusios

x

vanduo iš akmens
išskeltas kaip žarija
žaliai žėruoja

x

lyg timna visa
drebėjo
išbarstyti
perlai iš įsčių

x

kai nieks neatleis
judėjos dykumoje
laistysiu palmes

x

moro pavėsy
beduinai verdasi
karaliaus nosį

x

stirnos perbėga
kelią jaunos ir linksmos
nustriksi taku
prie šaltinių dovydas
girdo rieškučiom

x

jauno ožiuko
šaltinis trykšta kalnuos
pažado vanduo

x

judėjoj akmuo
kraujuoja dievo žodžiais
paparčiai žydi

x

judėjoj vaisių
šakos nekelia
rankos
nekelia darbų

x

bažnyčios cerkvės
sinagogos toliuose
liejas menamas
kalnų peizažas austas
aukso žybsniais danguje

Edgaras KLIVIS

VISUOMENĖS PRIEŠAS: TEATRAS KAIP VIEŠOJI SFERA

Jonas Vaitkus, 2011 m. režisuodamas Henriko Ibseno „Visuomenės priešą“ (LNDT), panaudojo modernistų atrastą principą, kai publika įtraukiama į veiksmą kaip pasakojime dalyvaujanti minia. Ibseno dramos 4-asis aktas vaizduoja pietinės Norvegijos kurortinio miestelio gyventojų bendruomenės susirinkimą kapitono Horsterio namuose. Meras ir kiti valdžios atstovai nori išgirsti viešąją nuomonę, kad galėtų priimti teisingą sprendimą, ar skelbti informaciją apie užnuodytą vandenį, ar jos neskelbti, kad nežlugtų kurorto verslas. Ibsenas šį svarbiausią modernios visuomenės atradimą – liberalų piliečių susirinkimą, stebintį, kritikuojantį ir keičiantį politikų sprendimus, vaizduoja labai ironiškai. Politikai pjesėje nė kiek nepanašūs į kuklius valstybės tarnautojus, greičiau primena vietinius feodalus, ginančius vien savo pačių naudą, viešajai nuomonei atstovaujanti laisvoji žiniasklaida čia yra ne tiesos, bet manipuliavimo įrankis, ir – svarbiausia – patys piliečiai pasirodo esantys trumparegiai, savanaudiškai susirūpinę vien privačiais interesais. Galima spėti, kad Nacionalinio dramos teatro žiūrovams, atsidūrusiems šių piliečių vietoje, po salę išsibarsčiusiems klakeriams laidant Ibseno parašytas ir pačių improvizuotas replikas, kyla prieštaringi jausmai. Viena vertus, jie kviečiami įsitraukti į polemiką, nes scenoje vaizduojami įvykiai labai primena politinį šiuolaikinės Lietuvos gyvenimą, o daugelis frazių, nuskambančių per susirinkimą, pataiko tiesiai į dešimtuką, tarsi būtų paimtos iš naujausio laikraščio. Antra vertus, iš žiūrovų/piliečių šaipomasi tarsi iš apatiškos siaurakakčių minios arba „kompaktiškosios daugumos“, kaip ją apibūdina pagrindinis herojus – daktaras Stokmanas.

„Visuomenės priešas“. Aktorius Vytautas ANUŽIS tarp žiūrovų

Esama ir daugiau dviprasmybių. Nors, spektakliui įpusėjus, žiūrovams tampa aišku, kad tai politines aktualijas komentuojantis kūrinys, raginantis visus išlįsti iš savo kiauto, drąsiai pažvelgti į vis grėsmingesnę tikrovę ir garsiai apie ją prabilti, kartu juos užlieja ir vis aiškesnis bejėgiškumo suvokimas. Ryškūs, dinamiški, paveikūs sceniniai vaizdiniai žiūrovams leidžia tik pasyviai kontempliuoti. Galimybė pasijusti

Ibseno laikų piliečiu takoskyrą tarp fikcijos ir tikrovės perkelia į publikos sąmonę, tačiau tai tik dar labiau padidina prieštaravimą tarp vidinio aktyvumo, kurį provokuoja spektaklio dramaturgija, ir neįveikiamo fizinio pasyvumo, nesvarbu, ar pritariama, ar nepritariama personažų argumentams.

Vaitkaus „Visuomenės priešas“ gali būti suvokiamas kaip nostalgiška parafrazė ankstyvosios modernizmo eros, kai teatras laikytas piliečių forumu, kuriame išsilavinę žmonės gali laisvai diskutuoti apie skonį, meną, papročius ar valstybę. Pasak Jürgeno Habermaso, iš pradžių viešoji buržuazijos erdvė – kavinės, salonai, draugijos – kai kuo priminė dvaro aristokratijos pramogas, tačiau jau tada užsimezgė visiškai nauja viešuomenės samprata. Salonuose, kavinėse, teatruose, kitaip nei dvare, individo protas neprivalėjo pataikauti patronui, o asmeninės nuomonės nevaržė ekonominė priklausomybė.[1] Nauja viešoji erdvė gebėjimą logiškai artikuliuoti savo idėjas ir jas argumentuoti vertino labiau negu kalbėtojo kilmę. Piliečių forume pranašesnis buvo argumentas, o ne autoritetas. XVIII a. teatras, kaip ir kitos meninės institucijos, tapo svarbia šio proceso, t. y. modernios viešosios erdvės kūrimosi, dalimi. Pirmiausia būtent čia ėmė galioti laisvas apsisprendimas, savo nuomonę galėjo išreikšti bet kas, nesvarbu, kokia socialinė to asmens padėtis, o tai reiškė, kad publika (skaitytojai, klausytojai, žiūrovai) įgijo aukščiausią kritinio vertinimo teisę. Viešojo teatro publika (kaip ir vėliau jos vardu prabilę kritikai) galėjo nepripažinti kitų autoritetų, išskyrus tą, kuris pateikia svariausius argumentus. Viešųjų teatrų repertuaras stengėsi tenkinti naujos epochos viduriniosios klasės – racionalių piliečių – poreikius, įsitvirtino nauji estetiniai principai, atitinkantys proto ir gamtos dėsnius. Atsirado naujos realistinės temos – scenoje buvo vaizduojamas kasdieninis buržuazijos gyvenimas.

Teatras, kaip teigia Erica Fischer-Lichte, iki pat moderniosios dramaturgijos su Ibsenu priešakyje neabejotinai buvo viešasis buržuazijos forumas.[2] Pjesėje „Visuomenės priešas“ vaizduojama, kaip miestelio gyventojai siekia racionalaus sutarimo jiems visiems svarbiu reikalu, o pagal šį modelį galėtų funkcionuoti ir pats teatras: į spektaklį susirinkę žmonės irgi dalyvauja jiems rūpimų socialinių problemų (pvz., korupcijos) aptarime. Teatras tampa socialiai sankcionuota bendravimo vieta. Kai 2012 m. sausio 13 d., pasibaigus spektakliui, Nacionalinio dramos teatro publika buvo pakviesta pasilikti, kad kartu su spektaklio kūrėjais, kviestiniais svečiais (politikais ir aktyvistais) dalyvautų diskusijoje, šis sprendimas logiškai pratęsė teatro funkciją, numatytą dramaturgo. Skirtingai nei privačios piliečių valdos ar valstybinės įstaigos, teatras kartu su universitetais, kavinėmis, bibliotekomis, kai kuriais interneto tinklalapiais ir kt. čia funkcionuoja kaip laisva, visiems prieinama klasikinė viešoji erdvė piliečių diskusijoms plėtoti.

Tačiau šio nostalgiško modelio neveiksnumas taip pat akivaizdus. Ar gali tas nedidelis būrelis žmonių, apsilankančių Nacionaliniame dramos teatre, iš tikrųjų tikėtis, kad jų polemika turės kokią nors visuomeninę reikšmę šiuolaikinių medijų kontekste? Kas iš to, kad skirtingų profesijų, įvairių socialinių sluoksnių atstovai, susirinkę vienoje erdvėje, kartu vertina tas pačias situacijas, atpažįstamas scenoje, jei jų patirtys vis tiek lieka visiškai privačios ir niekaip nesusiliečia?

„Visuomenės priešas“. Dainius GAVENONIS žiūrovų salėje

Buvimas teatre gali sukurti labai stiprią dalyvavimo iliuziją, tačiau ar yra pagrindas manyti, kad „bendrystė“, paremta šia iliuzija, peržengs simbolinę ribą? Net „karščiausi“ simboliniai aktai (pvz., Vaitkaus spektaklyje netikėtai išsprogdinama mūrinė siena) anapus teatro durų plytinčiai socialinei ir politinei realybei reiškia ne ką daugiau negu grūmojimas kumščiu negailestingam dangui. Nieko keista, kad teatro kritikas Konstantinas Borkovskis, apžvelgęs įvairias politines spektaklio intencijas, konstatavo visišką politinį spektaklio neveiksnumą, kurį iš dalies gali atpirkti nebent pati *intencija*:

„*Naivu tikėtis, kad per vienos butaforinės sienos kad ir labai efektingą sugriovimą akimirksniu kažkas pasikeis. Tačiau jeigu paklaustume savęs, ar kokioje kitoje mūsų visuomenės gyvenimo srityje daug yra tokių atvejų, tokių žmonių ar tokių precedentų, kad žmonės taip aistringai ir beatodairiškai savuoju darbu mėgintų kažką pakeisti visų mūsų gyvenime prasmingumo ir dvasingumo link, kaip tai darė spektaklio „Visuomenės priešas“ kūrėjai, – ar lengvai rastume kitų pavyzdžių?..*“[3]

Tai liūdnas, beveik desperatiškas klausimas. Skeptiškai apibendrinęs Vaitkaus spektaklį lydėjusį triukšmą, autorius pripažįsta: net ir tada, kai patys teatro menininkai aiškiai demonstruoja politines intencijas, troškimą savo menu vienaip ar kitaip įsitraukti į viešųjų reikalų svarstymus, vis tiek jų vaidmuo nulemtas iš anksto – viso labo simboliškai kompensuoti realaus pajėgumo stoką ir suteikti galimybę žiūrovams patirti tokį patį psichologinį efektą. Šiuo požiūriu situacija ne itin pasikeitė nuo sovietinio režimo laikų, nes tada kultūra irgi buvo stiprus simbolinės kompensacijos placebas, padėjęs inteligentijai oriau pakelti politinį *kolonizuotojo* bejėgiškumą. Tiesa, sovietai turėjo galingą cenzūrą, kontroliavusią meno raišką, ir susiklostė įsitikinimas, kad, jei nebūtų cenzūros, menas kartu su ištikima savo publika galėtų pasiekti kažkokį realų finalinį išsipildymą. Šiuo požiūriu dabarties kultūros tikrovė kur kas žiauresnė – ji nepalieka vietos iliuzijai, esą simboliniai menininkų sukurti ir publikos interpretuoti vaizdiniai, jei bus gausiai produkuojami ir kartojami, galiausiai ims keisti socialinę tikrovę. Paradoksalu, bet kaip tik cenzūra aiškiai parodė, kad valdžia suvokė teatrą kaip viešąją erdvę, kurią ir bandė apriboti, o jei nėra cenzūros, gal tai reiškia, kad teatras visai nedrumsčia valdžios ramybės? Šį teatro, kaip viešosios sferos, neveiksnumą ironizavo jau Ibsenas. Habermasas savo bazinėje studijoje taip pat konstatuoja, kad galiausiai ši pažangi, iš valdžios išplėšta viešoji laisvos polemikos erdvė patyrė nuosmukį, nes išaugo vartotojų visuomenės, masinės žiniasklaidos ir viešųjų ryšių reikšmė. Taigi ar apskritai dar prasminga kalbėti apie teatrą kaip viešąją sferą?

Nors Vaitkaus spektaklį kritikai vertina įvairiai, yra veiksnių, rodančių šio spektaklio poveikį viešajai sferai: pirma, spektaklis sulaukė ne tik profesionalių teatro kritikų recenzijų ir vertinimų (tai įprasta, kalbant apie tokio masto menininkus kaip Jonas Vaitkus), bet ir kur kas mažiau įprastos politikų reakcijos (būta ir komiškų skandalų, ir gyvų diskusijų, ir poleminių straipsnių). Vadinasi, spektaklis vis dėlto neprasprūdo pro viešąjį akiratį.

Pastaraisiais metais buvo ir daugiau teatrinių įvykių, sukėlusių viešuomenės susidomėjimą. Kauno Kamerinio teatro spektaklis „Diena ir naktis“ labiau nei įprasta žiniasklaidos dėmesį patraukė dėl savo temos. Antai tinklalapis *Defending History.com*, kurio viešai deklaruojama misija yra priešinimasis „*nesibaigiančioms Rytų Europos vyriausybių (ir kitų elito grupių) pastangoms minimalizuoti, reliatyvizuoti ir paskandinti painiavoje Holokaustą*“,[4] paskelbė recenziją, pristatančią spektaklį pirmiausia kaip svarų laimėjimą diskusijose ir derybose dėl praeities interpretacijų. Po Nacionalinio dramos teatro spektaklio „Išvarymas“ (rež. Oskaras Koršunovas) spaudoje šmėžavo diskusijos apie teatrinės (kalbos) kultūros nuosmukį, apie nacionalinių meno institucijų (LNDT ir Kultūros rėmimo fondo, parėmusio dramos autorių Marių Ivaškevičių) atsakomybę. Festivalio „Sirenos“ pakviesto Romeo Castellucci'o spektaklis „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“ sukėlė diskusijas Seime (nuo iniciatyvų spektaklį uždrausti iki svarstymų apie meno laisvę ir cenzūrą), buvo surengtas viešas protestas prie LNDT durų, pasipylė milžiniškas kiekis tekstų internetinėje žiniasklaidoje, dar prieš spektakliui pasiekiant Lietuvos sceną. O po Gintaro Varno spektaklio „Tiksinti bomba“ pasirodžiusi Valdo Gedgaudo recenzija „Aš esu pyderas, mama! Ir tuo didžiuojuosi!“

[beje, tai pjesės citata, – *red.*], publikuota savaitraštyje *Literatūra ir menas*, sukėlė ne tik tinklaraštininkų ir komentatorių diskusijas, bet išprovokavo ir konkretesnę reakciją, pavyzdžiui, Karolis Klimka kreipėsi į Europos socialinio fondo agentūrą Lietuvoje, nes minėta recenzija išspausdinta leidinyje, kurį šis fondas remia [skųsti, šiaip ar taip, lengviau negu polemizuoti, – *red.*]. Ilgainiui tai sukėlė platesnę polemiką apie žodžio laisvę Lietuvoje.

„Tiksinti bomba". Spektaklio scena *D. Matvejevo nuotr.*

Šie pavyzdžiai rodo: nors teatras, kaip simbolinė viešojo forumo imitacija, vargu ar veiksnus šiuolaikiniame politiniame lauke, kažin ar gali paveikti šiuolaikinę informacinę visuomenę arba visuomenę, valdomą žiniasklaidos, esama kitų būdų, kaip teatras galėtų įsitraukti į diskusijas apie viešuosius reikalus. Tačiau, kad atrastume tas kitas galimybes, vertėtų pasidomėti sudėtingais teatro ir žiniasklaidos tarpusavio santykiais, o kartu ir dominuojančiais politinio teatro modeliais.

Teatras kaip žiniasklaidos varžovas

Politinio teatro modelis, pagrįstas atspindžio idėja, kai scena tampa tiesos veidrodžiu, skausmingu, diagnostišku ir (bent kartais) terapiniu politinės realybės atvaizdu, turbūt yra populiariausias. Kai visuomenė susvetimėja su savo valstybe, kai viešoji sfera paskandinama ilguose ceremonialuose ir prarandama galimybė natūraliai, laisvai analizuoti kasdienybę, kai tikrovė uždangstoma prašmatniais simboliais ir tuščia frazeologija, teatras gali atrasti savyje galią, kad nuplėštų socialines kaukes, o tada žiūrovai krūpteli, scenoje atpažinę savo visuomenės veidą, išėstą korupcijos raupų, kamuojamą skurdo, žiaurų, plėšrų, iškrypėlišką. Teatras gali parodyti tikrovę, kuri kelia baimę arba gėdą, šleikštulį arba moralinį nerimą. Tą puikiai darė modernieji dramaturgai (tarp jų Ibsenas): atspindėti, parodyti, apkaltinti, šokiruoti ar bent jau sugraudinti publiką, vadinasi, įveikti ribą, skiriančią fikciją nuo tikrovės, o kultūros vartotoją – nuo piliečio. Politologas Alvydas Medalinskas, komentuodamas „Visuomenės priešo" temas, politinę jų reikšmę apibendrino taip: „*Spektaklis man tiesiog „ėjo" per visą kūną, nes tai, deja, mūsų realybė.*"[5]

Viena iš temų yra žiniasklaidos korupcija, kurios fone Vaitkaus spektaklį galima suprasti kaip alternatyvią diskusijos galimybę. Videoprojekcija, rodanti čia ir dabar miestelio susirinkime kalbančiųjų veidus, kviečia palyginti filmuotą politiko atvaizdą ir tiesioginį kontaktą. Per „Visuomenės priešo" aptarimą Vaitkus teigė: „*Nėra nė vieno laisvo laikraščio, nepriklausomos spaudos, kurią skaitydamas galėtum neabejoti, kad jis nėra „nupirktas". Paimi bet kokį straipsnį ir jauti, kad tarp eilučių yra dar kažkas paslėpta.*"[6]

Nacionalinio teatro direktorius Martynas Budraitis teatro misiją supranta ir kaip galimybę ugdyti adekvatesnį tikrovės suvokimą:

„*Žiniasklaida spekuliuoja ribinės situacijos įtampa, televizija pašėlusiais tempais tvindo žemiausio lygio*

pramogų produkcija, sparčiai ištrinančia prisiminimus apie kultūrą, visuomenė balansuoja tarp kraštutinio pesimizmo ir kraštutinio optimizmo. Kokia menininkų, kultūros žmonių pozicija, koks teatro požiūris ir pareiga dabarčiai?

Tarp optimizmo ir pesimizmo yra realizmas ir realybė, tarp nevilties isterijos ir niekuo negrindžiamų vilčių yra būdas stojiškai priimti tikrovę, nepaisant kokia drastiška ar nuvainikuojanti ji būtų.Tai ir yra iššūkis menininkui ir teatrui, taip pat vienas svarbiausių sezono tikslų. Dabarties analizė leis tiksliau kurti ateities perspektyvą, apčiuopti grėsmių simptomus ir atramos taškus."[7]

Žiniasklaidos nepajėgumas kritiškai ir objektyviai analizuoti ar bent jau atspindėti realybę (o atitinkamai ir teatro uždavinys šį nepajėgumą kompensuoti, prisiimant sau pareigą scenoje parodyti, kas vyksta iš tikrųjų) atskleidžiamas ir kituose spektakliuose. Antai Juozo Miltinio dramos teatre Rolando Atkočiūno režisuotame spektaklyje „Hanana, kelkis ir eik" matome Lietuvos kaimo ekonominės ir moralinės degradacijos natūralistinę reprodukciją, bandoma priversti patikėti, kad tai tiesioginis ir tikras prisilietimas, palyginti su tolimu ir neadekvačiu Prezidentės Dalios Grybauskaitės naujametiniu sveikinimu, nuskambančiu scenoje per radiją.

„Hanana, kelkis ir eik". Spektaklio scena

Vis dėlto ar teatras iš tikrųjų geriausia vieta tokiai, kad ir pačiai drąsiausiai ir bekompromisiškiausiai tiesai išrėžti? Kad ir kaip emociškai šokiruotų žiauraus tikrovės veido atspindys, šios emocijos dažniausiai neturi nieko bendra su racionaliu suvokimu, kaip tą pasaulį pakeisti. Net jeigu pasipiktinimas, gailestis, užuojauta prasiveržia pro sieną, skiriančią tikrovę nuo fikcijos (žiūrovus giliai sukrečia personažų likimas), vis tiek ilgainiui tie jausmai blėsta, viršų ima įprasta, atpažįstama realybė. Nesvarbu, koks afekto intensyvumas, jo baigtis bus tokia pati jau vien todėl, kad apimti tos būsenos, vis dar veikiami spektaklio meninės įtaigos, žiūrovai vis dėlto taip ir nesužinos, ko reikėtų imtis, kad situacija pasikeistų.

Tarkime, spektaklis „Išvarymas" bando atskleisti labai nemalonų realistinį šiuolaikinės išeivijos paveikslą. Ivaškevičius griauna bet kokias iliuzijas: naujųjų londoniečių likimai (nuo pat pirmojo iniciacinio smūgio su beisbolo lazda į dantis) puola taip žemai, kad pakilti iš to dugno nebėra jokių vilčių. Kita vertus, visa ši dramatiška vaizduotė (sustiprinta, kaip teigia pjesės autorius, jo tyrimo stažuotės užrašais), sukrečianti dėl visiškai realaus panašių likimų artumo ir galimybės tą patirti pačiam, visiškai neieško jokių racionalių argumentų, kaip šis nesibaigiantis nuopuolis arba išvarymas galėtų būti sustabdytas ir kur, tiesą sakant, glūdi jo priežastys.

Kai spektaklis vis dėlto išprovokuoja racionalią politinę diskusiją (o jau minėti Vaitkaus, Koršunovo, Varno kūriniai tą padarė), išplėtoja ją ne kas nors kitas, bet žiniasklaida. Atrodo, teatrui iškėlus kurią nors skaudžią socialinę problemą, tik žiniasklaida pajėgi teatrinių emocijų kūną apvilkti politinės polemikos ir praktikos drabužiu. Diskusijos spaudoje, politikų pasisakymai, interneto komentatorių ginčai išviešina tas problemas, padaro jas prieinamesnes didesniam žmonių skaičiui. Jei, įvykus viešosios sferos transformacijai, apie kurią rašo Habermasas, būtent žiniasklaida perėmė tas viešumos funkcijas, kurias anksčiau bent iš dalies tenkino

susitikimai kavinėse, draugijose, teatruose, tai ar nevertėtų šiuolaikiniam teatrui atsigręžti į žiniasklaidą? Užuot niekinus ją kaip iškreiptą, technologišką mediumą, užuot ieškojus būdų, kaip medijų politikos susvetimėjimą kompensuoti „gyvais“ įvykiais, gal derėtų elgtis atvirkščiai – be prietarų įtraukti žiniasklaidos erdvę į teatro meninį lauką? Šios dvi viešosios erdvės gali praturtinti viena kitą ir tai efektyviausiai vyksta tada, kai jos suartėja, užuot atsiribojusios.

„Išvarymas“. Spektaklio scena *Tomo Lukšio nuotr.*

Teatras kaip žiniasklaidos įkaitas

Pastaraisiais metais būta nemažai tokių „suartėjimų“, dažniausiai tapdavusių viešais skandalais. „Visuomenės priešas“ sukėlė didžiulę visos žiniasklaidos reakciją, pradedant nuo anekdotiškos Manto Adomėno pastabos apie įžeidžiančius reklaminius spektaklio plakatus, kitų politikų viešai pareikštų nuomonių iki analitinių diskusijų. „Diena ir naktis“, „Tiksinti bomba“, „Išvarymas“, kiti minėti spektakliai irgi tapo matomi kur kas ryškiau dėl žiniasklaidos „pompos“. Tačiau žiniasklaida gali „pripumpuoti“ bet kokį, net labai silpną, nevykusį, netalentingą kūrinį, vien dėl kokių nors „skandalingų“ detalių ar šiaip atsitiktinių, su pačiu kūriniu nieko bendra neturinčių faktų. Be to, šurmulį spaudoje dažniausiai sukelia ne socialinės realybės diagnozė, net jeigu ji būtų pati tiksliausia, ir ne meninė vertė, bet labiausiai akį rėžiančios keistenybės, primenančios pirmuosius geltonųjų dienraščių puslapius. Kitaip tariant, teatras greitai gali tapti žiniasklaidos įkaitu.

Žinoma, puiku, jei teatro institucijos ir meninin-kai sugeba tikslingai valdyti savo viešuosius ryšius. Teatrinių institucijų rinkodaros strategai dažnai pasitelkia politiškai svarbius klausimus, kad pritrauktų prestižinę publiką ir žiniasklaidos dėmesį. Antra vertus, kai žiniasklaida suprantama vien kaip reklamos vieta, viešumui suteikiamas instrumentinis vaidmuo. O tai prieštarauja pačiam pagrindiniam viešosios erdvės ir politinio dialogo principui, pagal kurį jie abu yra savitiksliai ir negali tarnauti jokioms kitoms reikmėms, nes tai juos iškreiptų. Viešieji ryšiai, kaip teigia Habermasas, ne tiek rūpinasi viešąja nuomone, kiek siekia suformuoti *gerą nuomonę*, t. y. teigiamą reputaciją: „*[viešoji] sfera čia tampa dvaru, kurio publikos akivaizdoje galima pademonstruoti savo prestižą, o ne vieta, kur vyksta vieši kritiniai debatai.*“[8] Kitaip tariant, užuot panaudoję teatrinį įvykį kaip instrumentą, padedantį aktualizuoti poleminius klausimus, peržengiančius individualaus kūrėjo, meno šakos, estetikos, kultūros ribas, skatinantį suvokti problemas, kurios kitais būdais nepatenka į viešumą, arba leidžiantį grupei žmonių solidariai išreikšti savo poziciją, viešieji ryšiai poleminę erdvę paverčia įrankiu, o spektaklį (arba ekonominę jo sėkmę) – tikslu. Galop svarbiausi tampa išpirkti bilietai ir gausūs atsiliepimai, rodantys gerą teatro reputaciją. Politikos apžvalgininkas Saulius Spurga savo komentare apie „Visuomenės priešą“ rašė, kad po Manto Adomėno viešo pasipiktinimo spektaklio plakatais LNDT surengtoje spaudos konferencijoje

tapo aišku, kad „*santvarkos gerinimas teatralams išvis nerūpi, o plakatai paskelbti dėl kur kas proziškesnės priežasties – tiesiog norėta atkreipti dėmesį į šią premjerą, kad būtų išparduoti bilietai*“.[9]

Nors gali atsitikti taip, kad efektyvi spektaklio rinkodara ir reklaminė strategija, sukurta, pasitelkiant politines aktualijas ir apeliuojant į viešuosius reikalus, patrauks aktyvesnę, labiau išprususią arba labiau specializuotą publiką, o tai leis sukurti iš tikrųjų efektyvesnę komunikaciją, vis dėlto išlieka rizika, kad šios komunikacijos turinį iškreips paviršutiniški, vartotojiški ir mitologiniai požiūriai. Galiausiai būtent žiniasklaida ir atspindi socialinės tikrovės vaizdą, kurį teatrui, siekiančiam išlikti žiniasklaidos akiratyje, belieka tik pakartoti.

Ar esama alternatyvų šiam antagonizmo ir kartu visiškos priklausomybės modeliui? Šiuolaikinės meno teorijos atveria daug galimų perspektyvų, kaip teatrui išlikti veikiančia viešąja sfera. Šios galimybės (pvz., teatro intervencija į viešąsias erdves, dominuojančio kodo ir suvokimo būdų išviešinimas, pačios sampratos, kas yra viešoji sfera, pakeitimas ir kt.) būtų jau kito straipsnio tema. Norėčiau tik pateikti puikų pavyzdį, kaip teatras gali surasti visiškai kitokį santykį su viešąja erdve ir žiniasklaida, išlaikydamas aktyvumą savo rankose: tai estų trupės NO99 fikcinis politinis sąjūdis *United Estonia*, įgyvendintas 2010 m. Apie šį projektą buvo nemažai rašyta, tačiau vertėtų atkreipti dėmesį, kad jis atskleidžia pačios žiniakslaidos veikimo tikrovę, o žiniasklaida panaudojama teatro tikslams (bet ne atvirkščiai).

***

Pastaraisiais metais Lietuvos teatre ryškėja tendencija tarp kitų kultūrinių teatro verčių (estetinės, dvasinės, simbolinės ir kt.) kaip alternatyvą ekonominei vertei iškelti socialinę vertę: visuomeninių ryšių pojūtį ir geresnį pačios visuomenės prigimties supratimą. Socialinė teatro vertė ypač išryškėja tada, kai teatras stengiasi tapti viešąja erdve, viešosios sferos dalimi.

Akivaizdu, kad siekdamas įnešti savo indėlį į viešąją sferą, šiuolaikinis teatras negalės apsieiti be žiniasklaidos kaip terpės, kuri pratęsia kūnišką teatrinę raišką, perkeldama ją į plačią verbalinę erdvę. Šis pratęsimas svarbus tiek pradiniame etape (kaip reklamos priemonė, įtraukianti politikus ir kt.), tiek teatrinę kalbą išverčiant į kitas „kalbas“, vyraujančias politinėje polemikoje. Jeigu teatras nedaro jokios įtakos žiniasklaidos diskursui, jis tampa jos įkaitu. Geriau, kai teatras pats įtraukia žiniasklaidą į savo kūrybinį lauką ir diskutuoją su žiniasklaida, kuri yra vis dėlto ne vien neutrali terpė, bet ir sudėtinga politinių interesų kovos arena.

Galbūt „viešoji vertė“ yra tik viena iš didžiulio spektro reikšmių, kuriančių pozityvią kultūrinę teatro energiją. Vis dėlto privalome pripažinti, kad politiškai neutralus, informacinių magistralių šalikelėse atsidūręs teatras greitai taps niekam nebeįdomus. Net jei nežinome, kaip teatras galėtų tapti tikrai operatyvia viešąja erdve, kiekvienas žingsnis šia kryptimi padės aiškiau suprasti paskirus idėjų ir praktikų kompleksus su visomis jų dviprasmybėmis, o šis supratimas yra vertingas savaime. Kaip tvirtina filosofas Algis Mickūnas, viešoji erdvė niekada nebūna duota visiems laikams, kiekvieną kartą turime ją kurti iš naujo. ■

1 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge: The MIT Press, 1996, p. 33.

2 Erica Fischer-Lichte, *History of European Drama and Theatre*, Routledge, 2002, p. 151.

3 Konstantinas Borkovskis, „Teatro utopija ir teisė didžiuotis“, *Menų faktūra*, 2011 lapkričio 15. Internetinė prieiga: *http://www.menufaktura.lt/?m=1025&s=60731*

4 Žr. tinklalapio misijos deklaraciją: *http://defendinghistory.com/mission-statement*

5 „‘Visuomenės priešas’ pakvietė atvirai diskusijai: Jono Vaitkaus spektaklio aptarimas Nacionaliniame dramos teatre“, *Kultūros barai*, 2012 nr. 2, p. 19.

6 Ten pat, p. 23.

7 Martynas Budraitis, *Teatro vadovo žodis*, internetinė prieiga: *http://www.teatras.lt/lt/teatras/vadovo-zodis/*.

8 Jürgen Habermas, Op. cit., p. 201.

9 Saulius Spurga, „Visuomenės priešas – provokacijos imitacija, *Lietuvos žinios*, 2012 kovo 14. Internetinė prieiga: *http://www.lzinios.lt/Komentarai/Visuomenes-priesas-provokacijos-imitacija.*

Kęstutis ŠAPOKA

VIZUALINIS POSŪKIS

Šarūno Nako muzikinė ir vizualinė kūryba kompaktinėse plokštelėse

Sudėtinga rašyti apie *kompozitoriaus* kūrybos „vizualinį posūkį“. Kita vertus, nereikėtų tuo stebėtis, nes kalbama ne apie šiaip kompozitorių, o apie Šarūną Naką. Kažkur skaičiau, neva jis braunasi ir į fotografijos, videomeno sritį... Kuo didesnė konkurencija, ypač iš visai kitų meno sričių, tuo geriau ir įdomiau. Beje, kompozitorių ar žmonių, turinčių muzikinį išsilavinimą, įnašas į lietuvių „šiuolaikinio meno“ istoriją – labai įdomi tema, kurią, reikia tikėtis, kas nors ateityje pakapstys giliau.

Vargu ar galima kaltinti Naką „brovimusi“, nes į vizualiųjų menų sritį jis su būreliu bendraminčių „įsibrovė“ dar 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ir pačioje 10-ojo pradžioje, rengdamas hepeningų festivalius šalia Anykščių, Nidoje… Jauni kompozitoriai minimu laikotarpiu apskritai vieni iš pirmųjų rimtai paskatino *vizualųjį meną* pasukti naujos – tarpdisciplininės – estetikos link.

Performatyvus, instaliacinis arba tiesiog *tarpdisciplininis* Nako muzikos (arba jos atlikimo) pobūdis yra iš tikrųjų artimas šiuolaikiniam menui. O posūkis į fotografiją ar videokūrybą, manyčiau, natūrali tarpdisciplinišku mo išraiška. Šį „posūkį“ fiksavo šiemet Knygų mugėje pristatyti Šarūno Nako įrašai: akustinė kamerinės muzikos kompaktinė plokštelė „Žvilgsnis, apakintas Šiaurės“ su penkiais 1991–2008 m. kūriniais („Kripta“, „Relikvijorius“, „Gralio taurė“, „Ir ta ramybė“, „Žvilgsnis, apakintas Šiaurės“), CD ir DVD, kuriuose įrašyti trys 1985–1999 m. elektroninės muzikos kūriniai („Merz-machine“, „Vėjai, paukščiai, upės“, „Ziqquratu-2“), 2006–2007 m. sukurtos muzikos ir vaizdo instaliacijos „Aporija“, „Evangelija pagal kalvį Ignotą“, 2012 m. performansas „Ziqquratu-3“.

„Aporija“ ir „Evangelija pagal kalvį Ignotą“ – tai Nako videokūriniai savo muzikos „motyvais“, o „Ziqquratu-3“ – performerio Beno Šarkos improvizacija pagal Nako muzikinį kūrinį „Ziqquratu“.

„Aporijos“ vizualizacija, pasak kompozitoriaus, – tai *„galimybė pasiklausyti muzikos, kokia video meno darbuose itin retai arba beveik niekuomet nenaudojama. Vaizdų srautas, stebimas keliose projekcijose, neatkartoja muzikos kūrinio struktūros ir pranešimų, jis grindžiamas savarankiška logika ir medžiagos atrankos principais. Statiškuose planuose rodoma žmogaus pertvarkyta gamta, didingiausi tokios veiklos kūriniai Lietuvoje: atominė elektrinė, dirbtinės Kruonio marios, Kėdainių chemijos kombinato atliekų kal-*

nai. Kitur matomi vaizdai iš atlaidų Žemaičių Kalvarijoje, šokėjos performansas sostinės komerciniame kvartale, žaibai judriausioje šalies automagistralėje, skrydis lėktuvu, asmeninio gyvenimo akimirkos. Pasirinktieji montažo būdai pasąmoniškai išplaukia iš televizijos amžiaus vaizdinės aplinkos įpročių ir noro juos kontempliuoti, atmetant bulvariškumą ir privalomąjį skubotumą.“[1]

„Evangelija pagal kalvį Ignotą“ konceptualizuojama tarsi „*polemika su įvairiais rutiniškais visuomenės ritualais ir istorijos interpretacijomis – dalykais, įmantriai apraizgusiais mūsų kasdienį gyvenimą. Instaliaciją sudaro septynios dalys:* Dykumos diena, Karalių aplankymas, Bėgimas į Egiptą, Kunigo naudą velniai gaudo, Armagedonas, Kojų apiplovimas, Mirtis ir Naujasis gyvenimas. *[…] vaizdų, istorijų ir atminties draikenos, sugrąžinančios prie konkretybės arba nuo jos atitolinančios.*“[2]

Taigi, Nakui visų pirma rūpi socioistoriniai ir sociokultūriniai kontekstai. Tačiau antruosius tarsi konvertuoja subjektyvios mąstysenos ir atminties filtras. Kalbama apie bendrakultūrinius dalykus, visuomenės ritualus, istorinius kontekstus, bet jie išskleidžiami ne pagal tiesią „istorinio determinizmo“ liniją, o tarsi subjektyvių asociacijų koliažas.

Pavyzdžiui, „Aporijoje“ ekraną skaido trys mažesni ekranai su savarankiškais, kartais sinchronizuotais, vaizdinių srautais. Tai primena (paviršutiniškai metaforizuoju) trinarę sąmonės struktūrą – *id, ego* ir *superego*. Žiūrovams paliekama laisvė patiems susivokti, perprasti „vidinę logiką“. Žinoma, šie vaizdiniai neabstrahuojami iki visiško vizualinio triukšmo – vidinis „pasakojimas“ išlieka.

Kita vertus, kalbant apie videovizualizacijų *formą*, reikėtų atkreipti dėmesį į svarbų aspektą – tiek „Aporija“, tiek „Evangelija pagal kalvį Ignotą“ buvo sumanytos ir realizuotos kaip audiovizualinės instaliacijos, t. y. parodos. Jų garso takelį papildo trys ar net septynios videoprojekcijos, kurias viską pasiglemžiančiame muzikos fone reikia „matyti“ vienu metu. Tada asociatyvus vaizdinių ir sociokultūrinių siužetų srautas tampa iš tikrųjų funkcionalus ir efektyvus. DVD diske „Aporija“ sumontuota taip, kad galėtume žiūrėti iškart į tris „ekranus“ viename ekrane, bet „Evangelija pagal kalvį Ignotą“ jau primena iš naujo sumontuotą „filmą“. Kai savarankiškos vaizdinės projekcijos suguldomos į vieną vaizdo

„takelį“, kuris tarsi diktuoja „pasakojimą“, asociatyvus vaizdinių srautas netenka dalies įtaigos. Tai, kuo aktyviai veikia „instaliacija“, filme kiek susmulkėja, atrodo eklektiška, padrika. „Filmų“ versijos galėtų būti kiek labiau apvalytos, išgrynintos iki keleto „stambesnių“ siužetų.

Performanse (ar performansuose) „Ziqquratu-3“ Benas Šarka plėtoja, ko gero, „sulaukėjimo“ motyvus – tarsi koks pirmykštis žmogus šoka „šamanišką“ šokį, o vėliau nežinia kodėl apsirengia kostiumu. Videomeninkė Aurelija Maknytė įsiterpia į veiksmą minimaliai, subtiliai, nieko neprideda, tik kiek sutrauko, sujaukia „nuoseklumą“. Vis dėlto nuspręsti, ar tokia jos intervencija padeda, ar trukdo Šarkos performansui, nesiryžčiau. Ko gero, šiam kūriniui svarbesnis tarpdisciplininis procesualumas, o ne fabula, būdinga kokiam nors konkrečiam žanrui. Įrašyti šį DVD Nakui talkino ne tik Šarka su Maknyte, bet ir elektroninės partijos kūrėja kompozitorė Alla Zagaykevych, multiperkusininkas Arkadijus Gotesmanas.

Nako (ir kompanionų) vizualizacijos skatina kelti įvairius klausimus. Pavyzdžiui, koks turėtų būti garso ir vaizdo santykis? Kaip mezgamas vaizdų ir garsų tinklas? Imkime kad ir komercinius populiariosios muzikos vaizdo klipus – čia galioja tam tikri kanonai. Paprastai kokia nors muzikantų grupė „įvelkama“ į nesudėtingą pseudovaidybinę ar tariamai dokumentinę situaciją, vienintelis tokio minifilmuko tikslas – reklamuoti veidus. Tokiam modeliui vaizdas reikalingas tiek, kiek papildo muziką. Kitas, ideologiškai paveikesnis būdas – atvira, vulgari erotika spalvingame eklektiškų vaizdų kaleidoskope.

O kaip sprendžiami analogiški rimtosios šiuolaikinės arba klasikinės muzikos įvaizdinimo uždaviniai? Čia irgi galioja tam tikros klišės – nuo dažno šokėjų motyvo (kažkodėl manoma, kad muziką geriausiai gali išreikšti koks nors šiuolaikinio ar klasikinio šokio epizodas) iki gamtos vaizdų... Atrodytų, išgirdus Vivaldi'o „Metų laikus“, prieš akis negali iškilti niekas kitas, išskyrus sniegynus, auksinius miškus ar veržliai čiurlenantį upelį…

Šią problematiką savaip aktualizuoja visos trys Nako kūrinių vizualizacijos. Įdomiausia tai, kad, pavyzdžiui, „Aporijoje“ ar „Evangelijoje pagal kalvį Ignotą“ jis irgi naudoja, tiesa, skirtingomis dozėmis, minėtas muzikos vizualizacijos klišes – yra ir gamtos personifikavimo, ir šokio intarpų, tačiau iš viso to suplaka tokį savitą kokteilį, kad sunku suprasti, kur čia klišės, o kur sumanus žiūrovų (ir klausytojų) *gundymas*. Gundoma tarsi vaizdinėmis klišėmis, tačiau nėra klišėms būdingo lengvai perskaitomo kodo, kuris leistų šį „pseudonaratyvą“ laikyti tiesiog neįpareigojančiu reklaminiu vaizdo klipu (žinoma, prie to labai prisideda ir muzika).

Ypač intriguojantis ir prieštaringas yra „Ziqquratu-3“. Čia pasitelktos, galima sakyti, visos klišės – gamta, šokėjas-performeris, nuogas kūnas (erotika?). Tačiau Benas Šarka yra „neformatas“, t. y. jis nėra nei „ultraavangardistas“, nei „tradicionalistas“. Nors naudojasi performanso ar teatralizuoto performanso, iš dalies net šiuolaikinio šokio klišėmis, bet sukuria tokį vizualinį naratyvą, kuris jokioms klišėms nepavaldus. Nors, teisybės dėlei, reikėtų pasakyti, kad filmavimo ir montažo filtras kiek prigesina rupios kūno ekspresijos įtaigą, todėl žiūrint (ir klausantis) „Ziqquratu-3“ kartais susidaro įspūdis, kad tai lyg ir eilinis vaizdo klipas, tačiau išjungti smegenų ir „atsipalaiduoti“, kaip įprasta tokiais atvejais, vis tiek nepavyksta. Protas verste verčiamas dirbti, spėlioti, kelti sudėtingus klausimus. Jei esi tam nepasirengęs, gali apimti susierzinimas, netikrumo jausmas, tačiau, vos perpranti „žaidimo taisykles“, asociatyvus „klausymo, žiūrėjimo ir mintijimo“ procesas įtraukia taip azartiškai, kad leidžia pasisemti labai prasmingos patirties.

Bet kokiu atveju puiku, kad Šarūnas Nakas „braunasi“ į videomeno sritį. ■

[1] Šarūnas Nakas, Aporija, (bukletas), 2006-09-29–10-22 Klaipėdos dailės parodų rūmai.

[2] Šarūnas Nakas, Evangelija pagal kalvį Ignotą, (bukletas), 2007-10-11–11-04.

Virginija VITKIENĖ

VIENIŠŲJŲ MIESTAS, arba SĄMONINGOS VISUOMENĖS DRAMA

Gretos Grendaitės ir Tomo Vosyliaus paroda „Persirengimai“

Nesiginčiju, bet ir be didelio džiaugsmo pripažįstu – esu *homo urbanis*. Nepasitenkinimas tokiu apibendrinimu kyla iš nuojautos, kad esu mažas sraigtelis, skruzdėlė skruzdėlyne. Miestas yra struktūra, iš kurios pasiūlos atsiranda ir per kurią reiškiasi miestiečių gyvensenos ir vartojimo įgūdžiai, o galiausiai ši mašinerija subtiliai (su grėsminga šypsena ar romiu abejingumu) visus suvartoja. Miestas – tai simuliakrinis organizmas, kuriamas mūsų pačių, bet jis mus uzurpuoja ir ištirpina individualumą, tampame priklausomi nuo jo. Kuo didesnis miestas, tuo mažesnis jame žmogus. Be abejonės, miestas yra ir civilizacijos raidos įrankis, kultūros plačiąja prasme židinys, idėjų generavimo centras. Miestas masina ir traukia, kelia priklausomybę, lygintiną su „Stokholmo sindromu“, kai įkaitas emociškai prisiriša prie savo pagrobėjo.

Vidinė visuma tokia suskeldėjusi, sutrupėjusi, kad šiuolaikinis miestietis priverstas įsijausti į daugybę vaidmenų, tipažų, tarytum nuolatos persirenginėtų.

Apie vidinės sumaišties, daugiaveidiškumo dramą ir komizmą byloja 2013 m. kovo mėnesį Kaune, galerijoje „Meno parkas“, surengta Gretos Grendaitės ir Tomo

Tomas VOSYLIUS. Parodos „Persirengimai“ fragmentas

Vosyliaus paroda „Persirengimai“. Tai kultūrologinis ir meninis žmogaus sąsajų su miestu tyrimas. Skirtingomis priemonėmis kuriantiems menininkams pavyko sukurti vieningą, tačiau daugiasluoksnį naratyvą. Iš bronzos nulieti Vosyliaus personažai bendrauja su Grendaitės „persirengėliais“, nupieštais ant emalio ir „iškeptais“, arba brūkštelėtais japonišku tušu popieriaus lape, arba aplikuotais, fiksuotais nuotraukose. Gausybė amplua, veidai, paslėpti po kaukėmis ar įspūdingu makiažu, dirbtinai putliomis lūpomis, su madingais aksesuarais (pvz., dekoratyviniais šuneliais), su skalbimo mašinos būgnu ar kalėdinės eglutės žaislu vietoj galvos, su *davinčiniu* „Vitruvijaus žmogumi“, slegiančiu pečius… Tomo Vosyliaus metalo plastikos žmogystas ir Gretos Grendaitės japonišku tušu (menininkė įgūdžius tobulino metus studijuodama Japonijos didmiestyje) pieštus personažus „paįvairina“ Paryžiuje, meno rezidencijoje, rastų popsinių žurnalų iškarpos. Pavadinimas *FLORA & FAUNA (I ir II)* ironiškas, nes augmenijos apraiškų cikluose beveik nėra – kaktusų klomba ir rožės žiedas, iškirpti iš minėtų žurnalų, yra bene vieninteliai simboliniai augalų motyvai. Užtat faunos – apstu. Tačiau fauna laikytini ne gyvūnijos pavidalai, o žmogus transformeris, žmogus sparnuotis, žmogus giltinė, žmogus raguotis/ ausuotis / kumpuotis, iškėlęs rankas aukštyn, sklendžiantis kosmose, išnykstantis šešėlyje. Kartais įkalintas grotų, kartais išlaisvintas klouno kaukės ar prisidengęs neįgaliojo įvaizdžiu. Visada vienišas ir anoniminis.

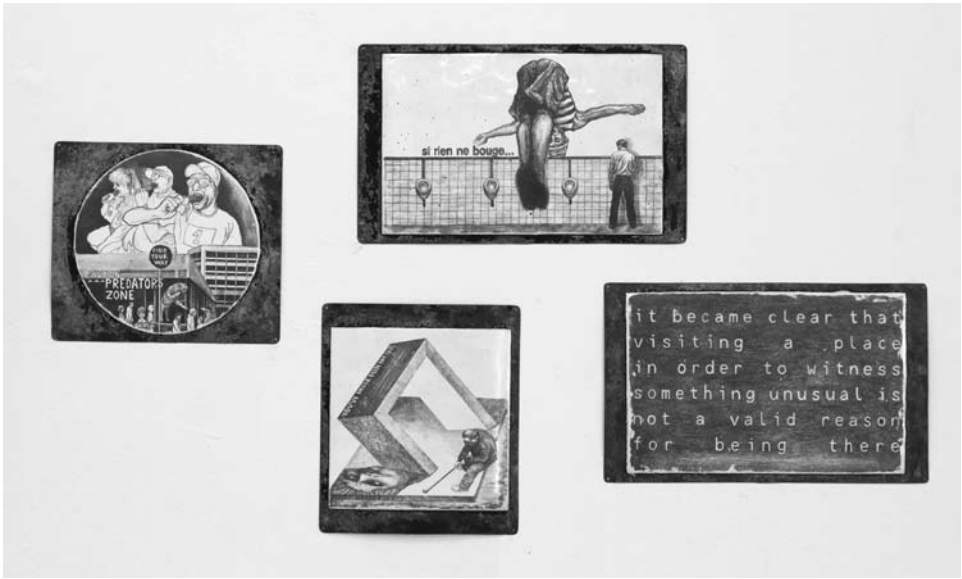

Greta GRENDAITĖ. Iš parodos „Persirengimai“ *Airidos Rekštytės nuotr.*

Personalijas ir vidines jų transformacijas / persirengimus fiksuojantys piešiniai verčia žiūrovus klausti – o kur kulminacija? Kur įvykis? KURGI MIESTAS?

Šioje parodoje bene konceptualiausias dalykas yra tai, kad miesto nėra, jis minimalizuotas iki fragmentiško dokumentalumo: keli užstrigę fasadai piešiniuose („Tuštumos“), Paryžiaus skersgatvių ir sendaikčių turgaus nuotraukos. Menininkai perkelia veiksmą į reklamų ir persikūnijimo apsėstą žmogų. Kai kuriuos personažus autoriai nusižiūrėjo tikrovėje, bet vaizduotė juos išgrynina. Kosmologinę, itin harmoningai sudėstytą ekspozicijos sandarą (fizinį parodos karkasą) pamėkliškai perskrodžia sustabdyti anonimiškų personažų judesiai. Taigi miestą menininkai parodoje aktualizuoja ne per *urbs* (akmens miesto) bet per *civitas* (žmonių miesto) sampratą. Tik šiuolaikiniame mieste, meistriškai suprojektuotame Gretos Grendaitės ir Tomo Vosyliaus, *homo consumens*, *homo symbolicus*, *homo urbanis* užima floros ir faunos vietą neišvengiamos vienatvės akivaizdoje.

Paradoksalu, bet šiuolaikinio, vadinasi, technokratinio, žiniomis ir medijomis pulsuojančio miesto aktualijas jaunosios kartos menininkai tyrinėja, naudodami daugiausia klasikines technikas. Ar menininkai vis dar tiki išskirtiniu suasmeninto meno prasmingumu, remiasi profesinio meistriškumo kriterijumi? O gal tai – sąmoningas pasirinkimas atidžiau įsižiūrėti, užuot praėjus pro šalį ir vėl persirengus? ■

Kęstutis ŠAPOKA

TUŠTOKA POSTIDĖJA

Paroda* Titanike *lyčių nelygybės tema

Viena jautriausių mūsų sociokultūrinės sferos temų yra lygios lyčių galimybės. Bet koks suabejojimas renginio, spektaklio, parodos, projekto, susijusio su „žmogaus teisių gynimu“, *menine* verte tuojau pat paverčiamas ne tik kad „meno politika“, bet ir tiesiog politika.

Koks triukšmas kilo, kai teatro apžvalgininkas Valdas Gedgaudas suabejojo Gintaro Varno spektaklio apie seksualines mažumas *menine* verte ir kiek pasišaipė iš jo „Tiksinčios bombos“?! Buvo mobilizuotos galingos (!) nuskriaustųjų (?) pajėgos tam, kad tiek kritikas, tiek jo recenziją išspausdinęs kultūros savaitraštis būtų užčiaupti, pamokyti, nubausti! Tokiu atveju, pasak Vytauto Rubavičiaus, *svarbiausia – ne pats įžeidimas, o pretekstas įsižeisti ir mobilizuoti palaikančius kovai už viešo diskurso užvaldymą.*[1]

Ginti žmogaus teises yra pozityvu ir sveikintina. Tačiau kyla pavojus (šiuo atveju kalbu apibendrintai, nieko netaikydamas konkretiems asmenims ar kūriniams), kad „žmogaus teisių gynimas“, „lygios lyčių galimybės“ ar „feminizmas“ (bent jau konkrečiai šiuolaikinio meno srityje) virs tiesiog viena iš biurokratinio „taškų rinkimo“, paviršutiniškumo, kurį puikiai maskuoja „aktualumas“, formų. Žmogaus teisių gynimu čia dažniausiai nė nekvepia.

Paprastai tariant, visais laikais egzistuoja tam tikras sisteminių „aktualumų“ rinkinys, kuriuo sumaniai vadovaujantis galima „užsiauginti“ gana solidų parodų sąrašą, susikurti „prestižinį“ CV. Sovietmečiu „aktualumų“ sąrašas buvo vienoks, šiandien – kiek kitoks. Tačiau pati logika, „aktualus“ veikimas, kad taptum „aktualiu dailininku“, ir, žinoma, noras susidoroti su „neprogresyviaisiais“, su „reakcionieriais“ išliko beveik nepakitę. Pilka meno vidutinybių (žinoma, neneigiu, kad pavienių gabių idealisčių ar idealistų vis dėlto esama) masė gali visai pakenčiamai, o gal net puikiai verstis, t. y. parazituoti meno sistemoje, tolydžio manipuliuodama kokiu nors „aktualiu“ tam tikro laikmečio, tam tikros politinės sistemos turiniu (nesvarbu, ar jis „tradicinis“, ar „progresyvus“).

Pastaruoju metu bent jau Vilniaus, o ypač Kauno, šiuolaikinio (moteriško) meno scenose eskaluojami „aktualumų“ modeliai, gal kiek mažiau orientuoti į seksualines mažumas, bet glaudžiai susiję su „feminizmu“ ir moterų diskriminacija, „veža“, kaip ir sovietmečiu, ypač gausų tais „aktualumais“ spekuliuojančių meninink(i)ų būrį.

To nereikėtų suprasti vien negatyviai. Net paviršutiniškai „aktualus“ turinys (tiksliau tariant, pats turinys neabejotinai yra aktualus, bet jeigu juo beveik masiškai manipuliuojama, susidaro gana dviprasmiška situacija ir jau sunku pasakyti, kiek visu tuo prisidedama prie „kovos“, o kiek ji niveliuojama ir neutralizuojama) skatina burtis tam tikras grupes, leidžia funkcionuoti meno sistemai ar kelioms lokalesnėms sistemoms. Tai pagyvina parodinį gyvenimą, nes atsiranda formalių progų susiburti „bendraminčiams“.

Parodų apyvarta, „bendraminčių“ susibūrimai naudingi dar ir tuo, kad kai kam atsiperka grynai komerciškai. Pavyzdžiui, Dailės akademijos dėstytojų atlyginimai tiesiogiai priklauso ir nuo dalyvavimo parodose (ar jų kuravimo). Tai įdomus būdas „kūrybiškumui skatinti“ – vienus menininkus, nenorinčius dalyvauti „prestižo“ lenktynėse, jis atvirai žemina ir dar labiau žlugdo, kitiems atveria plačias nomenklatūrinio „versliuko“ galimybes. Paleidai kokį „aktualų“ kūrinėlį per parodų maratoną ir ataskaitinis algos skaitiklis sukasi! Toks būtų žvilgsnis greitosiomis į šį dabartinės mūsų meno sistemos aspektą.

Dabar apie pačią parodą „Postidėja: atstatomieji darbai“. Nuoširdžiai gerbiu Laimą Kreivytę, vieną aktyviausių šiuolaikinio meno scenos dalyvių – dailės kritikę, aktyvizmo atstovę, kuratorę, menininkę, poetę. Be įvairialypės jos veiklos meno terpė būtų gerokai nuobodesnė ir skurdesnė. Koks nors projektas, palytėtas Laimos, visada žada intelektualinį nuotykį.

Antra. Solidarizuojuosi su jos kova už lygias lyčių galimybes. Būtų kvaila nepritarti pagrindinėms pernykštės „Postidėjos“ ir šiemet surengtos „Postidėjos: atstatomųjų darbų“ anotacijose išdėstytoms mintims apie vis dar akis badančią nelygybę: *Muziejuose ir parodose lyčių disproporcija vis dar akivaizdi, nors visi sutinka, kad kūrybiškumas nuo lyties nepriklauso. Tokią situaciją reikia keisti iš esmės, todėl moterų menininkių paroda šiandien yra ne tik meno, bet ir meno politikos dalis*.[2]

Reikia pripažinti, kad „maskulinistinis“ nusiteikimas vis dar tvirtas. Kuratoriai, institucijų atstovai ne tik iš aukšto, bet ir iš vidutiniško, abejonių keliančio lygio menininkų (jei, sakykime, parodai prireikia papildų) mieliau renkasi vyrus, atmesdami moteris. Šiuo atžvilgiu „Postidėja“ visiškai atitinka pirminę savo funkciją – surinkti draugėn būtent menininkes *moteris* (tiek gabias, tiek nelabai), kad būtų atkreiptas dėmesys į lyčių nelygybę meno srityje. Taigi paroda savaime (pozityviai) provokuoja, nes jos kontingentas demonstratyviai moteriškas. Kreivytė – ko gero, viena pirmųjų kuratorių, pradėjusių akcentuoti būtent *moterų* kuriamo meno svarbą, rengdama parodas *be vyrų*. Manau, anksčiau ar vėliau tai duos rezultatų ir padarys mūsų meno sistemą demokratiškesnę. O kol kas tokia pozicija, matyt, žeidžia daugelio vyrų savimeilę, nes jie linkę paburnoti tokių parodų atžvilgiu.

Tačiau, jei kalbėsime apie pačią *parodą,* jos *meninę logiką* (juo labiau kad dauguma parodos dalyvių akcentuoja būtent estetinį, o ne ideologinį lygmenį), pamatysime šiokią tokią painiavą tarp *meno* ir *meno politikos*. Visų pirma, nepaisant to, kad parodos autorės *moterys,* susidaro įspūdis, kad ši kompanija atsitiktinė. Daugelis autorių ne tik neturi nieko bendra su feminizmo ar moterų diskriminacijos problematika (arba šia tema tiesiog apsukriai naudojasi), bet, jei kas pakviestų, tuo pat metu mielai dalyvautų kokiame nors projekte, atvirai propaguojančiame „maskulinistinę“ ideologiją. Kad tik dar viena paroda patvirtintų CV...

Beveik neatremiamas argumentas, esą šiuo atveju nė neketinta daryti *feministinės* parodos (nors pradedama ji nuo „moterų sukilimo“ istorijos aktualizavimo – rodomi ankstyvieji Karlos Gruodis ir Giedrės Lilienės, pirmųjų sąmoningai apsisprendusių šiuolaikinio meno feminisčių, darbai, be to, anotacija skelbia, kad menininkės kritiškai reflektuoja patriarchalinės dailės kanonus). Atseit kuratorė tiesiog suteikė *moterims* menininkėms dar vieną galimybę būti *matomoms*.

Visokeriopai sveikinu tokią iniciatyvą! Tačiau didžiajai daugumai šios parodos dalyvių, mano kuklia nuomone, to *matomumo* ar pripažinimo lyg ir netrūksta. Kai kurios iš jų viešumoje šmėžuoja, sakyčiau, „nepadoriai“ dažnai – to galėtų joms pavydėti daugelis vyrų menininkų. *Mažesnis matomumas* kai kurių parodos dalyvių įvaizdžiui būtų net naudingesnis. Tai ne priekaištai, o klausimai (turbūt retoriniai) visiems, kurie „diskriminuojami“ ar tokiais save laiko. Šiuos klausimus dažnai užduodu ir *pačiam sau* – kur yra riba, skirianti marginalumą nuo populiarumo, bejėgiškumą nuo galios? Ar įmanoma pačiam susivokti, pastebėti, kad tą ribą jau peržengei? Ir kaip tada elgtis?

Nes, kiek leidžia spręsti parodos visuma, kai kurių pakankamai garsių joje dalyvaujančių menininkių tikslai labai jau pragmatiški (beje, tai būdinga ir daugeliui menininkų vyrų, tiesiog šįkart jie išmesti už borto) – tiesiog *eilinė* proga parodyti seną ar naują *eilinį* kūrinį.

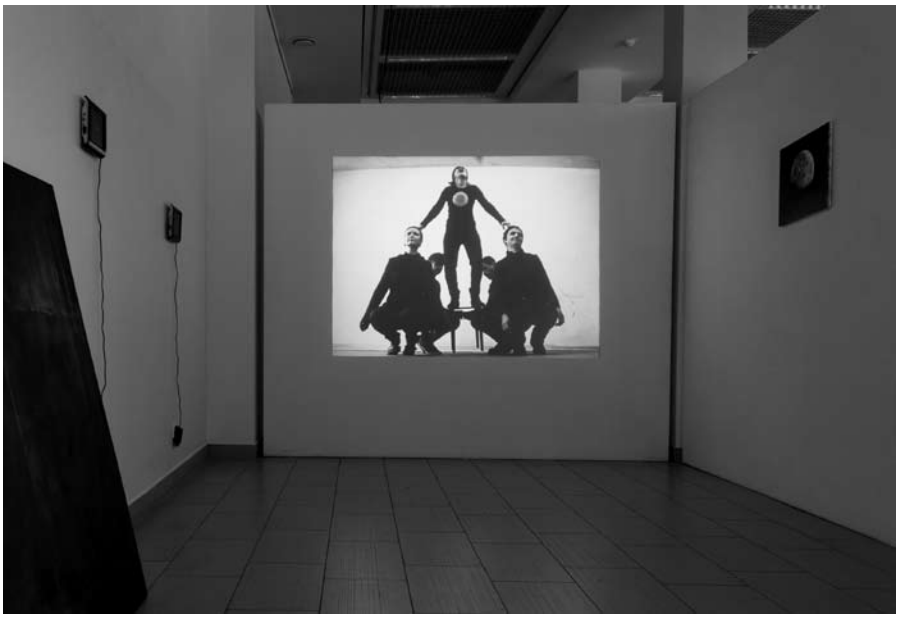

Jurga BARILAITĖ. Tiek nedaug. 2013. Video ir piešiniai

Nepanašu, kad ši paroda būtų joms gyvybiškai svarbi, „iš esmės keičianti požiūrį". O dėl kažkokių „koncepcijų", „meno politikos" ir kitokių nesąmonių tegul pešasi kuratoriai ir dailės kritikai. Nesakau, kad toks požiūris iš esmės blogas (juk jo laikydamasi nemaža dalis dailininkų pakenčiamai gyveno net sovietmečiu), bet tada kelia abejonių tiek pakiliai deklaruojamas idealizmas, tiek parodos logika.

Nors šiaip parodoje viskas teisinga. Teoriniai lozungai tiesūs, jų autorės teisios. Sakyčiau, paroda apskritai (sprendžiu iš anotacijos ir pačios kuratorės pasisakymų per parodos aptarimą kovo 8-ąją *Titanike*) yra gudrumo viršūnė – „Postidėjos" neįmanoma sukritikuoti jokiu aspektu, nes ji kartu feministinė ir nefeministinė, estetinė ir antiestetinė, autorių kūryba lyg ir turi bendrumų, o dar labiau jų neturi... Vadybos atžvilgiu viskas taip pat nepriekaištinga – nuo lozungų iki viešų parodos aptarimų, pačių menininkių pasisakymų ir net performanso... Atskirai paėmus, dauguma parodos dalyvių yra puikios menininkės ir net kūriniai (atskirai, po vieną) tikrai gana įdomūs (nors kartais susidaro skubotumo ir paviršutiniškumo, tuštoko dekoratyvumo įspūdis). Tačiau, kad ir kaip būtų paradoksalu, parodos visuma, švelniai tariant, *nesusiklijuoja*.

Galbūt reikėjo visai kitokios, marginalesnės, ne tokios *nuolat visur matomų* moterų (menininkių?) kompanijos? Gal būtų tiesiog pakakę, kad šios parodos dalyvės viešai paskelbtų kokį manifestą? Arba, jei jau taip labai norisi būti dar labiau (!) „matomoms", gal reikėjo surengti tiesiog kolektyvinį performansą, vienkartinę akciją? Galbūt idėja geriau suspindėtų tiesiog parodžius Karlos Gruodis ir Giedrės Lilienės kūrybos retrospektyvą?

Sakyčiau, paroda kiek pasiklydusi tarp „ideologinių" ir „estetinių" intencijų. Norima vienu užpakaliu sėdėti iškart ant keleto kėdžių. Būtų pravertusios gilesnės, labiau motyvuotos dalyvavimo parodoje intencijos ir menininkių tarpusavio santykių „manifestacija". Būtų buvę ne pro šalį labiau apgalvoti, kokia kompanija geriausiai tiktų „atstatomiesiems darbams" atlikti. Dabar paroda atrodo kiek atsitiktinė, formali arba „planinė", be to, gerokai suvelta.

Todėl neatsakyta ir į svarbiausią klausimą – ar vien principinis *moterų* menininkių pasirinkimas sukuria kokią nors pridėtinę vertę? Konkrečiai ši *paroda* (kaip ir pernykštė „Postidėja") „pridėtinio" žavesio dėl savo pakraipos, sakyčiau, neįgauna. Nors viskas, žinoma, priklauso nuo konteksto, situacijos, požiūrio taško. ■

[1] Vytautas Rubavičius. Kovos su „homofobais" ypatumai ir tikslai, *Literatūra ir menas*, 2013-01-25 nr. 3411 *http://literaturairmenas.lt/2013-01-25-nr-3411/496-publicistika/759-vytautas-rubavicius-kovos-su-homofobais-ypatumai-ir-tikslai* (žiūrėta 2013-02-27).

[2] Lietuvos menininkių paroda „Postidėja" VDA „Titanike". Artnews :šiuolaikinio meno dienraštis *http://www.artnews.lt/lietuvos-menininkiu-paroda-%E2%80%9Epostideja-vda-%E2%80%9Etitanike-14670* (žiūrėta 2013-02-28).

Eglė RIDIKAITĖ
Kitas kraštas
Aerozolis, silikonas
drobė; 289x349

Marta VOSYLIŪTĖ
Kaip kontrolierius asmeniškai
pažymėjo talonėlį gražiajai
Dereškevičiaus moteriai
5 troleibuse
Popierius, akvarelė

Laisvydė ŠALČIŪTĖ. Individualios priešistorės. Genijus
Drobė, akrilas, grafitas, koliažas

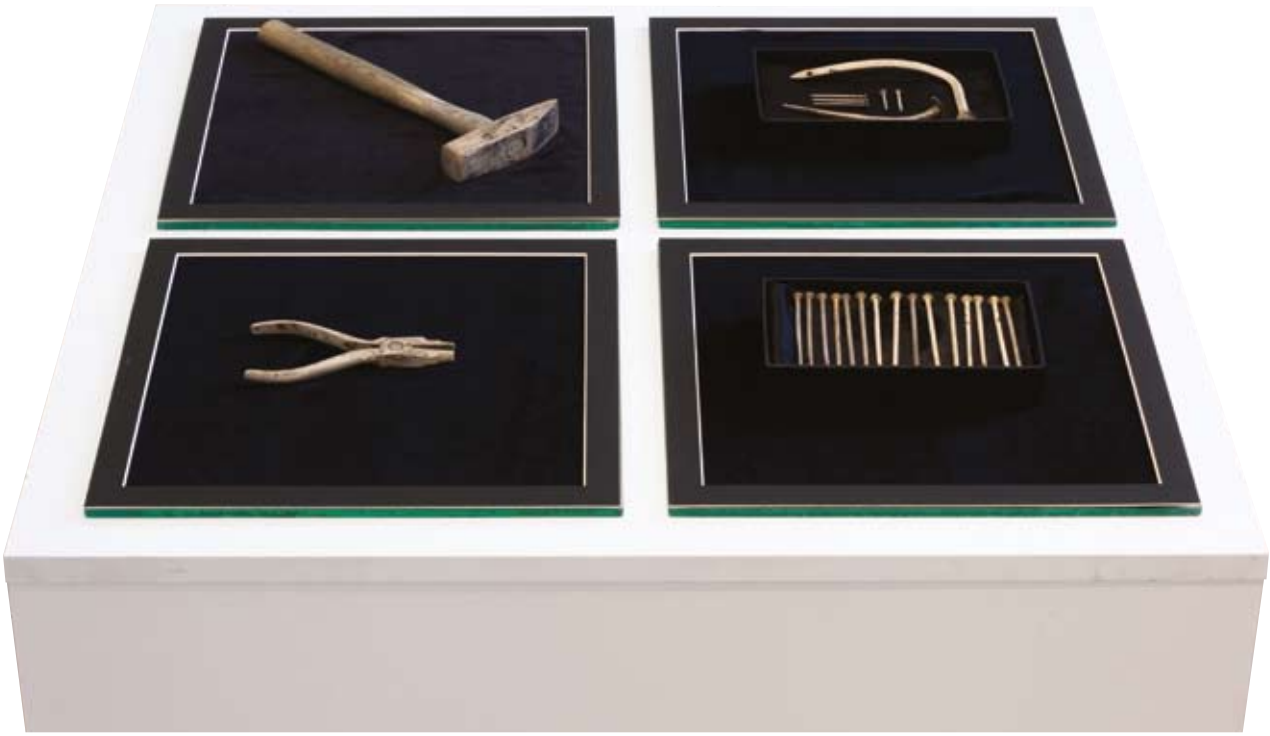

Aistė KISARAUSKAITĖ. Fotografijos. 2013. Sidabras. Nuotrauką ar juostą pamerkus į fiksažą, jis išplauna nepanaudotą aktyvųjį sidabrą, todėl ji tampa nebejautri šviesai. Ilgai naudojant, fiksažas prisisotina ir tampa neaktyvus. Pamerkus geležį į tokį fiksažą, ant jos ir nusėda išplautas nuotraukų sidabras. Šie vinukai skirti fotografijoms kabinti ir yra padengti Gintauto Trimako, Evelinos Kerpaitės, Mindaugo Česlikausko, Gedimino Pranckūno ir kitų Titaniko *laboratorijoje dirbusiųjų paliktų fotografijų sidabru.*

APIE „PARŠŲ BANKUS“ IR LAPĖS LAISVĘ VAIKYTIS VIŠTAS

Su rašytoju Nicholasu BRADBURY ’U kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS

Hannah Fletcher nuotr.

Nicholas Bradbury’s gimė Lagose, Nigerijoje, kur jo tėvas, anglų architektas, dirbo pagal kontraktą. Vaikystę praleido Jorkšyre. Baigęs universitetines studijas, dirbo vyriausybės, bankininkystės ir viešųjų ryšių srityse Anglijoje, Kanadoje ir Honkonge. Šiuo metu gyvena Oksforde. „Rinkos ūkis“ – pirmasis Nicholaso Bradbury’o romanas, skaitytojams jis pristatytas 2013 m. kovo 15 d.

Almantas Samalavičius. *Skaitydamas „Rinkos ūkį“, negalėjau atsistebėti, kad taip vykusiai „perrašėte“ George’o Orwello „Gyvulių ūkio“ motyvą. Kaip šovė mintis į vakarietiškos rinkos ekonomikos klystkelius ir finansų krizę pažvelgti per „Gyvulių ūkio“ prizmę?*

Nicholas Bradbury. Gal pasirodys keista, tačiau ne tiek aš pasirinkau šią istoriją, kiek ji pasirinko mane. Matyt, pasakojimai pasirenka rašytojus. Nuo pat paauglystės norėjau rašyti knygas, tačiau, kaip sakoma, „į galvą nešovė“ niekas, kas įpareigotų imtis rašymo. Vis dėlto vieną dieną ėmė sparčiai kristalizuotis knygos idėja, pasirodžiusi man absoliučiai teisinga. Iš pirmo žvilgsnio ji tokia paprasta, kad negalėjau suvokti, kaip niekas to nesiėmė anksčiau už mane.

Orwellui ilgai nesisekė rasti leidėjo „Gyvulių ūkiui“, visi kaip susitarę tvirtino, esą pasakojimų „apie gyvulius“ niekas neperka. Kaip Jums pavyko rasti leidyklą, kuri ryžtųsi publikuoti „pasakojimą apie žvėrelius“?

Tikra tiesa, išleisti pirmąją knygą labai nelengva. Ją parašiau gana greitai, gerokai daugiau laiko prireikė, kol ji buvo išleista. Iš pradžių kreipiausi į bičiulį, kuris yra žinomas istorinės prozos rašytojas, tikėjausi, kad jo rekomendacija suintriguos literatūros agentus. Bet šie laikė rankraštį stalčiuose, nė nesivargindami jo perskaityti. Tada ėmiausi iniciatyvos pats, išsiuntinėjau ką parašęs tiems agentams, kuriuos laikiau perspektyviais, ir vienas iš jų – Jüris Gabrielis buvo toks malonus, kad rado laiko perskaityti „Rinkos ūkį“, be to, pasiūlė keletą smulkių pataisų, turėjusių praskinti kelią tolyn. Pertvarkęs tekstą, vėl nusiunčiau jam, o jis pasiūlė leidykloms. Literatūros apie finansus leidėjas atsiliepė labai greitai, bet jis norėjo, kad perrašyčiau istoriją iš esmės, o aš supratau, kad nesutinku su jo požiūriu. Laimei, po ilgesnės pertraukos rankraščiu susidomėjo leidykla *Dedalus*, tad pagaliau knyga pasirodė!

Jūsų romanas – šmaikšti ir sąmojinga vakarietiškos „laisvosios rinkos“ satyra, o kartu įžvalgiai kritikuojate gyvenimo būdą, pagrįstą besaikiu vartojimu, negailestingai niokojant gamtą, godžiu turto kaupimu ir kitomis su tuo susijusiomis ydomis. Iš kokių literatūrinių ir filosofinių šaltinių sėmėtės įkvėpimo? Kuriuos ekonomistus laikote išmintingais, nepasiduodančiais neoliberaliosios ekonomikos doktrinoms, suvešėjusioms pastaraisiais dešimtmečiais? Ar kokie nors šios srities autoriai buvo svarbūs, kai rašėte romaną?

Filosofiniu požiūriu dauguma vakariečių yra patyrę Platono ir Biblijos įtakas, nesvarbu, ar jie patys tą žino, ar jiems tai patinka. Idėjos sėklą pasąmonėje veikiausiai pasėjo puikus Hanso Magnuso Enzensbergerio eilėraštis *Hirudo sanguisuga oder: Analekten zur Staatsbürgerkunde*. Stiliaus atžvilgiu bene labiausiai paveikė Jonathanas Swiftas. Nemanau, kad kam nors yra pavykę parašyti geresnę satyrą negu Swiftui. Galimas dalykas, kad patyriau ir Kurto Vonneguto, ir Martino Amiso poveikį, juoba kad jie abu labai smagūs filosofiniu atžvilgiu. Apie kitus ko nors sakyti nedrįsčiau. Iš ekonomistų tikrai didesnę įtaką man padarė Marxas, Keynesas ir Galbraithas negu, sakykime, Smithas ar Hayekas. Tačiau nesu ekonomistas, tad nesu tikras, kokį poveikį jie man iš tikrųjų galėjo padaryti. Žvelgiu į dalykus gerokai paprasčiau, man kaip lingvistui labiau rūpi ideologijos vaidmuo, ypač tai, kaip ji formuoja politinius procesus, pasitelkdama kalbą. Norėjau visa tai aptarti kartu su amžinais klausimais apie godulį, apie grėsmingą skolos pavojų. Galbūt kiek esmingiau knyga kvestionuoja vieną iš materializmo formų, kaip kad Orwellas kvestionavo kitą. Jei kalbėsime apie filosofus, mano mąstyseną reikšmingai paveikė šv. Augustinas ir Kantas, bet vis dėlto dar reikšmingesnis Nietzsche, surengęs modernybės akistatą su absoliučia dorybe.

Iš šiuolaikinių mąstytojų man buvo svarbu, ką apie finansų krizę kalba Nassimas Talebas, „Juodosios gulbės“ ir „Antitrapumo“ autorius, nors, deja, mažai kas jį supranta. Tyrimų grupės CLSA strategas Russellas Napieras irgi kalba pranašiškai. Veikiausiai man reikėtų ilgesniam laikui prisėsti ir prie Johno Gray'aus.

Kas lėmė, kad nusivylėte „laisvosios rinkos“ pažadais? Ir kodėl, Jūsų nuomone, ji atneša daugiau žalos negu naudos?

Dievulėliau, nejaugi nebus lengvesnių klausimų?! Žvelgiant vienu kampu, manyčiau, tai gana paprasta. Laisvoji rinka žada būti labai produktyvi, o ji tokia ir yra, be to, sakoma, kad tai teisingiausias būdas, kaip reguliuoti socialinius santykius, nes rinkos kaina yra objektyvus atspindys vertės, kurią daiktams suteikia visuomenė. Mano draugai libertarai, matyt, aiškintų būtent taip.

Suprantama, didžiausia problema ta, kad ekonomikos veikėjai, naudodamiesi įvairiais triukais, įgyja pranašumų, todėl ekonominė galia pasiskirsto labai netolygiai. O jeigu atsitinka taip, kad balsus keičia doleriai, tada tie, kurie dolerių turi daugiausia, panaudoja savo galią, nuteikdami visuomenę tarnauti būtent jiems. Jei remsimės statistika, taps akivaizdu, kad vidutinis žmogus Vakaruose pastaraisiais dešimtmečiais gyvena vis skurdžiau, o vienas procentas „grietinėlės“ susižeria visą pelną.

Libertarai, ko gero, ginčytųsi, esą nelygybė pateisinama, todėl nėra amorali, arba sakytų, kad tokia ji tampa tik tada, kai vyriausybė pakliūna į ekonomikos ryklių pinkles, kurios spendžiamos, pasitelkiant apgaulę ir korupciją. O man atrodo, kad vadinamosios laisvosios rinkos sąlygomis nelygybė neišvengiama ir kad pagrindinė to priežastis tikrai nėra korumpuota valdžia, nes tai tik simptomas, dar labiau didinantis atotrūkį. Nelygybę lengvai gali nulemti paprasčiausias šansas, o didelė nelygybė bet kuriuo atveju pati savaime yra moralinis blogis, nes, būdami socialiniai gyvūnai, turime priedermę dalytis su kitais, tačiau akis badantys socialiniai kontrastai rodo, kad toli gražu taip nesielgiame.

Skola – o ji sudaro mano knygos esmę – labai išdidina šį iškreiptumą, todėl ji tokia pražūtinga. Šiandien nelygybė daugelyje šalių jau pasiekusi viduramžišką lygį. O kadangi skola turi pretenzijų ateičiai, ji didina atotrūkį tarp kartų ir leidžia senimui atsikeršyti jaunesniems už save – tą patvirtina ypač didelis jaunų bedarbių skaičius.

Didžiulis laisvosios rinkos produktyvumas labai neigiamai paveiks tolimesnę ateitį, nes nevaržoma plėtra niokoja resursus ir sukelia tokią taršą, kad žmonija vargu ar turės rytojų. Tai ir vėl verčia kelti klausimą apie materialistinį požiūrį į gyvenimą.

Iš trumpos biografinės nuorodos galima spėti, kad turite nemenką bankininkystės, viešųjų ryšių ir darbo valdžios institucijose patirtį. Ar ji padarė kokią nors įtaką „paršų banko“ įvaizdžiams?

Nemanau, kad reikėtų daryti tokias tiesiogines išvadas. Netvirtinu, kad visi bankininkai yra netoliaregiai ar uodeguoti arba kad visi politikai turi knysles. Žmogiškoji komedija pasireiškia pati bet kurioje srityje, o gera satyra paprasčiausiai suteikia jai kitą skambesį. Imkime kad ir stebuklingą Swifto žvilgsnį į religiją „Pasakoje apie statinę".

Didžiąją savo gyvenimo dalį praleidau tvarkydamas finansininkų viešuosius ryšius kaip vyriausybės, bankų ir komercinių struktūrų stebėtojas, o tai privertė mane susimąstyti apie visuomenės ritualus, kurių centre – ne teologija, bet pinigai. Tai viskas.

Orwello romanas baigiasi tuo, kad žmonės supanašėja su gyvuliais (kiaulėmis). Jūs savo romaną baigiate nerimą keliančiu atsisveikinimu su laisve. Ar manote, kad laisvosios rinkos ekonomika suardys pačius laisvės pamatus?

Bet kokia ideologija yra potenciali laisvės naikintoja, nes leidžia tam tikrai grupei žmonių dominuoti intelektualiniu ar ekonominiu lygmeniu. Kad ir kaip paradoksalu, apeliavimas į „laisvę" gali ją užgniaužti, antai „Gyvulių ūkyje", manipuliuojant lygybe, įtvirtinama nelygybė. Kai tie, kurie pamokslauja apie laisvąją rinką, savo galia naudojasi tik tam, kad apgintų asmeninius interesus, arba rūpinasi interesais tų, kurie jau turi galią, tada galima kalbėti tik apie lapės laisvę vaikytis vištas.

Kokie laisvosios rinkos mitai, Jūsų požiūriu, iliuziškiausi ir labiausiai apgaulingi? Ką manote apie bandymus kurti „naująją ekonomiką", su kuria pastaruoju metu siejamos didelės viltys? Ar įmanoma dabartinį kapitalizmą reformuoti taip, kad jis nebūtų toks pražūtingas žmonijos ir gamtos egzistencijai?

Labiausiai nesutinku su idėja, esą rinka fundamentali, prigimtinė žmonių gyvensenos forma, tad, jei atsikratytume valdžios, kuri iškreipia rinkos funkcijas, viskas būtų puiku ir harmoninga. Manyčiau, tai klaidingas požiūris. Politikos neįmanoma atskirti nuo ekonomikos, todėl terminas „politinė ekonomija" yra gerokai tikslesnis. Teigti priešingai, reikštų atsisakyti bet kokių diskusijų apie visuomenės raidą, to, matyt, ir siekiama. Niekas nesvarsto esminio klausimo: „Ką turėtume daryti?" Visi politiniai diskursai redukuojami iki paprasčiausio klausimėlio: „Kaip dar įnirtingiau galėtume daryti tą patį?" Kitaip tariant, nėra jokių moralinių vertybių. Adamas Smithas karste apsiverstų tai išgirdęs.

Vis dėlto nereikėtų manęs vadinti rinkos priešu. Rinka yra galingas mechanizmas, leidžiantis visuomenei produktyviai veikti, o individams išreikšti save tokiais būdais, kurie galėtų būti naudingi ir kitiems visuomenės nariams. Lankiausi Lenkijoje ir Kinijoje, mačiau „komunistinius" tų šalių pavidalus ir buvo akivaizdu, kad tai tikrai nėra klestinčios visuomenės. Didžiosios Vakarų valstybės savo gerovę irgi grindžia ekonominiu melu, nors tai galbūt yra neišvengiamas individualizmo padarinys. Vis dėlto kur mieliau sutiktumėte gyventi – „Rinkos ūkyje" ar „Gyvulių ūkyje"? Nereikėtų lengva ranka numoti ir į Hayeko kritiką, koks būtų gyvenimas anapus biurokratijos.

Jei turime kokių nors vilčių, tos viltys susijusios su tikrąja demokratija, kai žmonės nuolatos dalyvauja, priimdami kolektyvinius sprendimus, gyvena reliatyvaus atvirumo ir lygybės sąlygomis. Mano nuomone, rinka turėtų apsiriboti tam tikromis gyvenimo sritimis, o kitas būtina perleisti valdžios kompetencijai. Kaip tą užtikrinti, jau visai kitas klausimas. Nežinau, ar apskritai įmanoma to pasiekti didžiulės nelygybės sąlygomis arba didelėse valstybėse, kur beveik jokie politiniai procesai nevyksta be tarpininkų. Realiai funkcionuojančios demokratijos požiūriu, ko gero, daugiausia pasiekusi Šveicarija, galiu taip teigti, remdamasis tuo, ką mačiau. Bet nežinau, ar tai nėra parazitiška mažiau pasiturinčių visuomenių atžvilgiu.

Keliu esmingesnį klausimą – ar žmonija turi ateitį? Sieju tai su materializmu, ypač vulgariuoju, kuris remiasi idėja, esą gyvenimas gali ir turi išsipildyti, žmonėms tenkinantis vien materialiniais dalykais. Tokį požiūrį atmetė visi Antikos ir Viduramžių mąstytojai, tačiau jį sustiprino iškilusi Apšvieta. Pastaruoju metu kai kurie mokslininkai materializmą nagrinėja kaip faktą, o ne kaip filosofinį teiginį, kurio gal net neįmanoma įrodyti. Manau, Nietzsche suprato viso to pasekmes, todėl

aiškino, kad visuomenei reikia mitų, padedančių gyventi. Galbūt materializmas ir yra mūsų mitas, bet jis labai pavojingas. Nepaisant to, šis „mitas“ dominuoja ir dabartiniame mąstyme, ir politiniame diskurse, nes palaiko ekonomikos *status quo*, pasiekdamas apogėjų „socialdarvinizmo“ kontekste.

Veikiausiai materializmas, paverstas tikėjimu, turi dvi galimas išeitis – tai arba „Bėgimas ašmenimis“ (*Blade Runner*), t. y. rinkos sėkmė, arba „Beprotis Maksas“ (*Mad Max*), t. y. rinkos žlugimas. Žinoma, jei viskas, ką mokslininkai sako apie klimato pokyčius, yra tiesa, tada mes nedaug kuo skiriamės nuo milžiniškų margųjų pelių, skuodžiančių ekologinės bedugnės link, – visiškai reali grėsmė, kad ne tik žmonės, bet ir kiti dideli žinduoliai išnyks jau po keleto generacijų. Vienintelis *materialistinis* šios problemos sprendimas yra dar spartesnė branduolinės galios plėtra, milžiniško masto geoinžinerija ir genetinis gyvybės formų (tarp jų ir žmogaus) modifikavimas. Neabejoju, kad „isteblišmentas“ ragins eiti būtent šiuo keliu. Nežinau, ar daug žmonių pritars tokiam pasirinkimui, juo labiau abejotina, ar jis teisingas. Beje, kai kurie mokslininkai sako, esą ekonomikos žlugimas būtų geras dalykas, nes sumažėtų anglies dvideginio išsiskyrimas, o tai, ko gero, vienintelis būdas išgelbėti gyvybę Žemėje. Žinoma, tada plačiai pasklis badas, ligos ir mirtys, prasidės karai. Bet keturi Apokalipsės raiteliai veikiausiai jau ir šiaip balnoja žirgus kiekvienam iš šių įvykių.

Esu tikras tik dėl vieno dalyko – netrukus susidursime su didžiausiais pokyčiais nuo pramonės revoliucijos laikų ir viskas klostysis visai ne taip, kaip esame įpratę. Todėl visiems mums reikėtų tartis, kaip išsikapstyti iš viso to su kuo mažesne fanatizmo našta, kad nusišypsotume, kol dar galime.

Dėkoju už pokalbį. ■

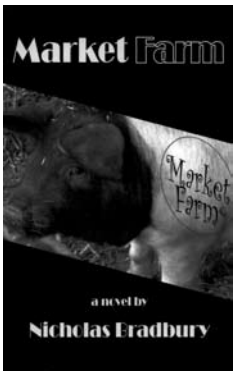

Nicholas BRADBURY

RINKOS ŪKIS, arba KAIP LAPĖS UŽLAUŽĖ PARŠŲ BANKUS*

Senojo Erazmo mokymas

Radikalias Rinkos ūkio reformas, kurios paskatino ne tik klestėjimą, bet ir padidino atotrūkį, ir kurios iš dalies jau yra pripažintos, neabejotinai pakurstė lapės. Vis dėlto jos kartu su paršais aiškiai nujautė, kad naujasis režimas nėra visuotinai priimtinas. Tuomet Draskūnui toptelėjo gera mintis – gal ji pati tiesiog šovė jam į galvą, o gal jis susivokė per vieną iš daugelio pokalbių su Mirksium. „Turime pasinaudoti Senojo Erazmo patirtimi“, – pasakė jis Apgavikui per vieną Vidaus pasitarimą.

Senasis Erazmas buvo didžiai mokytas ir įžvalgus paršas, gyvenęs daugiau kaip prieš šimtą metų. Visą

* Autoriui ir leidyklai *Dedalus* maloniai sutikus, spausdiname ištrauką iš romano „Rinkos ūkis, arba Kaip lapės užlaužė paršų bankus“

kaimenę šokiravo jo teiginys, kad ūkio gyvuliai, tokie, kokie jie yra, toli gražu nebuvo sukurti Visagalio Šerno dar prieš pasaulio pradžią, o giminystės ryšiais kilo tiesiai iš laukinių gyvulių, gyvenusių praeitais amžiais, todėl turi tuos pačius protėvius su jais, klajojančiais tolybėse po miškus ir kalnus, stūksančius už ūkio vartų, be reikalo naminiai jų neapkenčia ir bijo. Kitaip tariant, ūkio gyvuliai iš tikrųjų yra artimi lapių giminaičiai!

Pagal Senojo Erazmo teoriją – bent jau taip pasakoja kai kurie jo palikuonys – gyvulio sėkmę lemia ne Visagalio Šerno malonė, o Motina Gamta. Ji reikalauja, kad gyvuliai „kruvinais ragais ir nagais" nuožmiai konkuruotų tarpusavyje, nes tai varomoji bandos jėga. Kiekvienas gyvulys, kad užsitikrintų vietą po saule, turi varžytis su savo broliais ir seserimis, nes tą diktuoja natūrali atranka.

Vadinamoji „Motinos Gamtos dosnumo" teorija daugumai gyvulių iš pradžių atrodė visiškai nepriimtina. Bet pamažėle daugelis ją pripažino, nors kai kurie nesiliovė tvirtinę, kad vis tiek ne kas kitas, o Visagalis Šernas esąs atsakingas už Motinos Gamtos sutvėrimą, nes jis asmeniškai sukūręs visus gyvius ir augalus iki mažiausių smulkmenų. Jie įrodinėjo, neva Motina Gamta privalo turėti priežastį, kaip antai pirmiau kiaušinio visada būna višta, ir neabejotina, kad joks kūrinys, ne tik toks tobulas kaip kiaulė, bet net žąsis, negali būti atsitiktinis. Visagalis Šernas savo dieviškomis kojomis kažkaip turėjo išminkyti molį, iš kurio nulipdė visus gyvulius.

Šiaip ar taip, net ir tie gyvuliai, kurie pritarė Senojo Erazmo logikai, atkakliai tvirtino, esą ūkis tapo ūkiu, o laukinė aplinka – jiems palankia, tik todėl, kad pavyko sutramdyti šią primityvią ir karingą dvasią. Pats Senasis Erazmas niekada neteigė, kad tokia Motinos Gamtos tvarka yra dorybė, kuria gyvuliai turėtų vadovautis kasdieniniame gyvenime.

Tačiau lapių požiūris buvo visiškai kitoks, ir jos primygtinai tvirtino, kad laisvė yra būtent tai, įrodinėdamos, kokias neapsakomas kančias sukels „ėjimas prieš gamtą". Kuo ilgiau lapės, nepaisant joms būdingo atsiribojimo nuo bendruomenės, trynėsi ūkyje tarp visų, tuo dažniau ši Motinos Gamtos dosnumo interpretacija buvo taikoma kasdieniam gyvenimui, užuot priskyrus ją būtovės slėpiniams. Draskūnas suvokė, kad tai išties stiprus argumentas, panaikinsiantis dar jaučiamą šaltuką tarp lapių ir ūkio gyvulių.

– Gyvenimas – tai vieno individualaus gyvulio kova su kitu, visada kiekvienas privalo kautis su visais, kad užtikrintų savo ūkio laisvę ir klestėjimą, – kalbėjo jis viename iš Laisvės susirinkimų. Šio painaus pareiškimo išgąsdintos ir pakylėtos vištos ėmė garsiai kudakuoti, o avys bliauti.

Oratorius tęsė:

– Privalome atkurti iki ūkių buvusią senovės gyvulių pasaulio dvasią, kurią turėjo dar neprijaukinti mūsų protėviai – liesi, greiti ir drąsūs, sumanūs kovotojai, didvyriai tikrąja šio žodžio prasme. Kuo stropiau seksime jų pavyzdžiu, tuo laisvesni būsime, tuo dosnesnė mums bus Motina Gamta.

– Neabejotina, kad tai lapių šūkis! – sužvengė jauna kumelė. – Lapės jau gerai gyvena ir panašu, kad yra pranašesnės už kiekvieną ūkio gyvulį, nors gerokai vėliau prisijungė prie mūsų. Kaip avys ir vištos galėtų aplenkti lapes?

Nuo minties, kad lapės, pasinaudojusios savo vikrumu ir sumanumu, pasisavins didžiąją ūkio derliaus dalį, pašiurpo net kiaulės, kurias pastaruoju metu užgulė varžybų su mažesniaisiais sulaukėjusiais savo pusbroliais našta. Šerys nedelsdamas atsistojo, kad išsklaidytų būgštavimus:

– Kolegos gyvuliai, neabejokite: lapės yra mūsų bičiulės, jos padėjo mums suklestėti. Dabar visi tuo mėgaujamės. Nepamirškite to. Neužmirškite ir to, kad visi mes esame laisvesni, negu kada nors buvome per visą gyvulių giminės istoriją. Kas trukdo vištai dirbti taip uoliai, kad vieną dieną ji prilygtų lapei? Kodėl avinui nepasistengus tapti dar turtingesniam už lapę? Šiame pasaulyje, kuris geriausias iš visų galimų, viskas yra įmanoma. Jūsų galimybių niekas nevaržo. Tereikia būti stropiems, pasitikėti savimi, uoliai mokytis, ir visos svajonės išsipildys!

Tarytum gavę ženklą, Šerio rėmėjai kiaulių pusėje palaikė jį sutartinai kriuksėdami, netrukus pasigirdo

pritariamas avių bliovimas, vištų kudakavimas. Jų širdis vėl užliejo viltys, o galvas – svaigulys.

Nematoma Knyslė

Lapių skelbiama nauja Senojo Erazmo teorijų interpretacija neabejotinai kilo iš ilgamečio jų tikėjimo – Nematomos Knyslės garbinimo.

„Kiekvienas gyvulys turi duoti pagal savo gebėjimus, o gauti pagal Nematomos Knyslės poreikius." Lapių nuomone, šis šūkis turėtų tapti pagrindiniu visų Rinkos ūkio gyvulių kredo. Tai sustiprintų bendruomenės pramonę, atsirastų sąžiningas, teisingas atitikmuo tarp pastangų ir atlygio. Nors minėtas teiginys, priešingai negu šūkis apie laisvę, buvo retai kada minimas, siekta svarbiausio – kad toks įsitikinimas įsiskverbtų į gyvulių sielas tiek jų pačių, tiek ūkio labui.

Kas iš tikrųjų yra Nematoma Knyslė, nutuokė nedaug gyvulių, net ir lapės ne visos. Juk ji nematoma. Vis dėlto kiaulės pradėjo su įkarščiu garbinti Knyslę, mat lapės jau seniai buvo įtikėjusios, kad ji geba daryti stebuklus. Pamažu visi gyvuliai pripažino: Knyslė yra geradarė, padėsianti jų laisvei ir gerovei. Paslaptingi jos veiksmai leis ūkiui klestėti ir išlikti laisvam. Tad gyvulių laisvės labui reikėjo leisti, kad Knyslė ir toliau netrukdomai austų savo kerų tinklą.

Žinoma, atsirado keletas nepatenkintų gyvulių, pradėjusių abejoti, ar Knyslė apskritai egzistuoja, ar ji tokia pat galinga kaip Visagalis Šernas, o gal patiems gyvuliams derėtų suvaldyti jos knaisiojimąsi ir gudravimą, nes tai, panašu, kiaulėms ir lapėms visada duoda daugiau negu kitiems gyvuliams. Tačiau pastebėta, kad įtarūs nepatiklieji dažniausiai gauna menkesnį atlygį negu karštai tikintys Knysle. Todėl, kai tik kuris nors gyvulys pasiūlydavo išvyti Knyslę iš Rinkos ūkio, kildavo paniška baimė, o tam eretikui, prikultam ir pabrukusiam uodegą, tekdavo sliūkinti lauk.

Kiaulės, siekdamos pabrėžti Knyslės ir jos darbų svarbą ūkiui, į Senojo Erazmo palikimą atsižvelgė pagal savo supratimą. Todėl nusprendė patobulinti šūkį, kuris puošia Laisvės medį, – senoji lenta su žodžiais „Laisvė visiems" buvo pakeista nauja, su užrašu „Laisvė ir gerovė visiems".

Panašu, kad naujasis šūkis apibendrino naująją Rinkos ūkio realybę. Niekas nė nesubliovė, nė nesukudakavo, kad išsiaiškintų, kodėl pakeistas ankstesnis. Nors pelnas augo, tačiau ne visų gyvulių vienodai. Triūsiančių svetimuose laukuose uždarbis tik apytiksliai priklausė nuo gaunamo derliaus. Dauguma gyvulių jautė, kad dabar dirba sunkiau negu anksčiau, o tai kiek aptemdė naują jų laisvę rinktis, kur dirbti ir ką valgyti. Nedidelė, bet nekintama mažuma, neįstengianti gauti darbo, skurdžiai leido laiką, bastydamasi po bendrą žemę.

Taip elgėsi daugiausia vyresni gyvuliai ir per vieną Laisvės susirinkimą Draskūnas pareiškė, esą tokie „jau nebeatlieka savo užduoties", todėl „reikia kažką daryti".

– Kiekvienas gyvulys savo sunkiu darbu gali prisikimšti skrandį taip pat, kaip ir visi kiti, – aiškino Draskūnas. – Maitindami nedirbantį gyvulį, neskatiname jo, kad atskleistų visas savo galimybes, taigi jam darome blogai, o sau užsikrauname naštą ant sprando.

Tai sukėlė karštas diskusijas, į kurias įsitraukė net Lilė su Erolu ir Merlinu. Būdama jautrios širdies višta, Lilė gailėjosi tų nelaimingų brolių, net buvo pasiryžusi kartkartėmis pamėtėti jiems maisto atliekų.

– Jie dėl to nekalti, – aiškino Erolui. – Juk vieną dieną visi pasensim, o kas jei susirgsim? Nejaugi ūkis mumis nepasirūpins?

– Lile, tu klysti, – prieštaravo Erolas, mankštindamas savo plačius sveiko buliaus pečius. – Sutinku, kartais būna kokia nors rimta priežastis, bet dažniausiai anie tiesiog tingi. Žinau, esi geraširdė višta ir norėtum padėti, bet, kaip sako Draskūnas, labdara tik paskatins juos veltėdžiauti.

Ginčydamasi Lilė niekada nebūdavo tikra, kad kalba teisingai, ypač jei prieštaraudavo vienam artimiausių savo draugų.

– Merlinai, kaip tu manai? – paklausė.

– Argi svarbu, ką manau? Lile, turėtum išmokti labiau pasitikėti savimi.

Fabrikas

Lapių įdiegti nauji ūkininkavimo metodai, atrodo, veikė puikiai, ir dabar derliumi jie mainydavosi ne tik su savo kaimynais, bet ir su tolimais Didžiųjų platybių ūkiais. Radosi vis daugiau prabangos, ja ypač mėgavosi kiaulės, kurios dabar galėjo gardžiuotis skanėstais, neaugančiais Rinkos ūkyje, tokiais kaip persikai, citrinos, net granatai. Jų laisvė rinktis buvo didesnė negu anksčiau. Dauguma kitų gyvulių, nors jie gaudavo tik menkus priedus prie įprastinio meniu, vis dėlto irgi turėjo pritarti Apgaviko teiginiui, kad „taip gerai dar niekada nėra buvę".

Tačiau lapėms tokia pažanga neatrodė pakankama. Viename iš slaptų Ūkio troboje rengiamų susitikimų su viršesnėmis kiaulėmis iš Vidaus tarybos, Mirksius (lapinas, kurio protas, manyta, toks greitas, kad jis gali duoti atsakymą pirmiau, negu dauguma gyvulių sugalvos klausimą) lyriškai kalbėjo apie ūkius Didžiosiose platybėse, kur apstu ariamos žemės, kur gamyba gerokai pelningesnė negu Rinkos ūkyje, nors, padedant lapėms, ir įdiegtas naujasis modelis. Kiekvienas gyvulys ten gyvena laimingai, o kiaulės tiesiog maudosi šlovės spinduliuose, kad sukūrė tokią didingą gerovę.

Kiaulėms suklusus, Mirksius kaip visada apsukriai pasinaudojo proga:

– Pavyzdžiui, Rinkos ūkio vištos kiaušinius deda toli gražu ne taip dažnai, kaip galėtų, – kalbėjo jis prisimerkęs, vis pažvelgdamas į Draskūną su Šeriu, mat iš abiejų paršų tikėjosi paramos. – Esu tikras, kad be didelio vargo galima tai patobulinti. Nepatikėsit, kiek daug gali duoti maža investicija! Atvirai kalbant, ką nuveikėme iki šiol, yra tik pradžia. Privalome kur kas labiau racionalizuoti visą ūkio gamybą. Bet pradėkime nuo kiaušinių. Mums reikia fabriko. Vištų fabriko.

Netrukus buvo sudaryti planai ir parengtas plotas prie senosios vištidės. Vištos piktai kudakavo, kad atimama jų žemė.

– Tai mūsų laukas! – karščiavosi Lilė, kartu su keletu draugių paplastom atbėgusi pasikalbėti su Draskūnu.

– Mielieji kolegos gyvuliai, – kreipėsi Draskūnas, – turėtumėte atminti, kad šitas laukas iš tikrųjų niekada jums nepriklausė. Net senovėje tik pagal paprotį galėjote juo naudotis, o paprotys nėra teisė. Vykdant Žemės reformą, kiekvienam iš jūsų buvo paaiškinta, kad šiuo turtu bus naudojamasi bendrai, visų ūkio gyventojų labui, todėl reikia siekti, kad jis maksimaliai padidintų visų gyvulių pelną.

Vištos, nežinojusios, kas yra turtas, bet nelaimingos dėl to, kad juo taps jų numylėtasis laukas, liko nepatenkintos. Jos pradėjo karštligiškai blaškytis ir taip garsiai kudakavo, kad kiti gyvuliai subėgo pasižiūrėti, kas darosi. Dauguma nuoširdžiai pritarė vištoms, nes baiminosi, kad įprastines jų ganyklas vieną dieną išties toks pats likimas.

Tada buvo pakviestas Apgavikas. Nepaisant visų reformų, Apgaviku vis dar pasitikėta labiau negu Šeriu ar Draskūnu, taigi jis išliko viešasis kiaulių fermos vadovybės veidas.

– Mielosios vištos, nereikia jaudintis, – prabilo paršas, o putlus jo snukis spindėjo nuoširdumu. – Tai pažanga. Tai laisvė. Jūsų laukia naujas gyvenimas ir dar didesni turtai. Kiaulių ir lapių brolija už tą žemę sumokėjo didžiulę kainą – atidavė nosies žiedus, kurie papildys Duoklės Svirno iždą. Šioje žemėje bus pastatytas naujas fabrikas, dirbsiantis jūsų labui. Taip, mielosios vištos, jūsų labui. Kai jį pastatysime, visos galėsite ten gyventi ir dirbti. Senosios sukiužusios vištidės, kuriose dabar stumdotės, bus nugriautos, ir netrukus saugiai, šiltai įsikursite patalpose su reguliuojamu mikroklimatu. Fabrikas dirbs efektyviau, galėsite dėti kur kas daugiau kiaušinių. O jų paklausa tokia didelė, kad tapsite vienomis turtingiausių Rinkos ūkio gyventojų.

Fabrikas! Žinia, kad ūkyje bus statomas fabrikas, džiugiai sujaudino visus gyvulius, net Lilė su savo draugėmis vištomis pradėjo suvokti atsivėrusias galimybes. Tad protestai liovėsi, o netrukus atvažiavo sunkvežimiai, pilni įrangos ir statybinių medžiagų.

Erolą pasamdė padėti statybininkams ir jis negalėjo sutramdyti savo džiaugsmo ne vien dėl nosies žiedų, kuriais jam bus atlyginta už darbą, bet ir dėl to, kad padės savo draugei Lilei kurti naują gyvenimą.

Pagaliau atėjo didžioji diena – fabrikas buvo atidarytas. Plieno spindesys ir statybų energija aiškiai bylojo apie šviesią ateitį. Visas vištas, tarp jų ir Lilę, iškilmingai palydėjo į naują pastatą. Lilė išties žavėjosi naujuoju būstu, ypač šviesa, nors kambariai, kuriuose jos turėjo gyventi, atrodė ankštoki – juose vos užteko vietos sparnams išskleisti. Tačiau daugiau kaip pusė kambarių buvo tušti, o ji, šiaip ar taip, jau seniai užmiršusi skraidyti. „Gal fabrike bus patogiau negu senoje aptriušusioje vištidėje, kur visoms teko gyventi viename dideliame kambaryje, – pagalvojo. – Ten žiemą būdavo šalta, traukė skersvėjai."

Dabar ji tupėjo su kitomis vištomis, eilė po eilės, ir dėjo daugiau kiaušinių negu kada nors anksčiau.

Deja, kai kurios vištos nesugebėjo pakankamai greitai dėti kiaušinių, todėl netrukus prarado vietą fabrike. Jos mėgino užsidirbti lesalui šokdamos ir teikdamos kitas ypatingas paslaugas mažose tamsiose pašiūrėse ūkio pakraštyje, tiesa, dalis uždarbio atitekdavo piktiesiems gaidžiams už tai, kad saugo jas nuo dar piktesnių.

Žaidžiame domino

Įdiegusios nosies žiedus, lapės netrukus dar labiau išlaisvino gyvulius.

– Mielosios kiaulės, matote, kiek gerų dalykų nuveikta ūkyje, pritaikius nosies žiedus, – kalbėjo Mirksius. – Kiekvienas gyvulys yra kur kas geriau apsirūpinęs, esu tikras, kad ūkyje dar niekada nebuvo tokios didelės darbo pasiūlos. Tačiau nosies žiedai yra sunkūs ir gremėzdiški. Nelengva juos gaminti. Mums reikia kažko lengvesnio. Popierinių nosies žiedų. Šie bus nepalyginamai patogesni! Nepatikėsite, kaip tai paveiks ūkį ir kaip visi jus pamils, – pridūrė kerinčiai šypsodamasis.

Toji kalba kiaulėms nesukėlė nė menkiausių įtarimų, ir per kitą Ūkio tarybos susirinkimą jos neabejodamos sutiko, kad visų labui būtų įvesti popieriniai nosies žiedai. Triušiai, nors ir baikštūs, bet nepaprastai gudrūs, kadaise puikiai kalė ir ženklino nosies žiedus. Tad kiaulės neturėjo priežasties nepatikėti jiems ir popierinių žiedų gamybos.

Triušiai rūpestingai viską apmąstė ir pagamino gražių popierinių stačiakampių, paženklintų taškeliais, atitinkančiais tam tikrą nosies žiedų kiekį. Merlinas, garsėjęs užsispyrimu ir dažnais keistų minčių antplūdžiais, pastebėjo, kad tie popieriai labai panašūs į domino kauliukus, kuriais jie žaisdavo ūkyje. Nuo tos dienos popierinius nosies žiedus pradėta vadinti tiesiog „domino". Lapės gavo lygiai tiek domino, kiek nosies žiedų turėjo savuosiuose paršų bankuose ir netrukus, kai paršų bankai prisipildė nosies žiedų, Rinkos ūkyje pradėta atsiskaityti tik domino.

Gyvuliams pripažinus domino kaip nosies žiedų pakaitalą, kuris savo ruožtu simbolizavo ūkio turtus, lapės ėmė įtikinėti, kad, turėdamos dar daugiau domino, jos galėtų daryti kur kas didesnius stebuklus.

– Viskas labai labai paprasta, – aiškino Mirksius, lėtai vizgindamas uodegą. – Nosies žiedų niekada nebūtų užtekę visų norams patenkinti. Bet domino – visai kas kita. Pagalvokit. Teoriškai ir praktiškai triušiai gali lengvai pagaminti tiek domino, kiek tik reikia, kad ūkis greičiau suktųsi. Tai reiškia, kad galėsime skolinti domino visiems gyvuliams, kurie to norės, tada jie dar plačiau naudosis savo laisvėmis. Patikėkite, šiuo atžvilgiu mes būsime daugiau negu paslaugūs.

Vieną dieną paršai pranešė, kad jautrių širdžių lapės geranoriškai yra pasiruošusios „gyvulių naudai ir dėl ūkio gerovės" skolinti domino visiems.

– Tai nuostabus įvykis, kuris ilgainiui pakeis Rinkos ūkio išvaizdą ir geriausiu įmanomu būdu įgyvendins visas laisves, kurias visada gynė, – paskelbė Šerys, ir jo kailis kone pastiro iš susijaudinimo. – Nuo šiol nė vienam neteks krimstis, kad negali patenkinti savo norų. Kiekvienas gyvulys galės pasiskolinti domino žemei, pašiūrei ar maistui įsigyti. Įžengsim į dar šviesesnį klestėjimo etapą.

Tai buvo tikra tiesa. Bet kuri antis, žąsis ar avis galėjo skolintis, pasižadėjusi lapėms, kad vėliau skolą grąžins su nedidele mėnesine priemoka. Tuo tikslu reikėjo pasirašyti vekselį, kurio viršuje didžiosiomis raidėmis buvo užrašyta „SKOLOS RAŠTELIS". Kitoje vekselio pusėje, kurios dauguma gyvulių nesivargino perskaityti, labai smulkiu šriftu buvo išaiškinta, kad

iki skolos grąžinimo viskas, kas įsigyta už domino, priklauso lapėms.

Naujieji domino labai padidino fermos našumą, viskas išėjo į gera. Tiesą sakant, neišvengiamas klestėjimas iš ateities buvo tiesiog perkeltas į šiandieną. Kokia laimė gyvuliams!

– Puiki mintis! – apsidžiaugė Lilė. – Dabar galėsiu nusipirkti tuos kaspinus, kurių visada norėjau.

– Lile, būk atsargi, – įspėjo Merlinas. – Nepamiršk, kad pasiskolintus domino vieną dieną teks grąžinti.

– Jokių problemų! – sušuko Erolas. – Nuo tada, kai pradėjo veikti naujasis fabrikas, Lilei nesunku užsidirbti domino. Jai tik reikės padėti daugiau kiaušinių.

– Taip, Erolai, teisingai. Ak, Merlinai, tu toks nepataisomas senamadis, – subarė asilą Lilė ir džiugiai atsiduso: – Kam toji laisvė, jei negalima ja pasinaudoti.

Tada nuskubėjo į vienos lapės trobelę pasiteirauti, kiek domino galėtų iš jos pasiskolinti.

Nieko nuostabaus, kad netrukus lapės paprašė paršų, kad šie lieptų triušiams nupiešti daugiau domino, kuriuos jos galėtų skolinti. Paršai užduotį atliko. Vis dėlto, patarti triušių, kurie (ne be priežasties) buvo labai atsargūs, dėl visa ko pareikalavo, kad lapių dėžėse esančių nosies žiedų kiekis būtų proporcingas domino ir skolos rašteliams, jei kas nors (tiesa, nenujautė, kas) nepasisektų.

Be to, kad viskas vyktų be priekaištų, sistemai reikia deramos priežiūros. Nutarta, kad tinkamiausi prižiūrėtojai bus triušiai, taip puikiai padirbėję kurdami domino. Daugumos gyvulių nuomone, tai buvo puikus pasirinkimas, nes triušiai vikrūs, atsakingi žaliavalgiai, geba peršokti kliūtis, iš toli nujaučia pavojų, o prireikus greitai skuodžia ieškoti pagalbos.

– Svarbiausia, – kalbėjo Draskūnas, – mums reikia tokių gyvulių, kurie būtų kandūs ir stropiai prižiūrėtų, kad nei lapės, nei visi kiti nepažeidinėtų tvarkos. O kiekvienas iš mūsų žino – triušių priekiniai dantys dar didesni negu lapių!“

Taigi kiaulės paskyrė triušius prižiūrėti Ūkio kalyklą ir Centrinį paršų banką. Vyriausiasis Triušis, vardu Bendžaminas, buvo prisaikdintas per ceremoniją po Laisvės medžiu.

Bendžaminui ir kitiems triušiams pavesta užtikrinti deramą lapių elgesį – liepta kuo griežčiausiai bausti bet kurią lapę, jei domino ir skolos raštelių reikaluose ji pažeis teisingumo principus. Tai reiškia: lapės turi pasirūpinti, kad jų gauti skolos rašteliai būtų visiškai atlyginti, o vietoj kiekvieno paskolinto penkių akių domino jos privalo užrakintoje dėžėje saugoti bent vieną nosies žiedą. Kad užduotis palengvėtų, triušiams buvo nupirkta naujutėlė spausdinimo mašina – prireikus, jie galės spausdinti naujus domino, užuot kruopščiai dailinę juos letena.

Kadangi triušiai buvo visiškai nepriklausomi nuo juos paskyrusių kiaulių, o ypač lapių (dėl akivaizdžių istorinių priežasčių), manyta, kad jie galės nešališkai atstovauti visų gyvūnų interesams, gal net geriau negu paršai iš Ūkio tarybos. Ypač pasitikėta Vyriausiuoju Triušiu, kuris kartą per mėnesį ateidavo į Tarybą ir trumpu pantomimos spektakliu pranešdavo, kokius darbus nuveikė per tą laikotarpį. Milžiniško svorio paršams ir aštrią dantėms lapėms ši tvarka labai patiko.

Tie gyvuliai, kurie anksti išdrįso pasinaudoti skolintais domino, gyveno gerai, jiems pavyko padidinti savo valdas, gerokai viršijant savo išgales.

Erolas buvo vienas iš jų. Bulius pasiskolino, kiek tik galėjo, kad nusipirktų didelę jaują, kurią ėmėsi patogiai įrenginėti – užkamšė plyšius apsaugai nuo skersvėjų, nugludino medieną, paklojo keletą kvepiančio šieno ryšulių.

Lilę su Merlinu pakvietė į įkurtuves, ir draugai mėgavosi maloniu vakaru, gurkšnodami puikų šeivamedžio vyną – vieną iš naujų gėrimų, populiarėjančių ūkyje.

– Merlinai, kaip čia gražu! – susižavėjusi kudakavo Lilė. – Erolai, tik pagalvok, tu pats vienas turi tokią nuostabią jaują. Tokią dailią ir patogią. Visas ūkis tau nuoširdžiai pavydi!

– Lile, neperlenk lazdos. Vargu ar man pavydi visas ūkis. Čia net nepanašu į Ūkio namus ir Vegetarų vilas. Pats ten nesilankiau, bet iš apsilankiusiųjų girdėjau, kad tai nuostabiausi būstai su visokiais prabangos dalykais, – kuklinosi Erolas. – Bet aš laimingas. Šioje troboje gera gyventi, ir žinai, dabar ji verta daugiau, negu už ją sumokėjau. Beveik apsisprendžiau dar pataupyti ir nusipirkti kitą.

– Kodėl? – nustebo Lilė.

– Nuomai, žinoma. Darysiu, kaip daro Merlinas.

– Merlinai! Tu tai darai? Juk visada žiūrėjai taip skeptiškai! Tik nesakyk, kad ir tu pasirašinėji skolos raštelius! – neteko žado Lilė. – Juk gyveni kaip gyvenęs mažojoje savo pašiūrėje!

– Lile, ten gana patogu ir man jos pakanka, – atsakė Merlinas. – Gal kurią dieną pagalvosiu apie ką didesnio. Bet tik tada, kai jausiuosi saugus.

– Saugus? Ką reiškia saugus? – nusijuokė Erolas. – Dar niekada nebuvo taip gerai. Ūkio niekas niekada neužpuls, nes lapės jau šiapus vartų. Kas blogo galėtų nutikti?

„Iš tiesų, kas?" – pagalvojo Merlinas.

Kadangi visi susikrovė nemenkus turtus, nenuostabu, kad laikui bėgant tuo užsikrėtė vis daugiau gyvulių – skolintis domino, pasirašinėjant skolos raštelius, netrukus tapo Rinkos ūkio kasdienybe.

Visi ėmė entuziastingai pritarti „įsitvirtinimui ateityje", kaip tą vadino paršai. Iš lapių jie skolindavosi dideles domino sumas, kurias lapės rinko iš kitų gyvulių, už tai palikdamos labai gražius skolos raštelius, papuoštus dailiais paveiksliukais „Duoklės Svirno iždas". Skolintais domino paršai mokėdavo atlyginimą gyvuliams, dirbantiems naudingus ūkio tobulinimo darbus, tokius kaip naujų irigacijos kanalų kasimas. Kadangi šiuos „D-svirnus", kaip juos sutrumpintai vadino, rėmė paršų „pasižadėjimas ir geras vardas", o paršai rinko duoklę, todėl lapėms jie turėdavo grąžinti gerokai mažesnę sumą, negu buvo įpareigoti kiti gyvuliai. Nenuostabu, kad „D-svirnai" kėlė vis stipresnę pagundą ir, laikui bėgant, Rinkos ūkyje sudarė didžiąją dalį visų skolos raštelių.

Nepaisant gerovės, pagrįstos tais skolos rašteliais, kaip visada netrūko ir zyzlių, nuogąstaujančių, esą popiergaliai yra tik popiergaliai ir nieko gero tokia alchemija neatneš. Be to, paaiškėjo, kad kuo labiau ūkyje dominavo domino, tuo labiau augo atotrūkis tarp tų gyvulių, kurie turėjo jų daug, ir tų, kurie beveik neturėjo. Tačiau įtarūs balsai skambėjo tarsi šauksmas tyruose, dauguma juos atmetė kaip kvailą raginimą grįžti į primityvią praeitį. Žemės ir kitų dalykų, tokių kaip miškai ir karjerai, vertė nuolatos augo, todėl manyta, kad kiekvienas gyvulys yra ir bus laimingas. Pasak Draskūno, tai „abiem pusėms naudinga padėtis".

Tačiau netrukus pradėta abejoti, ar šitos tvarkos nauda iš tikrųjų abipusė. Domino ir skolos raštelius galima spausdinti didžiuliais kiekiais, o žemės pasiūla neišvengiamai ribota. Netrukus kainos taip smarkiai šoktelėjo, kad Rinkos ūkį apėmė spekuliacijos karštinė. Kiekvienas gyvulys stengėsi padidinti savo sklypo kainą, pirkti ir parduoti bandyta kiek įmanoma daugiau ir kuo greičiau, kad išaugtų pelnas. Įsisiautėjo vadinamasis „turto suktukas".

Vykstant mainams, kone visada akivaizdi hierarchija. Pirmiausia vištos parduodavo tai, kas lapėms atrodė visiškai bevertis dalykas. Lapės mėgo pirkti slapta nuo kitų gyvulių, o kadangi joms dabar priklausė visos vištų fabriko valdos, šie sandoriai būdavo sudaromi menkai apšviestuose pastato kampuose temstant, kai dangus pilkšvas, o gyvuliai malšina alkį.

Tada kiaulės ir nugirdo, kad lapės aptiko kažką labai vertinga, o kadangi žavėjosi lapių protu, pradėjo pirkti iš avių, nors ir aukštesnėmis kainomis, negu mokėdavo lapės. Ožkos ėmė pirkti iš žąsų, arkliai iš karvių ir taip toliau. Kai dėl karštligiško pirkimo ir pardavimo kainos pašoko iki padebesių, ratas pajudėjo į priešingą pusę, pradedant nuo lapių, kurios viską vėl pardavė audringai kudakuojančioms vištoms. Neverta nė minėti, kad vištos visai neatsiminė, ar apskritai kada nors pardavė lapėms tai, ką dabar iš jų pirko. Šiuo atžvilgiu Lilei pasisekė, nes ji buvo tokia drovi ir neryžtinga, kad, kol nusprendė kažką daryti, buvo jau per vėlu.

Gyvuliai negalėjo atsistebėti, kiek daug turto susikrauta – o gal kiek mažai, jei būtų paskaičiavę tiksliau. Tik dvi gyvulių rūšys retai kada įsisukdavo į tą sūkurį: triušiai, nes buvo pernelyg baikštūs, ir asilai, tokie kaip Merlinas, nes buvo pernelyg užsispyrę ir, daugelio manymu, pernelyg ciniški. Šie keisti gyvuliai atsargiai kaupė visus nosies žiedus, kokius tik įstengė gauti, ir saugojo juos po žeme, kartais nusipirkdavo mažas pašiūres ar žemės sklypus gerose ūkio vietose, kad galėtų auginti maistą, arba nuomodavo visa tai kitiems gyvuliams. ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

AR PRAHOS DEKLARACIJA PABUDINS EUROPOS SĄŽINĘ?

Ladislav Cabada

Jiří Dědeček

Su Prahos Metropoliteno, Pilzeno Vakarų Bohemijos universitetų profesoriumi, knygų „Čekoslovakija ir Čekijos Respublika pasaulio politikoje", „Intelektualai ir komunizmo idėja" autoriumi Ladislavu CABADA ir Čekų PEN centro prezidentu Jiří'u DĚDEČEKU kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS

Tomas Kavaliauskas. *Beveik prieš penkerius metus, 2008 m. birželio 3 d., Václavo Havelo ir Vytauto Landsbergio iniciatyva iškilios demokratinio pasaulio asmenybės iš Čekijos, Vokietijos, Švedijos, Didžiosios Britanijos, Estijos, Lietuvos, Lenkijos, Kanados, JAV, Rusijos, Tibeto ir kt. pasirašė deklaraciją „Dėl Europos sąžinės ir komunizmo". Ji skelbia: Europos vienybės sąlyga yra solidarus požiūris į istoriją, kad būtų pasmerkti visi praeito amžiaus nusikaltimai žmoniškumui. Ar ši Prahos deklaracija turėjo kokį nors atgarsį, ar buvo tik simbolinis gestas?*

Ladislav Cabada. Kaip vertinti komunizmo nusikaltimus, Europoje nėra nei teisinio, nei politinio konsensuso, panašaus į nediskutuotiną poziciją dėl Holokausto. Nesutariama ne tik dėl akivaizdžių faktų – ukrainiečių genocido 4-ajame dešimtmetyje, Stalino represijų prieš kitas tautas (tiek estus, latvius, lietuvius, tiek Krymo totorius, čečėnus ir kt.), bet netgi dėl komunizmo kaip totalitarinės ideologijos. Europos Sąjungai priklausančios 27 valstybės labai skirtingai vertina ideologinę komunizmo prigimtį. Manyčiau, tą lemia Europos Vakarų ir Rytų istorinės raidos skirtumai. Šalys, patyrusios, ką reiškia komunistinis režimas, elgiasi griežčiau, nenuolaidžiauja tiems, kurie kolaboravo su okupacine valdžia, stengiasi taikyti liustraciją, priima įstatymus, kurie užkirstų kelią skverbtis totalitarinei, rasistinei ideologijai. Pavyzdžiui, Čekija įstatymiškai jau sulygino nacių, fašistų ir komunistų ideologijas kaip nusikalstamas žmoniškumui.

Kita vertus, būtent Čekijos Respublikoje veikia nereformuota ir net nepersivadinusi komunistų partija, kurios narių esama ir parlamente, ir regionų savivaldos organuose. Demokratijos režimas tą leidžia – liustracija uždraudė buvusiems komunistų lyderiams dalyvauti administracijoje, bet niekas negali uždrausti jiems varžytis demokratiniuose rinkimuose. Turime tai gerbti.

Vis dėlto Vidurio Rytų Europos šalys, nepaisydamos įtampų, kurias patiria bendro ES diskurso kontekste, turėtų nuolatos kelti klausimą, kad būtina pasmerkti komunizmą kaip totalitarinę ideologiją. Mano nuomone, šis klausimas iš tikrųjų taps svarbus, o komunizmas bus sulygintas su kitais totalitariniais režimais, XX a. valdžiusiais Europą, tik tada, kai įvyks kartų pasikeitimas. Šiaip ar taip, toks sulyginimas yra vienintelis teisingas kelias.

Kita vertus, Vidurio Rytų Europos šalims (naujosioms ES narėms) įtvirtinti Prahos deklaraciją šiandien gana keblu dar ir todėl, kad daugumoje iš jų buvę komunistai yra politiškai labai aktyvūs, įsitvirtinę ne tik vietinės politikos arenoje, bet ir ES lygmeniu – ten jie daugiausia šliejasi prie Europos Socialistų partijos.

T. Kavaliauskas. *Dabar nusikelkime į praeitį ir pakalbėkime apie 1968-ųjų Paryžių kaip kontrastą 1968-ųjų Prahai. Prancūzų jaunimas flirtavo su komunizmu, nes buvo jau „pavargęs" nuo demokratijos, nepatenkintas jos kokybe, – studentai reikalavo reformų, darbininkai norėjo daugiau teisių. Protestuotojai žvalgėsi į komunistinę Kini-*

ją, Sovietų Sąjungą, visai nepaisydami, kad ten žmogaus teisės kasdien šiurkščiai laužomos. Vakariečiai „revoliucionieriai“, aklai užsidegę komunistine teisingumo iliuzija, ignoravo tai, kas vyko Prahoje, kurios gatvėse čekai rizikavo gyvybe, stoję prieš sovietų tankus. Kaip Havelas reagavo į Paryžiaus įvykius 1968-aisiais, kokia buvo jo nuostata dėl prancūzų anarchizmo tradicijos, kuri įkvėpimo dažnai sėmėsi iš Che Guevaros?

Jiří Dědeček. 1968-aisiais buvau penkiolikmetis. Havelą pažinau vėliau, kaip kolegą ir Čekų PEN centro garbės prezidentą. Niekada nepriklausęs komunistų partijai, visus Europą užkrėtusius „izmus“ – maoizmą, gevarizmą, trockizmą ir t. t. – vertino su dideliu apgailestavimu: jie nežino, ką garbina... Havelo susidūrimas su vienu iš tokių „izmų“ – komunizmu – buvo labai skausmingas.

L. Cabada. 7-ajame dešimtmetyje Havelas buvo jau puikiai perpratęs tikrąjį komunizmo veidą, todėl revoliucinį radikalizmą, susijusį su komunizmo ideologija ir jos atšakomis, vertino labai rezervuotai. Kita vertus, 1968-ieji buvo vertybinių pokyčių metas ne tik Vakarų, bet ir Rytų Europoje – abiejose kontinento pusėse jaunimas dėjo viltis į Johną Kennedy, žavėjosi rokenrolu, *Beatles*… Tame bytnikų sąjūdyje dalyvavo poetai Lawrence'as Ferlinghetti's, Allenas Ginsbergas ir kiti. Iš čia išaugo Havelo domėjimasis pasaulio, negailestingai perskelto į dvi dalis, visuma, ateitimi.

T. Kavaliauskas. *1989-ieji buvo akivaizdi moralės ir sąžinės pergalė. Suvešėjo idėjos, kurias disidentai, tokie kaip Havelas ar Adamas Michnikas, skleidė okupacijos metais. Bet 2003-iaisiais Havelas, jei neklystu, parėmė karą Irake, be to, pritarė buvusios Jugoslavijos bombardavimui. Žinoma, antrąjį sprendimą suprasti lengviau, nes Srebrenicos genocidas tikriausiai būtų nesiliovęs, jeigu ne NATO įsikišimas. Bet kodėl apsispręsta remti karą Irake? Gal tai buvo tiesiog diplomatinė* realpolitik, *kuria stengtasi Vidurio Europą apsaugoti nuo antiamerikietiškų prieskonių?*

J. Dědeček. Nematau čia jokio konflikto su morale ir sąžine, o tik politinę pareigą ir atsakomybę. Čekijos Respublika yra NATO narė, o Havelas buvo valstybės Prezidentas. Juo labiau kad dauguma čekų tuo metu neabejojo, esą dalyvauti tame kare yra moralu.

L. Cabada. Havelas abiem minimais atvejais buvo prieš vyriausybę, kuri daugiau ar mažiau rėmė „susitaikėlišką“ politiką, būdingą Prancūzijai ir kai kurioms kitoms „senosios“ Europos šalims. Agresyvus Miloševićiaus režimas griebėsi represijų ne tik prieš Kosovo, bet ir prieš Serbijos gyventojus, tad Havelui didelių abejonių dėl tarptautinės bendrijos įsikišimo, matyt, nekilo. Daug keblesnė situacija susidarė dėl paramos operacijai Irake, nes „senoji“ Europa išreiškė kur kas stipresnę opoziciją JAV ir Didžiosios Britanijos planams. Bet nepamirškime, kad Husseino režimas buvo ekstremaliai nedemokratinis, žiaurus savo šalies žmonėms, tarptautiniuose sluoksniuose Iraką vadindavo net nusikaltėlių valstybe (*rogue state*). Mano manymu, Havelas pasielgė atsakingai. Kiti asmenys, kurie paradoksaliai galėtų būti laikomi netgi didesniais „pacifistais“ negu jis, pavyzdžiui, tuometis Slovėnijos prezidentas Milanas Kučanas, irgi parėmė operaciją kaip moraliai priimtiną, nes jos tikslas – nušalinti diktatorių. O Vilniaus iniciatyva parodė, kad naujos NATO narės yra atsakingos partnerės.

T. Kavaliauskas. *Į Vilniaus „dešimtuko“ pritarimą karui Irake ir Busho retorikos palaikymą labiau norėtųsi žiūrėti makiaveliškomis akimis: ėjo 2003-ieji, buvo likę vos metai iki narystės NATO, tad Vidurio Rytų Europa turėjo parodyti savo pritarimą Vašingtonui. Bet Čekija jau buvo NATO narė... Pokariniai padariniai Irake liūdni dėl kilusios politinės ir moralinės sumaišties. Skandalas Abu Graibo kalėjime, nesuskaičiuojamos beprasmės irakiečių civilių, o ir amerikiečių kareivių žūtys… Be to, masinio naikinimo ginklas taip ir nebuvo rastas…*

Na, bet grįžkime į zlata Praha. *Ladislavai, esate knygos „Intelektualai ir komunizmo idėja“ autorius. Kaip vertinate Čekoslovakijos liustracijos praktiką po 1989-ųjų? Ar Havelas pritarė šiam projektui kaip Prezidentas? Pavyzdžiui, Michnikas buvo prieš liustraciją Lenkijoje, matyt, atleido tiems, kurie persekiojo Vidurio Rytų Europos disidentus. Kurio iš jų poelgis Jums atrodo teisingesnis?*

L. Cabada. Aiškios pozicijos liustracijos klausimu Havelas nepareiškė. Viena vertus, jis bendradarbiavo su daugeliu asmenų, kuriuos liustracija būtų palietusi tiesiogiai (kalbu apie premjerą Mariáną Čalfą, o ypač apie

gynybos ministrą Miroslavą Vaceką). Antra vertus, jis griežtai kritikavo buvusius komunistus „aparatčikus“, kurių nemaža dalis pavirto ultraliberaliais kapitalistais. Vis dėlto Havelas, kaip ir nemažai kitų praeityje garsių disidentų (pavyzdžiui, vidaus reikalų ministras Janas Rumlas, dalyvavęs pradiniame liustracijos įgyvendinimo etape), neprieštaravo tokiam apsivalymui, nors kai kurie, tarkime, Petras Pithartas ar Petras Uhlas, kritikavo liustracijos idėją. Manyčiau, Havelas rado asmeninį būdą, kaip atleisti buvusiems komunistams, tarp jų ir sovietinio režimo gynėjams 1968-aisiais, bet jis puikiai žinojo, kad visuomenei žengti tokį žingsnį nebus lengva.

T. Kavaliauskas. *2005 m. netekome Jono Pauliaus II, kuris dar sovietmečiu užstojo visų „apleistą“ Vidurio Europą. Neseniai (2011-12-18) šis strateginis regionas, anksčiau vadintas „pavogtais Vakarais“ (pagal Milano Kunderos garsiosios esė „Vidurio Europos tragedija“ pirminį pavadinimą), prarado Václavą Havelą. Pirmasis buvo konservatyvus katalikas, o antrasis – politinis lyderis, liberalus mąstytojas, iškilus komunizmo laikų disidentas, undergroundo rašytojas. Jonas Paulius II rėmė ne tik Lenkijos* Solidarność, *bet ir Čekijos disidentus, nors šiuos tikriausiai labiau simboliškai...*

Popiežius, lankydamasis Prahoje sovietmečiu, pabrėžė, kad rašytojai ir kiti menininkai yra Čekoslovakijos sąžinė. Havelas dalyvavo tame susitikime, klausėsi pontifiko kalbos, paspaudė jam ranką. Ar Jonas Paulius II užmezgė tokius pat artimus santykius su Havelu, kokie jį siejo su Lechu Wałęsa? O gal vizitas Prahoje buvo tik simbolinis, be jokio konkretaus tęstinumo?

J. Dědeček. Jono Pauliaus II vizitas Prahoje buvo labai svarbus įvykis. Tačiau Čekija yra giliai ateistinė šalis, todėl daugumai čekų tai buvo protesto prieš komunizmą simbolis, bet gal ne visai simbolizavo tikrąją laisvę, mat Katalikų bažnyčios vaidmuo Čekijos istorijoje buvo žiaurus, despotiškas, tokia pozicija iki šiol laikoma nesąžininga.

Šiame kontekste Havelas suvokė ne tiek religinę, kiek grynai pilietinę popiežiaus vizito svarbą. Būdamas puikus žmogus, į viską žvelgiantis filosofiškai, jis sugebėjo sutelkti įvairias pasipriešinimo kryptis, dirbo tiek su undergroundu, tiek su buvusiais komunistais, tiek su jaunimu, tiek su religingais žmonėmis. Pasikliaudamas atviru mąstymu, vengdamas išankstinių nuostatų, jis suvienijo visus (ar beveik visus) rezistencijos būdus. Po Aksominės revoliucijos disidentų veikla neteko prasmės, na, bent jau laikinai... Tikslas buvo pasiektas.

Havelas daug metų mėgino suvaldyti demokratijos gaivalą Čekijos Respublikoje. Paradoksalu, bet paaiškėjo, kad tai kur kas sudėtingiau negu būti rezistencijos lyderiu.

L. Cabada. Jonas Paulius II ir Václavas Havelas atliko išskirtinai svarbų vaidmenį pasipriešinimo procese, griaudami nedemokratinius režimus Vidurio Rytų Europoje, pasinėrusioje į vadinamąjį socialistinį realizmą. Vis dėlto joks veiksmų koordinavimo „planas“ tarp šių asmenybių neegzistavo, veikiau juodu skyrė gilus ideologinis plyšys. Havelas buvo linkęs į libertarizmą, arba kairįjį liberalizmą, elgėsi kaip laisvamanis, tą rodo ir asmeninė jo laikysena tokių institutų kaip šeima ar valstybė atžvilgiu (ypač krito į akis, kad pirmaisiais jo prezidentavimo mėnesiais Prahos pilis tapo „anarchijos“ vieta). Popiežius, žinoma, atstovavo gerokai konservatyvesnei pusei. Kita vertus, jie abu laikėsi požiūrio, kad reikia ne tik įtvirtinti demokratiją komunistiniuose Vidurio Rytuose, bet ir reformuoti (liberalų) kapitalizmą Vakaruose. Pagal tai, kaip įsivaizdavo šiuolaikinės demokratijos raidą, abu priskirtini prie idealistų.

Čekoslovakijos ir Vidurio Rytų Europos laisvės sąjūdžiams Havelas padarė didžiulį poveikį, nes tai asmenybė, gebėjusi suartinti labai skirtingas ideologines pozicijas (pradedant reformuotais komunistais, baigiant Pinocheto režimo rėmėjais). Jis buvo toks įtaigus, kad visą tą nestabilią prieštaringiausių nuomonių, skirtingiausių įsitikinimų „fauną“ atvedė į pergalę per pirmuosius porevoliucinius rinkimus. Tik po to Pilietinis forumas iširo. Manyčiau, ta pergalė sukūrė puikias pradines sąlygas tolesniems demokratijos žingsniams, nepaisant problemų, kurių apstu ne tik Čekijoje. Po 1989-ųjų *annus mirabilis* Havelas plačiai diskutavo apie visas svarbiausias pastarųjų dešimtmečių problemas.

T. Kavaliauskas. *Dokumentiniame filme „Pilietis Havelas“* (Občan Havel) *senyvo amžiaus čekas gatvėje groja akordeonu ir dainuoja: „Tegul Dievas apsaugo mūsų Havelą, visa tauta jį išrinko.“ Šie žodžiai rodo lyg ir visuotinį palaikymą, bet ar tikrai čekai dėl to sutaria?*

J. Dědeček. Kiek žinau, daug kas iš literatų rašė dainas apie jį. Dažnai tai buvo vien pelno vaikymasis, mat po Aksominės revoliucijos kai kurie menininkai mėgino Havelo šešėlyje įgyti gerą reputaciją ir tapti įžymūs. O Čekijos visuomenės sutarimas dėl Havelo lyderystės buvo gana trumpalaikis – dveji ar treji metai po režimo pasikeitimo, ne ilgiau. Po to „prasikaltę" žmonės susigaudė, kad naujasis Prezidentas, nors buvęs disidentų lyderis, jų nebaus, nesigriebs egzekucijų, tad netikėtai jis tapo 50 proc. čekų blogąja sąžine. Buvę senojo režimo kolaborantai, komunistų partijos nariai ir net skundikai, įduodavę kitamin-čius slaptosioms tarnyboms, ramiausiai dalyvavo demokratiniuose rinkimuose. Neapkęsti blogosios sąžinės yra labai natūralu, kaip ir užgniaužti ją pasąmonėje. Havelas buvo tiesiog etiškai pernelyg geras, pernelyg tobulas, palyginti su dauguma, net su jo bendražygiais...

L. Cabada. Taip, po 1989-ųjų tik pirmuosius keletą metų daugmaž visiems Havelas atrodė išvaduotojas ir demokratinių reformų garantas. Yra dvi pagrindinės priežastys, kodėl situacija pasikeitė. Pirma, didelė visuomenės dalis nepalaikė Havelui svarbių idėjų, tokių kaip kova su komunizmu (ypač priešinosi tie, kurie ankstesniais dešimtmečiais buvo aktyvūs komunistų partijos nariai), proamerikietiška laikysena (čekų požiūris į JAV vis dar smarkiai paveiktas komunistų „antiimperialistinės" retorikos, simpatijų Amerikai pas mus gerokai mažiau negu, pavyzdžiui, Lenkijoje), apolitiškos politikos politika (tai amžina revoliucija, Havelui esant jos *arbiter elegantiarum*) ir t. t. Antra, Havelas, kaip ir kiti pagrindiniai žaidėjai, ypač Václavas Klausas, privalėjo atlikti tam tikrą politinį vaidmenį – kiekvienas turėjo įrodinėti esąs pats geriausias. Kitaip tariant, nebuvo konsensuso dėl demokratijos supratimo, todėl daugumos principą jie stengėsi taikyti kaip galėdami dažniau. Havelo įvaizdį ypač sumenkino jo nusistatymas prieš kai kuriuos politinius šalies veikėjus (pirmiausia Klausą). Čia nevertinu, ar Prezidentas buvo teisus, ar ne, kalbu tik apie tokių žingsnių poveikį vyraujančioms nuotaikoms ir viešajai nuomonei.

T. Kavaliauskas. *Įdomu, kad Havelas, net eidamas aukščiausio valstybės asmens – Prezidento – pareigas, sugebėjo likti autentiškas, išsaugojo undergroudinio intelektualo įvaizdį. Na, pavyzdžiui, kai* Rolling Stones *su Mike'u Jaggeriu koncertavo Prahoje, Havelas, apsivilkęs odine striuke, sėdėdamas tarp žiūrovų, išlenkė taurelę prieš filmavimo kameras. O kai atvyko Billas Clintonas, jiedu grojo džiazo vakarėlyje…*

Havelas, regis, buvo puikus pavyzdys, kaip suderinti du prieštaringus vaidmenis – oficialaus Prezidento ir undergroundinio intelektualo. Šis klausimas neapsiriboja vien Havelo asmenybe. Juk žinome, kad tapę politikais, užėmę įtakingą postą, žmonės labai dažnai pasikeičia, apsimeta esantys visai kitokie negu buvo iki tol. Ar Havelas – ryški išimtis iš taisyklės? Ar galima teigti, kad jis buvo du vienaме – ir menininkas, ir politikas?

J. Dědeček. Taip, galima drąsiai sakyti, kad Havelas buvo du viename – menininkas ir politikas. Daug kas aiškindavo, esą, būdamas rašytojas, jis yra prastas prezidentas, o būdamas politikas, jau neberašo pjesių taip gerai, kaip anksčiau... Tad po dešimties jo prezidentavimo metų atsirado tendencingai stiprus poreikis turėti „tikrą", „rimtą" valstybės vadovą.

L. Cabada. Jau minėjau, kad Havelas kilęs iš libertarinio disidentiškumo, todėl net Prahos pilyje mėgino likti kuo autentiškesnis, neformalius, kone anarchistinius įpročius atsinešė ir į politines institucijas (drabužių stilius, ilgi plaukai ir pan.). Vis dėlto gana greitai, patartas, o kartais bendradarbių reikalavimu, Havelas pakeitė įpročius bent jau viešojoje erdvėje. Čekai ilgai šaipėsi iš per trumpų jo kelnių,* o daugumai juk nepriimtinas toks „anarchizmas", ji tikisi „reprezentatyvumo". Vis dėlto Havelas mėgino likti kiek įmanoma neformalesnis, autentiškesnis. Tuo atžvilgiu jį labai palaikė pirmoji žmona Olga. Iš fotografijų, darytų kelionėje po Lotynų Ameriką, aiškiai matyti, koks jam nemalonus „reprezentatyvaus politiko" vaidmuo. Jis jaučiasi laimingas tik išsinėręs iš oficialaus kostiumo ir tapęs laisvai mąstančiu žmogumi, kuris kone vaikiškai mėgaujasi gyvenimu.

* 1989 m. gruodžio 29 d. į pirmojo porevoliucinio Čekoslovakijos Prezidento inauguraciją Prahos Pilies kieme Havelas atėjo apsimovęs patrumpintomis kelnėmis. Ši nuotrauka apskriejo visą pasaulį. Vėliau Havelas savo poelgį taip komentavo: „Turiu pripažinti, kad man tai daugiau ar mažiau patiko. Pripažįstu, kad toks elgesys – tai švelnus būdas pasijuokti iš savęs." (*The Prague Post*, prieiga: *http://www.praguepost.com/blogs/blog/2012/12/16/short-trousers-for-vaclav-havel/*)

T. Kavaliauskas. *Garsiojoje esė „Begalių galia“, parašytoje gerokai iki 1989-ųjų, Havelas vartojo terminus „gyvenimas tiesoje“ ir „gyvenimas mele“. Komunistinei ideologijai suvaržius žodžio laisvę, gyventi mele reiškė apsimesti, kad neapsimeti. Deja, ir laisvės laikais vis dar daug kas gyvena mele – politikai meluoja, žadėdami rožinę ateitį, o vartotojų kultūra melą pavertė privalomąja reklamos dalimi. Ar neturėtume „gyvenimo mele“ sampratos taikyti ir pačiai Vakarų Europai, kuri demokratijos labui mėto bombas ant Irako ar Libijos?*

J. Dědeček. Gyvenimo mele situacija, apskritai paėmus, nedaug pasikeitė. Havelas viename iš savo interviu *Laisvosios Europos* radijui sakė, kad komunistų aparato lyderis turi daug panašumų su kapitalistų vadybos grupės pirmininku. Tačiau gyvendami demokratijos sąlygomis mes bent jau turime galimybę viešai tam prieštarauti. Mūsų atsakomybė testuojama kasdien, ypač jei užimame pareigas, susijusias su lemtingais sprendimais, kaip tą darė Havelas. Nėra abejonės, kad jam buvo nelengva stoti Busho pusėn, kai teko apsispręsti dėl keleto pasaulyje įsiplieskusių konfliktų, bet tokia yra politika, ji verčia, pasak François Mitterand'o, iš dviejų blogybių pasirinkti mažesnę.

L. Cabada. Visiškai sutinku, kad apibūdinimą „gyvenimas mele“ galėtume taikyti ir šiandien, bet jis labiau tinka bendram tiek visuomenės, tiek politikos kontekstui. Žinoma, politikus (kai kuriuos) galima paminėti kaip puikų „gyvenimo mele“ pavyzdį, tačiau viską pernelyg supaprastintume, ignoruodami bendras tendencijas. Daugumoje Europos šalių didesnė visuomenės dalis per rinkimus balsuoja už politikus, žadančius „rojų žemėje“. Nemažai valstybių išleidžia daugiau negu turi, vadinasi, gyvena kitų kartų sąskaita. Taigi populistiniai pažadai, nevaržomas vartojimas yra kur kas patrauklesni už „gyvenimą tiesoje“.

T. Kavaliauskas. *Prahoje, netoli nuo Čekų PEN centro, yra kavinė, kurioje raudonmečiu rinkdavosi disidentai, puoselėjantys undergroundo kultūrą. Ar ši istorinė vieta šiandien skirta tik turistams, ar ji vis dar traukia buvusius disidentus, nes kelia stiprią nostalgiją, primindama „samizdato“ laikus ir nuolatinę riziką?*

J. Dědeček. Mes, menininkai, buvę disidentai, laisvai mąstantys žmonės, nejaučiame jokios nostalgijos seniems laikams, nebent savo jaunystei... Didžiausias ir labiausiai netikėtas pokytis yra tai, kad praradome nuoširdžius tarpusavio santykius. Liūdesys dėl tos prarasties retkarčiais pastūmėja apsilankyti šioje įžymioje vietoje...

L. Cabada. Manyčiau, kasdieniniame gyvenime niekas nostalgijos nejaučia. Bet Havelo mirtis ir apeigos, susijusios su jo laidotuvėmis, parodė, kad disidentiškumas, jo vertybės, laisvės ir geresnio (ne ekonominiu atžvilgiu) gyvenimo troškimas vis dar neišsitrynęs iš kolektyvinės atminties. Kita vertus, pasak čekų disidentizmo guru Františeko Stáreko-Čuňo, pasipriešinimas ypač stiprus ir gyvybingas būna tada, kai oficialusis gyvenimas tampa visiškai nepakenčiamas. Nepaisant pačių negatyviausių šiandieninės demokratijos aspektų, jos negalima nė lyginti su okupacijos dešimtmečiais, ypač po 1968-ųjų.

T. Kavaliauskas. *Menininkas Davidas Černy's garsėja įvairiausiomis akcijomis, pavyzdžiui, sovietų tanką nudažė rožine spalva – potekstė aiški: okupacija baigėsi, tankai nuo šiol yra tik žaislai. 1990-aisiais vyriausybė įsakė perdažyti jį ankstesne maskuojamąja spalva. Įdomu, kodėl? Juk tada Čekoslovakija buvo jau nepriklausoma…*

Ar rožinis tankas, tas pink tank, *vis dar užima svarbią vietą okupacijos laikų atmintyje? To klausiu, nes 2011-ųjų vasarą viešėdamas Prahoje „Laisvės savaičių“ dienomis mačiau Vltavos upėje ant plausto plūduriuojančią rožinio tanko imitaciją…*

J. Dědeček. Šiandien tai – Davido Černy'o sukurtas rinkodaros triukas. Anksčiau, tuoj po revoliucijos, tokie veiksmai, žinoma, turėjo svarbų politinį atspalvį.

L. Cabada. Mano nuomone, šis konkretus veiksmas susijęs su tuo tarpsniu, kai žlugo komunistinis režimas, bet dauguma gyventojų to jau nebepamena. Žinoma, anuomet tai buvo svarbus išsvajotos laisvės simbolis, sovietinių pabūklų karikatūra, kuria tyčiojamasi iš be išlygų teigiamo SSRS, esą išvadavusios Čekoslovakiją per Antrąjį pasaulinį karą, vaidmens.

T. Kavaliauskas. *Lietuvoje ta tema sakydavome: išvadavo, bet pamiršo išeiti… Dėkoju už pokalbį.* ■

Kęstutis ŠAPOKA

HARMONINGAS ŽVILGSNIS Į PASAULĮ

Leopoldo Surgailio tapyba

Leopoldo Surgailio kūryba primena neskubrią upę be veržlių krioklių, bet ir be didelių seklumų, „užbuksavimų“. Kita vertus, ši rami „tėkmė“ plukdo labai skaidrius ir gilius vandenis, nes devyniais iš dešimties atvejų tai visais atžvilgiais puiki tapyba.

Keistas dalykas, bet kokybės egzaminą Surgailis puikiai išlaiko visiškai skirtinguose socioistoriniuose kontekstuose. Imkime sovietmetį, pavyzdžiui, 1976 m. išleistą *Lietuvos tapybos* albumą – šalia režimui pataikaujančiųjų sukurpto šlamšto, Surgailio tapyba atrodo daugmaž *kokybiška* ir *korektiška.* Tai, žinoma, nereiškia *politinio korektiškumo* anų laikų kontekste, tiesiog Surgailio tapyba tokia, kad ja sunku spekuliuoti ideologiniu atžvilgiu, bandant pritempti prie sovietmečio „konformistų“ arba priešingai – prie dabartinių „rezistentų“. Korektiškumą čia reikėtų suprasti labiau bendražmogiška, o ne politine prasme. Į kūrinių turinį brutali sociopolitinė sistema sovietmečiu smelkėsi neišvengiamai, tačiau tapytojas įstengė apriboti ją taip, kad drastiškai nesikirstų nei su menininko sąžine, nei su žmogiškuoju padorumu.

Tokia tapyba, kuri *objektyviai* (pagal ekspresionizmo tradiciją) yra kokybiška, o jos *kokybė stabili* ir *aktuali* (nesvarbu, ar kalbėsime apie ankstyvuosius, ar apie vėlyvuosius Surgailio paveikslus), nesisukioja tarsi vėtrungė, nei keičiantis sociopolitinei santvarkai, nei pagal naujus madų vėjus.

Šio tapytojo kortos visada atviros – jis sprendžia konkrečias tapybinės formos problemas, neslepia *Ars* ir Antano Gudaičio tradicijų įtakos, saikingai jas papildydamas XX a. Vakarų Europos ir/ar Amerikos tapybos atgarsiais.

Surgailio tapyba formaliai, ko gero, nė kiek neatrodytų „atgyvenusi“, „pasenusi“ ir nurungtų daugelio jaunųjų tapytojų eurostandartišką „produkciją“, net atsidūrusi „šiuolaikinės“ ir „aktualios“ tapybos albume, skirtame naujoms institucinėms nomenklatūrinėms madoms.

Taip yra todėl, kad Surgailis remiasi keletu bazinių dėsnių, kurie aktualūs bet kurioje epochoje ir bet kokiam menui, kad ir koks superkonceptualus ar „naujas“ jis būtų. Tapytojas išpažįsta tam tikrą tapybos sistemą su aiškiomis užduotimis, blaiviai suvokdamas tos sistemos *ribas*. Griežtai laikosi tam tikrų estetikos taisyklių (atrodytų, nuobodoka), bet daro tai neapsakomai profesionaliai ir talentingai.

Surgailio tapybos formali estetinė plotmė pagrįsta tam tikrais bendrais, tradiciniais (ypač subtilaus spalvinio) skonio, kompozicijos, plastikos ir t. t. bruožais, subjektyvia psichologine motyvacija, griežtoka (aukštaitiška) logika, apskaičiavimu, profesionalumu ir jausmais, intuicija, atsitiktinumais… Tai harmoningas (irgi aukštaitiško) sarkazmo ar grotesko derinys su nuoširdžiu lyrizmu, savitas kosmopolitizmo santykis su „provincialiu lietuviškumu“.

Leopoldo Surgailio kūryba atstovauja geriausioms lietuvių ekspresionizmo tradicijoms ir pateisina jas, nepaisydama nei socioestetinių virsmų, nei nomenklatūrinių „avangardo“ kūlvirsčių. ■

Leopoldas SURGAILIS
Arkangelas su dūda
1975–1988
Drobė, tempera; 139x146

Leopoldas SURGAILIS
Arkangelas Mykolas
7-asis dešimtmetis
Drobė, tempera; 60x80

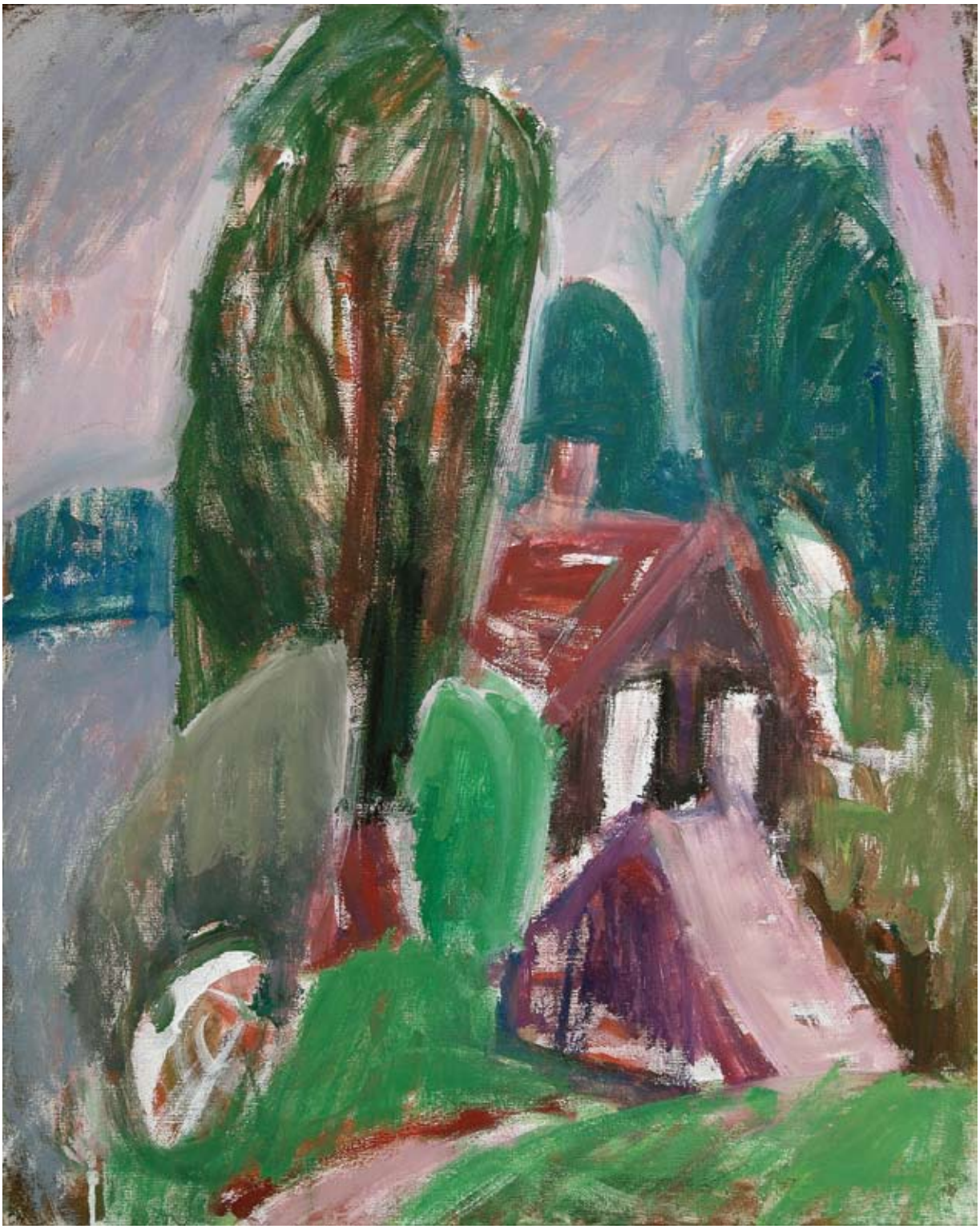

Leopoldas SURGAILIS. Klykių peizažas. 1977. Drobė, tempera; 92x72,5

Arūnas SPRAUNIUS

…IR KAIP MUS PALIEKA TEKSTAS

Skiriu Ramunei

„Mažaraščiame pasaulyje įvaizdis buvo svarbus“, – taip amerikiečių rašytoja, Pulitzerio premijos laureatė Stacy Schiff kruopščioje ir įtraukiančioje knygoje „Kleopatra. Gyvenimo istorija“[1] apibendrino legendinės Egipto valdovės prašmatnų pasirodymą Markui Antonijui Kilikijos sostinėje Tarse V a. pr. Kr.

Žodis „prašmatnus“ šiame kontekste gal ne visai tikslus, pavartotas ne vietoje ir reiškia nelabai priimtiną pasidavimą teksto burtams ar prarastą savitvardą. Kitaip tariant, nederamą, nes nostalgišką, sentimentą. Be abejo, galima daryti prielaidą, kad Antikos pasaulis galėjo sau leisti nesaikingumą su paauksuotais laivagaliais ir purpuro burėmis, kai skambant fleitų, dūdelių, lyrų muzikai, išnirę iš vandens sublyksėdavo saulėje sidabro irklai… Tokia buvo jau gerokai įsibėgėjusi pradžia (ar maždaug pradžia) permainingos naratyvo epochos, kurioje panašių, vėliau legendomis virtusių vojažų, jaudinančių ar kvapą gniaužiančių susitikimų, poelgių ir t. t. įvairiose planetos vietose nutikdavo šimtai ir tūkstančiai. Kas nors tartų – palaimingi laikai, leidę svajoti apie utopiją, kurpti pasakojimus iš baimės dėl asmeninio saugumo. Kitaip tariant, atpasakoti tikrovę asmeniškai, kai kada net intymiai.

Bet vojažų, jaudinančių ar kvapą gniaužiančių susitikimų, poelgių ir t. t., apie kuriuos gaminamos legendos, įvairiose planetos vietose nutinka ir dabar. Tai kas ne taip? Gali būti, atsakymas sietinas ir su žodžiu „gaminamos“. Pavyzdžių, analogijų galima prisirankioti kiek nori ir kokių nori. Michelis Foucault veikale „Disciplinuoti ir bausti“ nenumaldomai nuosekliai dėsto apie tiesmuką, vien brutaliomis emocijomis argumentuotą viešą nusikaltėlių kūnų maitojimą Viduramžiais – tuo siekta parodyti, kokia neribota karaliaus galia. Vis dėlto ilgainiui, įgyjant daugiau patirties ir gebėjimų racionaliai vertinti „tikrąją reiškinių prigimtį“, požiūris į bausmę ima keistis, darosi vis kreatyvesnis, vis nuosekliau papildomas procedūriniais atributais, tarp kurių propagandos sandas, be abejo, privalomas. XVIII a. viduryje Bretanėje siautėjusiai gaujai vadovavusi Mariona Le Goff, kai buvo sučiupta ir nuteista myriop, esą net nuo ešafoto išrėžusi: „*Tėvai ir motinos, kurie mane girdite, saugokite ir mokykite gero savo vaikus. Būdama vaikas, aš buvau melagė ir tinginė […] Paskui apvaginėjau keliaujančius prekijus, prekiautojus galvijais. Galiausiai pradėjau vadovauti gaujai ir štai kodėl atsidūriau čia. Papasakokite apie tai savo vaikams, ir tebūnie tai jiems pamoka.*“[2]

Šiuo moralizavimo faktu nelabai tiki ir pats veikalo autorius, tačiau kalbame ne apie semantiką ar žmogaus sielos užkaborius – tai įsidėmėtinas provaizdis tų viešųjų ryšių, kurie, praėjus vos kiek daugiau kaip dviem su puse amžiaus, patikimai perėmė pasakojimą į savo rankas, o legendų gamybą pavertė unifikuotoms taisyklėms besąlygiškai paklūstančiu, prognozuojamu verslu.

Kaip Johanas Gutenbergas logiškai „laiku“ XV a. išrado spaudos presą, išlaisvindamas vienuolius, kurie ištisus amžius rašė ranka, nuo kruopštaus ir lėto triūso, taip dabar toji spausdinimo mašina logiškai „laiku“ tampa nostalgiškos (kam nors) praeities ženklu, prarasties simboliu. Galime guostis, kad laikas kaip visada buvo, taip ir dabar yra nenumaldomai linijinis – juk iš tikrųjų įvairiose planetos vietose visą laiką kažkas auga, veša, vėliau nunyksta arba yra plečiama, pradedama eksploatuoti ir t. t. Tikėtina, kad esame kokybinio virs-

mo liudytojai – reikalas ne vien tas, kad Steevas Jobsas į skaityklę sudėjo visas, net rafinuočiausias, pasaulio bibliotekas arba kad priklausydami su nacionaline kilme nieko bendro neturinčiai, turbūt trečiai pagal dydį planetos bendruomenei *Facebook* kiekvienas galime be vargo pasigaminti herojinį epą apie save ir tam tikrą (gal net neribotą) laiką tas įvaizdis gyvuos, net kai fiziškai jau būsime palikę puikiąją tikrovę. Kai kada pasiginčijama dėl dialektikos paveikumo, tačiau toji dialektika vis „nenusišalina" nuo žmonijos reikalų.

Virsmas globaliu kaimu virtualioje tikrovėje, pasirodo, yra puikiausiai galimas ir net nekonfliktiškas. Nebent iškeltume už skliaustų romantiškus sukčiavimus ar semantinius „išsišokimus", kurie po akimirkos pamirštami dėl laiko stokos. Postindustrinis kapitalizmas, pasitelkęs dialektiką, reikalauja, kad mūsų žvilgsnis būtų suinteresuotas, o žvelgtume tik į priekį. Priklausyti prie milijardo artėjančiai (ar kaip tik šią akimirką jį viršijusiai) *Facebook* bendruomenei pirmiausia reiškia komunikacijos lauko dydį, kurio mastus išeiviai iš praėjusio amžiaus (kiek to laiko tepraėjo) kažin ar įsivaizduoja. Dar sunkiau įsivaizduoti to komunikacijos lauko gylį ir – svarbiausia – gal net nėra racionalaus poreikio jį įsivaizduoti. Kodėl turėtume gaišti laiką, kvaršindami galvas dėl prasmės niuansų, kai viską, kartu ir raiškos standartą, čia ir dabar formuoja, įtvirtina tiksli ir tikslinga rinkodara?

„*tarp dviejų vonių/ taip slenka gyvenimas/ nesuprantamai*" – šio haiku, kurio autorius yra XVIII–XIX a. japonų poetinis genijus Issa Tobajashis, metaforos iššifravimas šiandien (būtent) aktualus tiek, kiek jis aktualus pardavimų vadybai. O pardavimų vadybai jis aktualus neabejotinai.

Vis dėlto ponios Schiff sakinys apie įvaizdžio svarbą mažaraščiame pasaulyje yra savaip (bent kiek) simptomiškas, nes dabartį susieja su Kleopatros laikais, tiesa, tai tik nostalgijos algoritmas. O gal semantinės segregacijos paradigma, nes tik nedaugelis pradeda susigaudyti ar drįsta nujausti, kad tekstas kaip toks patiria esmines transformacijas arba net apskritai traukiasi. Kleopatrai keliaujant Kidno upe, jos baržą veikiausiai labai smalsiai stebėję vietiniai buvo dar visiškai neinformuoti. Dabartinė mažaraštė visuomenė būti neinformuota renkasi sąmoningai – tekstą, iki šiol lyg ir privalomą tikrovės elementą, ištiko nuovargis nuo jo paties, tekstas pervargo nuo savęs pertekliaus. Tai, regis, tas atvejis (beje, dialektikos irgi aprobuotas), kai kiekybė naikina turinį, užuot jį papildžiusi.

Globaliu mastu „nutiko" taip, kad fundamentalių naratyvų poreikis buvo prarastas nepastebimai ir „nepakeliamai lengvai". Apie Francis'o Fukuyamos „istorijos pabaigos" konceptą padiskutuojama nebent iš inercijos, vien aktualiosios geopolitikos kontekste arba asmeninės psichoterapijos sumetimais (beje, įskaitant ir patį koncepto autorių). Gyvename ir „Don Kichotų", ir „Dogvilių", ir „Harių Poterių" koverių epochoje. Patikimai įsikūręs *Vikipedijoje*, apsirūpinęs beveik vienuolika milijonų (skaičių nurodau apytikslį, nes jau kitą akimirką jis bus kitoks) nuorodų *google* paieškos sistemoje, Andersas Behringas Breivikas jau yra lygiai taip pat patikimai pamirštas. Ar kam nors rūpi, kiek kartų prieškarinį (turimas galvoje Antrasis pasaulinis karas) Adolfo Schickelgruberio „Mein Kampf" 12 milijonų tiražą prašoko pokariniai tiražai pačiuose įvairiausiuose kraštuose? Galima tik šią akimirką ir beviltiškai vėluojant konstatuoti, kaip tą daro *Business Insider*, kad per dešimtmetį interneto vartotojų padidėjo keturis kartus ir dabar pasaulyje jų yra gerokai daugiau negu du milijardai, – ir ką? Faktas, turintis nebent rinkodarinę vertę, maždaug – augti dar esama kur.

Kai kuriose planetos vietose, tikriausiai vadintinose pirmeiviškomis, dabartis apibūdinama pertekliaus sąvoka. Vienas pažįstamas pasakojo, kaip ankstyvą 2012-ųjų rudenį dvokė Briuselis, kai Belgijos, pertekliaus šalies, ūkininkai, nepatenkinti ES fondų išmokomis, protestuodami keliolika tonų pieno išpylė prie Europos Parlamento…

Rungtynių reportažo komentatorius ar publicistinės laidos vedėjas taria: „Dabar reklama, bet ji bus trumpa, todėl neišjunkite kanalo." Rungtynės ir publicistika (pavyzdžiui, istorinė) kuria *turiningą* intrigą, bet vedėjas nutraukia laidą ir atsiprašo publikos dėl *neturiningo* intarpo (tai tik fakto įvardijimas, pavyzdžiui, dešrelių, tualetinio popieriaus ir kitų prekės ženklų pristatymas, kad ir pastiprintas herojiškai pamokomu fragmentišku siužetu). Tai tėra informacinio mirgėjimo dalis, bet ne

siužetas, kaip jis buvo suprantamas, pavyzdžiui, Roberto Musilio laikais. Tačiau tas intarpas (pabrėžkime, fragmentiškas) neišvengiamas, nes būtent jis paleidžia į eterį ir rungtynes, ir publicistiką.

Todėl informacinis mirgėjimas šiandien „yra viskas", tai jis kaldina veržlius mūsų charakterius. Prancūzų sociologė Patrice Duchemin viename interviu (*Atlantico* 2013-03-04) kalbėjo apie tai, kad realusis ir virtualusis pasauliai nenumaldomai suartėja, nes antrasis vis labiau smelkiasi į fizinę tikrovę, pradedant vartojimo ir apsipirkimo įpročiais, mobiliųjų telefonų virsmu „artimaisiais" ir baigiant įgūdžiais vienu metu daryti kelis darbus – pavyzdžiui, pietauti restorane ir siųsti SMS žinutes, žiūrėti filmą ir tuo pat metu per kurį nors iš virtualios komunikacijos kanalų pasakoti draugui jo turinį. Įspūdis toks, tarsi bijotume ką nors išleisti iš akių, žargoninė leksika, regis, vadina tai *hiperdalyvavimu*. Intensyvumas ir tempas išvaduoja nuo pareigos į ką nors, ypač jei šis nepatenka į „protokolą", žvelgti ilgai, skirti tam daug laiko, net ir tada, jei asmeniškai norėtume tą daryti. Intensyvumas būtinai reikalauja tam tikros kainos, tikriausiai ji yra mūsų nekantrumas ir nepasitenkinimas, net ne ilgesys, bet godulys patirti „dar kažką".

Technologijos indiferentiškai sulygina situaciją visur. Niujorko dendis palestinietis Edvardas Saidas ar paskutinis maišto įsikūnijimas Noamas Chomskis iš Masačusetso technologijos instituto bent kiek ilgesnėje perspektyvoje bus nebent literatūriniai intarpai, profesionalams skirti fragmentai rinkodaros sušukuotame globaliame landšafte. Be abejo, literatūriniais intarpais, fragmentais ilgainiui virsta visi civilizacijos faktai, bet globaliais laikais viskas „redukuojama" tiesiog globaliau…

Žiniasklaida kadaise, nepaisant visų perlenkimų ir kraštutinumų, buvo dar ir prasmės buveinė, tačiau dabar dėl įvairių, dažniausiai merkantiliškų, priežasčių ji renkasi arba yra priversta rinktis lengviausią kelią (sakoma, mirtinai sergančiam ligoniui prieš pat kelionės pabaigą irgi palengvėja) – tai pastišas, patikimas pabaigos pranašas (cinizmas šiuo atveju reikštų pavydėtiną gyvybingumą). Reikalas nėra vien tas, kad visos žinios nuteka į internetą. Fragmentiška, nepaliaujamai mirganti virtualioji erdvė keičia ir žinių turinį, ir formą – žvilgsnis seka vienu metu bent kelis siužetus, nė vieno iš jų rimtai nevertindamas, nė į vieną nesigilindamas. Žvilgsnis įgyja vis daugiau interaktyvių įgūdžių ir besąlygiškas teksto monopolis prasmės teritorijoje nyksta kaip dūmas.

Kaip ir Kleopatros baržai, mums svarbu ir naudinga būti puošniems. Bet ir konstruktyviems, lakoniškiems, tikslingai vengiantiems epitetų, nes jie gaišina laiką. „Konkretumui" (kabutės čia todėl, kad nepavyksta atsikratyti minties apie vien metaforišką šio žodžio reikšmę, sprendžiant dabarties reikalus) imperatyviai įpareigoja „pagrindinės srovės" (*mainstream*), kurią rūpestingai prižiūri viešieji ryšiai, elgesio kodas. Vienas iš tinkamos laikysenos recidyvų – įsigalinti „savivertės psichologija", aprašyta Niujorko universiteto psichologijos profesoriaus Paulo C. Vitzo tekste „Pamišę dėl savivertės".[3] Vitzas apsiriboja Jungtinėmis Valstijomis, tačiau akivaizdu, kad tai globali tendencija. Šią idėją, tiksliau – idealą, pradėjo įgyvendinti būtent JAV švietimo sistema, nors istoriškai savivertės koncepcija neturi aiškių ar įprastinių intelektinių ištakų, joks didysis psichologijos teoretikas neįtvirtino jos kaip esminės sąvokos.

Pasak Vitzo, nors daugelis psichologų įvairiais būdais pabrėžė „savąjį aš", tačiau paprastai būdavo susitelkiama į savo potencialo realizavimą. Profesorius aptaria egocentrišką savivertės versiją, paremtą „puikia savijauta" (*let me feel good*). Tekste „Pamišę dėl savivertės" išsamiai aptariami psichologiniai šio fenomeno aspektai, o čia gvildenamai temai ypač reikšminga tezė, kad daugybė žmonių, turėdami nedidelę savivertę, pasiekė didelių dalykų vienoje ar kitoje veiklos srityje. Kita vertus, kai kurie žmonės, pasižymintys aukšta saviverte, didmiesčiuose platina narkotikus ir iš esmės jaučiasi puikiai, būdami tokie, kokie yra. Galiausiai juk jiems pavyko „pasidaryti" daug pinigų, nepaisant priešiškos ir žiauriai konkurencingos aplinkos. 1989 m. buvo atliktas lyginamasis aštuonių skirtingų šalių moksleivių matematinių gebėjimų tyrimas. Amerikos moksleiviai parodė menkiausią matematinę kompetenciją, Pietų Korėjos – geriausią. Tyrėjai taip pat prašė, kad moksleiviai įvertintų save pačius kaip matematikus. Amerikiečiai skyrė sau aukščiausią įvertinimą, o korėjiečiai – žemiausią. Vitzo išvada: gyvenimas pernelyg sudėtingas,

kad jį galėtume įsprausti į paprastas formules. Tačiau gali būti, kad kam nors kitam mes jau nė neturime laiko. Individualizmas apsimoka, nes skatina vartojimą: *Tu svarbiausias žmogus visame pasaulyje*. Tiesa, ši tendencija jau atrodo tokia pavojinga, kad, pavyzdžiui, profesorius Vitzas net apeliuoja į sveiką protą.

Sunku pasakyti, kas laukia „sveiko proto" (t. y. ar toks, kaip buvo suprantamas šimtmečius, jis dar bus reikalingas), nes sunkiai nuspėjama evoliucija neaplenkia ir sąvokų. Dabar įprastas (bet vis dėlto paslaptingas) viešosios erdvės teiginys „komiška drama" prieš šimtmetį būtų buvęs tikras nesusipratimas. Žodis „oportunizmas" (pranc. *opportunisme* < lot. *opportunus* – patogus, naudingas) turbūt nuo Didžiosios prancūzų revoliucijos laikų buvo suprantamas kaip „*darbininkų judėjimo teorija ir praktika, prieštaraujanti darbininkų klasės interesams, skelbianti susitaikymą, bendradarbiavimą su buržuazija, atsisakanti socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros*" (nieko asmeniška – viskas iš *www.zodziai.lt*). Dabar rinkodara jį apdovanojo papildomu konotaciniu niuansu, kuris visų konkurencijos su visais sąlygomis yra neabejotinas privalumas: „*Oportunizmas – taktika ir politika, kuria siekiama didžiausios naudos iš aplinkybių, nepaisant savo principų*" (http://zodynai.igloro.info).

Tad kol kas: „*Sveiki atvykę į laikraštį, kuris įkurtas Romoje, bet leidžiamas anglų kalba, jo darbuotojai – profesionalai, iki panagių išmanantys savo amatą, bet nesiryžtantys pereiti prie elektroninio formato […] Ištikimi skaitytojai jau nukaršę, bet jis teberengia „mįslės keturgyslės" skyrelį.*" Ir nuostabus paskutinis Tomo Rachmano romano „Netobulieji" sakinys: „*Laikraštis – tas pats, kuris kasdien pranešdavo apie mūsų rūšies idiotizmą ir genialumą, – dar niekada nebuvo praleidęs pasimatymo su skaitytojais. Šįsyk jis nepasirodė.*" Informacija jau apsigyveno kitur.

Galima abejingai arba susirūpinus, paniškai arba ciniškai konstatuoti: 2009-aisiais „užsilenkė" vienas seniausių Prancūzijos laikraščių *France Soir*, nors atsisakė spausdinto leidinio ir tapo internetiniu dienraščiu. Vienam didžiausių Vokietijos dienraščių *Frankfurter Rundschau* paskelbtas bankrotas, kitas 100 tūkstančių tiražo laikraštis *Financial Times Deutschland* per dešimtmetį susikrovė ketvirčio milijardo eurų skolą, tad jo dienos irgi veikiausiai suskaičiuotos.

Tai tik keletas ženklų, rodančių, kad tūkstančius metų kurto teksto *akimirka* kosmoso tyloje gęsta, varstoma sielvartingų ar abejingų žvilgsnių. Nuovokiausieji ir ambicingiausieji jau išsikraustė į kitus sektorius, pavyzdžiui, viešuosius ryšius, ir dabar pasakoja apie tikrovę, laikydamiesi principo: „*Nieko asmeniška, vien verslas*."

Be abejo, ir propagandos, ir įvaizdžio raida turi istoriją. Pasakojama, kad V a. pr. Kr. kilmingas tuščiagarbis atėnietis Alkibiadas nukirto uodegą savo šuniui, o kai draugai jo paklausė, kodėl taip pasielgęs, atsakė: tegul Atėnų gyventojai verčiau plaka liežuviais apie tai, negu kalba apie mane ką nors kita. Antikinis „piaras" dėl savo „neišbaigtumo", dar nenugludintos metodikos labai dažnai atrodydavo paauglišk ai naivus, nesubrendęs, bet tai suprantama, nes ir skiriamas jis buvo paauglišk ai nesubrendusiai, smalsiai publikai. Eterio laikas istoriniais laikais neturėjo kainos, tad valdovai galėjo sau leisti net ir visą gyvenimą trunkančias reklamos kampanijas.

Ryškiai švystelėjusios Egipto valdovės Kleopatros gyvenimas dabarties kontekste yra ir tam tikra metafora, susijusi su permainingu tarpulaikiu, kurį kiekvienam lemta išgyventi asmeniškai, žinoma, nenukrypstant nuo įsigalėjusio elgsenos modelio (universalumu priblokšianti nuostabi sąvoka – „*dress* kodas").

Kita vertus, laimė cituoti ištraukas iš puikių knygų, taip pat ir šiame tekste, situaciją daro šiek tiek dviprasmišką. Praėjusio amžiaus 7-uoju, 8-uoju dešimtmečiais *Led Zeppelin*, *Pink Floyd*, *Deep Purple* ir kt. vyrukai, groję pagal pakankamai ar net labai turiningas partitūras, koncertuodavo sausakimšuose futbolo stadionuose. Praėjus geriems trisdešimčiai metų tokio pat lygio rokas (atliekamas ir jų, ir jų kolegų) jau skamba daugelyje nedidelių klubų. Sveiki atvykę į kitokių asmeniškumų ir kitokio intymumo laikus. Gali būti (bent pageidautina), kad kai kam juose net pavyks kurį laiką pabūti. ■

[1] S. Schiff, Kleopatra. Gyvenimo istorija, *Kitos knygos*, 2012, p. 169.

[2] M. Foucault, Disciplinuoti ir bausti, *Baltos lankos*, 1998, p. 80–81.

[3] *Bernardinai.lt* 2013-02-04.

Tomazino KOVALINI*

HOMO INTERNETICUS, KITAIP TARIANT, AR ESATE PRISIJUNGĘS?..

Aš bijau tos dienos, kai technologijos užgoš mūsų žmogišką bendravimą.
Pasaulis išsiugdys idiotų kartą.
Albert Einstein

Vienas spragtelėjimas kompiuterio pele – tai milžiniškas šuolis į kibernetinę visatą, – galėtume sakyti, perfrazavę Armstrongo žodžius, ištartus po kelionės į Mėnulį (net jeigu jis ir nebuvo ten išsilaipinęs, mat garsioji frazė – „Vienas mažas žmogaus žingsnis reiškia milžinišką žmonijos šuolį“ – buvo sugalvota gerokai anksčiau). Astronautas kalbėjo apie žingsnį Mėnulio paviršiumi, o šioje esė kalbėsiu apie spragtelėjimą, perkeliantį į kibernetinius plotus, kur elgiamės tarsi lunatikai, veikiami Mėnulio pilnaties: virtualybė atstoja realybę.

Smalsi ir šiek tiek lunatiška žmogaus prigimtis skatina visa galva pasinerti į naują egzistencijos formą, kuri iš esmės keičia ontologinę (nepainioti su odontologine, juk kalbame apie būtį, o ne apie dantis) Žemės gyventojų laikyseną. *Homo sapiens* tapo *homo cyberneticus*. Už tai „pasirašė“ visi, gebantys spustelėti tą pelę. Net nebeįsivaizduojama, kad galėtų būti kaip nors kitaip. Viskas, kas nekompiuterizuota, yra akmens amžius. Laiškai, sveikinimo atvirukai daugiausia ***e***lektroniniai, bankininkystė – ***e***lektroninė, ataskaitos – ***e***lektroninės, CV – ***e***lektroninis, pažintys – ***e***lektroninės, bilietai – ***e***lektroniniai, registracija – ***e***lektroninė, atsiskaitymo būdas – ***e***lektroninis, draudimo kortelė – ***e***lektroninė… Viskas, kas ***e***lektroniška, aktyvuojama internetu.

Martinas Heideggeris veikale „Būtis ir laikas“ (*Sein und Zeit*) 1927-aisiais rašė, kad, užuot klausę, *kas* yra Būtis, nes į šį klausimą vis tiek neįstengsime atsakyti, verčiau klauskime, *kaip* Būties fenomenas atsiskleidžia laike, erdvėje ir žmonių tarpusavio santykiuose. Filosofo išvada: nors žmogiškojo buvimo ypatybė – nuolatos žvelgti į ateitį, vis dėlto aukščiausias sąmoningumo lygmuo – mirties suvokimas. Bet šiandien žmogus jau gyvena ir *second life*, užtenka pasirinkti tinkamą interneto svetainę. Internetinė-elektroninė avataro pasaulėžiūra įsilaužė į pasaulėžiūrą, kuri remiasi krauju ir kūnu (*Blut und Boden*). Pasaulio matymas nebeapsiriboja Būties-ir-Mirties tikrove, nes ja tapo ir virtualybė, plytinti anapus realybės ir nepažini kūno juslėms.

Dažnas jau nebeišjungia kompiuterio nakčiai, palieka „budėti“ *hibernate* režimu, kad ryte galėtų kuo greičiau prie jo prišokti, todėl vietoj „labas rytas“ jau sakome ENTER ir išsyk galime *kibernetintis*, išnykdami tinklalapių matricose, kurios apglėbia, įtraukia, tiesiog įsiurbia naršančiojo po jas smegenis. Protas, amžių amžiais aukštintas filosofų kaip autonomiškas išminties šaltinis, įrėmino save *google* dedamojoje, tad mąstymas redukuojamas iki veidaknygės tauškalų.

Kol „spartusis internetas“ klusniai „atidaro“ bet kurį langą į pasaulį, viskas yra savaime suprantama kasdienybė, bet vos tasai tinklas „užlūžta“, „pakimba“ arba virusas „suvalgo“ elektroninę bylą, tą *file'ą*, laikas staiga sustoja, nes tenka ištraukti galvą iš virtualios tikrovės tarsi stručiui iš smėlio. Sutrinka gyvenimo ritmas ir būdas. Ką ten būdas, sujaukiama greičiau pati būtis. Net kyla klausimas, ar *įmanoma* prasmingai gyventi be in-

* Pretendentas į *Kultūros barų* avatarus

terneto? Jau svarstome, kas aš, jei manęs nėra internete? Kur aš esu, kai internetas atsiduria anapus manęs?

Toks egzistencinis kibernetinis nerimas apninka išsyk, kai suinternetintam žmogui, vadinkime jį *homo interneticus*, virtualusis pasaulis tampa nebepasiekiamas. Tada visi stebisi: „Tu neprisijungęs prie?!“ Neprisijungęs prie ko? Neprisijungęs ne šiaip prie interneto, o prie komunikacijos tinklo, prie XXI a. žmogaus naujosios savasties, naujų jo namų, naujo mentaliteto, naujos pasaulėžiūros. Aukščiausias įvertinimas: „Rašykite jam drąsiai, nes jis *visada* prisijungęs.“ CNN ir BBC reportažuose nuolatos pabrėžiama, kad žurnalistas yra *online*, jis yra *connected*. Būti prisijungusiam – tai norma. Tai leksikos dalis. Neprisijungęs – vadinasi, „iškritęs“ iš sistemos. Kai 2010-aisiais Islandijoje išsiveržęs ugnikalnis sutrikdė transatlantinius skrydžius, CNN žurnalistė, rengdama reportažą iš JAV oro uosto, pasidžiaugė: „Keleiviai įstrigę, bet vis tiek *prisijungę prie*.“ Jei ir neskrendi žydrąja padange, komunikacinis tavo protas sklando nevaržomai. Svarbiausia būti prisijungusiam (*to be connected*).

Tariant buitiškai, smegeninė privalo būti įjungta į kompiuterizuotą rozetę – tą internetą. Magiškasis kompiuterio *enter* „įjungia“ ir patį subjektą. Tai mes manome, kad *enter* valdo tik objektą – kompiuterį ir internetą, bet ne žmogų. O kaip yra iš tikrųjų? Kompiuteris – tik tarpininkas, arba įrankis, subjektų protams „prijungti prie“. Bet jo tarpininkavimas laikinas. Kaip protestantams nuo Lutherio laikų nebereikia kunigo, kuris tarpininkautų dėl nuodėmių atleidimo, nes kiekvienas pats gali tuo tikslu kreiptis į Dievą, taip kitas interneto evoliucijos etapas užtikrins tiesioginį buvimą virtualioje erdvėje be jokio kompiuterinio tarpininko. Žmogaus sąmonė susivienys su interneto sąmone. *Second life* žaidimo avatarai jau dabar yra taip įtikėję amžinu savo gyvenimu internete, kad į šią apčiuopiamą tikrovę žvelgia kaip į svetimą, atgrasią, užtat virtualiąja niekaip negali atsidžiaugti.

Realybė jiems nejauki, o virtualybė viliojamai patraukli. Todėl ne šiaip „prisijungiama prie“ interneto, bet pasineriama į jį – pamirštama net pavalgyti, pasirūpinti buitimi, sveikata. Sėdintysis prie kompiuterio kaifuoja, matydamas save *second life* tinkle – ten jis yra dinamiškas, nuolatos juda, keliauja po pasaulį, patiria daugybę seksualinių nuotykių, po paskaitų Harvarde plaukioja su delfinais, Dubajaus dangoraižiuose smaguriauja desertą, padengtą aukso plėvele… Pabusti iš ***e***sapno pavyks nebent tada, kai sušlubuos internetas – *second life* vaizdiniai ims trūkinėti, ekrane atsiras dėmės, langeliai ir būsi priverstas „prisijungti prie“ tikrovės. Gal jau esame ant slenksčio, kai „prisijungti prie“ realybės reikės taip, kaip dabar prisijungiame prie virtualybės?

Vargu ar kalbame vien apie psichologinę priklausomybę nuo interneto. Veikiau tapome dalyviais įvykių, kurie keičia jau minėtą ontologinę buvimo pasaulyje struktūrą ir patį egzistencijos būdą. Kol nesame „prisijungę prie“, fiziškai būname tam tikroje vietoje tam tikru laiku, bet vos prisijungiame, tik kūnas lieka lokalizuotas, o siela – toji graikų *psyche*, – atsijusi nuo kūno, atsiduria visai kitose vietose kitu laiku. *Psyche,* apimanti sąmonę ir intelektą, Aristoteliui reiškė vienį su kūnu, ypač su galva, pavyzdžiui, regėjimas (siela) neįmanomas be akies (kūno). Tačiau internetas viską sudėlioja kitaip: nors *psyche* nepajėgtų autonomiškai, t. y. be kūno pagalbos, „prisijungti prie“, bet iškart po to, kai „prisijungia“, ji gali bendrauti, pasirinkusi visai kitą internetinį kūną, kokią nors sukonstruotą avataro tapatybę. Internauto psichika persikelia į erdvę anapus kompiuterio, nors kūnas lieka šiapus.

Kol protas *kibernetinasi*, kūnas atrofuojasi. Nejudėdamas tūno prie kompiuterio valandų valandas, dienų dienas, mėnesių mėnesius, metų metus, nutunka, surambėja, susimeta į kuprą… Tik pirštų galiukai mankštinasi kaip patrakę. Visi dešimt arba bent jau du. Kitos kūno dalys, išskyrus akis – interneto prožektorėlius, – prie kompiuterio „neprijungtos“. Kūnas yra tik komunikatyvaus proto prisegtukas, kurį būtų galima „ištrinti“, sunaikinti, išmesti velniop, jei *psyche* įstengtų pati „prisijungti prie“. Nors vis dar reikia piršto pelei spragtelti, bet šią problemą neabejotinai pavyks išspręsti: jau kuriama sistema, leisianti naršyti po internetą, pasitelkiant mintis – užteks sugalvoti, kur spragtelti, o spragtels pati sistema. Štai taip. Tokios mokslinės krypties devizas: kuo mažiau kūno internete, tuo geriau.

XXI a. mąstymas keistai viduramžiškas! Siela ir vėl atskiriama nuo kūno, kaip buvo Viduramžiais: kūnas materialus, marus, pūvantis, taigi nieko vertas, o siela nemirtinga, taigi amžina. Palaikis kūnas lai miršta iš nuobodulio, tūnodamas prie kompiuterio, kol dinamiška *psyche* trainiosis kibernetiniais keliais ir šunkeliais, nes yra „prisijungusi prie". Tamsiųjų amžių krikščionybės dualizmas klestės tol, kol kūnas kartu su komunikatyviu protu nebus empiriškai „prijungtas prie".

Šis dualizmas nėra vienodai radikalus: labiausiai nuo jo kenčia kūnai tų *second life* vartotojų, kurie ypač totaliai susitapatinę su savo pačių susikurtu antrininku. Dažniausiai jis seksualus, madingas, atletiškas, t. y. visai ne toks kaip atvaizdas veidrodyje. Mat kūnas, prikaustytas prie kompiuterio ekrano, pampsta nuo čipsų, picų ir *Coca colos*. Nei virtualūs pasivaikščiojimai, nei virtualus seksualinis aktyvumas nepadarys torso patrauklesnio (daugiausia *second life* vartotojų yra JAV, ten didžiausias ir nutukusių žmonių skaičius).

Pranašaujama, kad jau antrojoje šio šimtmečio pusėje atsiras nauja *homo psychus interneticus* rūšis – jiems į smegenis bus įmontuota elektroninė plokštelė su specialiais skaitmeniniais *google goggles* (akiniais). „Rūšiniai" galės „prisijungti prie" bet kur ir bet kada. Bus sukurta totali vienovė, sintezė tarp proto ir interneto. Du viename. Tada kūnas buvęs nebuvęs, galės apskritai nebesipainioti, liaudiškai tariant, „neknisti proto". Gal komunikatyviajam protui pavyks netgi taip „prisijungti prie", kad daugiau nė nebereikės atsijungti, gaištant tam brangų laiką, nebebus to *log off*. Gal net smegenis bus nesunku „nuskenuoti", o reljefinį jų išrašą perkelti į internetą, kad autonomiškai veiktų bendrame komunikacijos tinkle?

Virtualus rojus įmanomas tik dviem atvejais: arba visiškai atsijungus nuo kūno, arba radus būdą, kaip kūną irgi „prijungti prie". Tada bus pasiektas galutinis žmogaus tobulo suskaitmeninimo etapas. Evoliucija vyksta ir mes tai matome, padedami interneto, kuris jau paneigė antropologų tezę, esą evoliucija nematoma, nes pokyčiams subręsti reikia milijonų metų. Pastarieji du dešimtmečiai liudija, kad evoliucija spartėja. O kaip kitaip, jei šįkart ***e***voliucija ***e***lektroninė?

Bet visiška proto ir interneto sintezė kol kas dar neįvyko. Pakeliui į galutinį ***e***voliucijos etapą reikės kęsti internetinius trukdžius, kurie gadina normalaus internauto nuotaiką. Likti „be ryšio" jam baisiau negu rūkoriui be nikotino. Sulėtėjęs internetas neleidžia ne tik atsidurti virtualioje sti(psi)chijoje, bet ir pasinerti į kitokią būtį. Atsinaujinęs, sustiprėjęs, atsigavęs interneto signalas, kai greitis vėl tampa *excellent*, o internauto statusas – *connected*, reiškia, kad normalus gyvenimas pagaliau atkurtas! Neveikiantis internetas paverčia internautą techninio gedimo auka. *Disconnected* reiškia n***e***funkcionalumą, n***e***įgalumą, tuštumą ir komunikacinį autizmą. O staiga atsigavęs internetas vėl suteikia prasmę egzistencijai – čia draugai, čia laiškai, čia avatarai, nauja tapatybė, madingas stilius, nevaržomos fantazijos, čia kelionės ir elektroninės „rezervacijos", čia nuotraukos ir prisiminimai, čia bankas ir pinigai, čia naujienos, čia *google maps* su galimybe iš kosmoso stebėti norimą reljefą, atokiausias pasaulio gatves… Tai gyvenimas tinkle su nuorodomis, naršyklėmis, *google* dedamosiomis, su *twitter*, *facebook* ir net *fuckbook*…

Internetas keičia supratimą netgi apie žmogaus prigimtį. Aristotelis antikos laikais teigė, kad žmogus, kaip rūšis, yra politinis gyvūnas (*zoon politikon*). Hannah Arendt atkreipė dėmesį, kad viduramžių scholastai, šį terminą išvertę „socialinis gyvūnas", buvo neteisūs – kitos gyvūnų rūšys taip pat socialios, nes bendrauja, pasitelkdamos savo ritualus ar garsus, spiečiasi į grupes. Asocialus nebent smauglys Amazonės džiunglėse. Arendt veikale „Žmogaus būklė" (*Human Condition*) smauglys neminimas, tačiau pabrėžiama, kad Aristotelis politinį gyvūną aiškiai skyrė nuo socialinio gyvūno.

Valstybę sukuria politiniam gyvenimui užprogramuoti žmonės, ir tik jie. Mat politiškumas glūdi pačioje žmogaus prigimtyje – Aristoteliui tai buvo akivaizdu. Žmonės net negalėtų nekurti valstybės, nes tai poreikis, nulemtas pačios prigimties, jie yra „pasmerkti" politiniam veikimui. Šiandien *homo sapiens*, kuris yra ne tik Aristotelio *zoon politikon*, bet ir *homo interneticus*, netgi *homo psychus interneticus*, pasmerktas gyventi internete ir internetu.

Naujas posūkis, atskleidžiantis žmogaus prigimtį, yra tai, kad jis nebegali egzistuoti „neprisijungęs prie".

Psichika to reikalauja, o psichologai tą būseną vadina nauja priklausomybės rūšimi. Pernelyg didelė „prisijungimo prie“ ir pernelyg maža „atsijungimo nuo“ dozė reiškia, kad esi priklausomas. Bet ką daryti, kai šis „sutrikimas“ visuotinis ir globalus? Kai nukrypimų nuo normos esti pernelyg daug, jie tampa norma. Antraip prie psichologų kabineto durų driektųsi eilės kaip sovietmečiu prie bananų. Kadangi nukrypusių nuo normalaus neinternetinio gyvenimo gerokai daugiau negu nenukrypusių, be to, net darbdaviai reikalauja internetinio raštingumo, vadinasi, išgydyti nuo šios priklausomybės neįmanoma. Bandoma apsaugoti nebent vaikus, todėl ribojamas laikas, kurį jiems leistina klaidžioti internete. Suaugusiesiems tai negalioja (išskyrus atvejus, kai žmogus visai nebegali atsiplėšti nuo kokio *second life* arba patologiškai kenčia nuo savo *alter ego* iliuzijos). Psichologai internetinę priklausomybę laiko psichikos sutrikimu, o nuolat „prisijungusiems prie“ – tai tiesiog kitokia egzistencijos forma, nauji namai, jaukesnė tikrovė.

Tai jau ne psichologinis, bet ontologinis būties lygmuo. Todėl pripažinti, kad internetinė egzistencija įgauna vis idiotiškesnes formas, reikštų pačią civilizaciją laikyti idiotiška. „Aš bijau tos dienos, kai technologijos užgoš mūsų žmogišką bendravimą. Pasaulis išsiugdys idiotų kartą“, – šie Alberto Einsteino žodžiai, kuriuos kaip itin išmintingus vieni kitiems siuntinėja veidaknygės draugai, veikiausiai liudija bundantį (?) norą atsikvošėti…

Vis dėlto akivaizdu, kad internetinė priklausomybė nulemta žmogaus prigimties – antai vaikų nė nereikia pratinti prie kompiuterio. Tai antropologinis faktas. Nuo mažens kompiuterio ekrane jie atpažįsta savo – *homo interneticus* – likimą. Antai Švedijos pradinėse mokyklose jau apsispręsta atidėti rašymo ranka pamokas iki trečios klasės, mat rašyti galima išdalytais planšetiniais kompiuteriais. Švedų pedagogų argumentai du: pirmas, nereikia vaiko traumuoti – rašymas ranka yra sunkus darbas, mat vaikystėje silpna judesių koordinacija; antra, kompiuteriai dalyvauja visur, tad gebėjimas rašyti kompiuteriu yra svarbesnis, negu keverzoti rašikliu… Kokie bus to padariniai, tai jau psichologinis klausimas. O techninis rezultatas aiškus: komunikatyvusis protas persikėlė į virtualią erdvę. Bet jokiai politinei jėgai nekyla nė mintis stabdyti pašėlusios globalių technologijų plėtros. Atvirkščiai – tos pasaulio dalys, kurios vis dar neturi prieigos prie interneto, traktuojamos kaip atsilikusios, esančios anapus komunikatyviojo proto. Niekam nekyla didysis filosofinis klausimas: o gal apskritai vertėtų atsisakyti internetizuoto žmonijos kelio? Gal reikia sustoti? Gal pasiekta jau tiek daug, kad siekti daugiau yra pavojinga?

Kadaise panašų klausimą kėlė sau majai: ar naudoti ratą, kuriant vežimą. Matyt, ratas majams reiškė tokį technologinės pažangos etapą, nuo kurio pradedama riedėti į pražūtį. Tai pavyzdys, kaip konkreti kultūra apsisprendžia nenaudoti vis naujų išradimų, lieka konservatyvi. Majai ir be rato sugebėjo pastatyti piramides kalnuose – tai kam gi reikalingi tie ispanų ratai, kuriais į Jukatano pusiasalį atkeliavo europiečių gripas, sifilis ir nelaisvė?

Globali XXI a. civilizacija nekelia sau klausimų dėl technologinės pažangos apribojimo ar, neduok Dieve, stabdymo. Viskas, kas išrandama, tuoj pat diegiama į praktiką. Nėra cenzūros išradimams. Atvirkščiai – technologinės pažangos vis per mažai. Kibernetinė inovacija besąlygiškai laikoma būtinybe, o konservatyvumas moksle traktuojamas kaip sustabarėjimas. Finansuojami projektai, žadantys permainas, naujoves. Šlovinama mokslo revoliucija, apversianti kasdienybę aukštyn kojom. Stabilumas ir mokslo konservatyvumas prieštarauja augimo ir globalios rinkos interesams. Bet tai nėra kokia nors korporacijų sąmokslo teorija, kaip pavergti žmoniją, pasitelkiant aukštąsias technologijas. Internetas – tai ne tik patogi komunikacija, bet ir vartojimo smagumėlis, *fun*. Vaikai, paaugliai ir suaugusieji – visi randa tinklalapius pagal savo pomėgius. Internetas mobiliajame telefone yra ne prievarta, o galimybė, kurią vartotojai patys mielai pasičiupo, nes esame auklėjami griebti viską, kas nauja. Mąjų mentalitetas čia nepriimtinas. Tarzanai nepageidaujami. Pamėgink – darbdavys tuoj paklaus, kodėl esi toks neatsakingas, kad nesinaudoji kompanijos intranetu? Ten visa informacija, tad būk malonus, „prisijunk prie“.

Majų atsargumas seniai nebepopuliarus, nes žmonės iš prigimties smalsūs, gyventi be inovacijų jie negali. Planšetiniai kompiuteriai, nors reklamuojami, o neretai

ir pristatomi kaip doktrina, tačiau išgraibstomi visai ne dėl to. *Homo interneticus* prigimtis šaukia „prisijungti prie“ naujausia ENTER forma.

Kibernetiniuose namuose elgiamės taip beatodairiškai, taip antimajiškai, tarsi būtume nuolatos veikiami Mėnulio pilnaties. *Homo psychus interneticus* neapsiribojo nešiojamuoju kompiuteriu, internetas jau įdiegtas net išmaniajame telefone, todėl visokio plauko sekliai gali lengvai lokalizuoti kiekvieno abonento buvimo vietą, o jis leidžiasi visur visų fotografuojamas. Matyt, iš tikrųjų trūksta tik vieno žingsnio, kad internetas būtų įdiegtas tiesiai į smegenis.

Galėtų kilti klausimas: jei esame pasmerkti apsigyventi internete, tai kaip čia nutiko, kad skaitmenizuotis pradėjome tik XX a. pabaigoje, o viską *suguglinome* dar vėliau – XXI a. pradžioje? Jei tą diktuoja prigimtis, kodėl žmonės neišrado interneto anksčiau, pavyzdžiui, iškart, kai *zoon politikon* sukūrė valstybę ir pasinėrė į politinį gyvenimą? Bet nepamirškime: pirmykščiai žmonės nekūrė valstybės – milijonus metų gyventa gentimis urvuose. ***E***voliucijos požiūriu neandertalietis ir *homo sapiens* nuėjo ilgą primityvios komunikacijos kelią, kol viena rūšis išnyko, o kita sukūrė raštą ir pastatė piramidę Nilo pakrantėje. Panašiai nutiko ir dėl interneto – tai ***e***voliucijos dalykas: užtrunka šimtmečius ar tūkstantmečius, kol sužinome, kokia potencija glūdi prigimtyje. Žmogus negali tapti tuo, kuo negali. Jei jau tapome *homo interneticus*, vadinasi, tokia galimybė egzistavo visada. Smalsus protas anksčiau ar vėliau vis tiek atranda jam suteiktas galimybes ir sąlygas šioje Žemėje.

Iki Koperniko buvo „akivaizdu“, kad Žemė nėra apvali, manyta, esą ji laikosi ant trijų banginių, yra plokščia, be to, visatos centras. Tad nieko nuostabaus, kad iki XX a. pabaigos nepažinome savęs kaip internautų. Iš pradžių internetas naudotas kaip priemonė, bet greitai virto tikslu, vienvalde sti(psi)chija. Juk tinka tiek darbui, tiek laisvalaikiui. Juo naudojasi absoliučiai visi – radikalieji islamistai, liberalai, neonaciai, žydai, poetai, rašytojai, politikai, fetišistai, zoofilai, pedofilai, medikai, teisėsaugininkai, žvėrelių teisių gynėjai ir t. t. Ne išimtis net Vatikano galva. *Twitter* tinkle Benediktas XVI (dabar jau popiežius emeritas) savo pirmąjį sakinį parašė lotyniškai: *Orare semper, iustitiam factitare, amare probitatem, humiles Secum ambulare* („Nuolat melstis, elgtis teisingai, mylėti gėrį ir droviai vaikščioti kartu su Juo“). Įdomu, kad netrukus po pirmosios *Twitter* patirties pontifikas apsisprendė pasitraukti iš pareigų, ko joks popiežius nebuvo daręs daugiau kaip 600 metų.

Taigi net Jo Šventenybę pasiekė kategoriškas teiginys, esą normalu tik tai, kas yra internete. Dabar šį tinklą jau galima ne tik sekuliarizuoti, bet ir sakralizuoti, švęstu vandeniu pakrapyti, kad išnyktų visokie gašlumai ir nuodėmių irštvatinkliai. Dar visai neseniai neturėti ***e***lektroninio pašto buvo normalu. Dabar tai anomalija net popiežiui. Abejingumas internetui – tai ne individualumo išraiška, ne originali laikysena, o tiesiog autistinis asocialumas. Turėti nepakanka – tikimasi, kad į laiškus bus atsakoma nedelsiant. Geras tonas reikalauja spartos, greitų sprendimų – tuo tikslu kuriami spartieji šviesolaidžiai ir bevieliai WI-FI. Viešbutis be WI-FI – tai *WI-Š*. Delsdamas atsakyti, rizikuoji netekti svarbių kontaktų, pelningų sutarčių, išskirtinių galimybių. Komunikuoti reikia kuo sparčiau ir tai įmanoma tik internetu. Komunikacija anapus interneto primena vėžlio žingsnį. Juo dažniau ir ilgiau esi „prisijungęs prie“ ne tik pašto dėžutės, bet ir prie forumų, organizacijos tinklalapio, intraneto, prie *linkedin*, ypač populiaraus tarp profesionalų, prie socialinių tinklų, tuo tavo elgesys „etiškesnis“, o protas komunikatyvesnis. Antraip esi kaip tas smauglys, kuris riogso ant šakos ir neatitinka nei politinio, nei socialinio gyvūno apibrėžimo.

Homo interneticus, neapsiribodamas apčiuopiama tikrove ir keisdamas ją virtualia, pralenkė Aristotelio apibrėžtą politinį gyvūną. Kadangi žmogus tapo vienintele gyvūnų rūšimi, kuri „prisijungus prie“, tai atitinkamai fiksuokime ir naują ***e***voliuciją – nuo *homo erectus* iki *homo inter **e**rectus*. Tiesa, pažangos požiūriu kažin ar čia evoliucija, gal devoliucija, mat *homo erectus* reiškia, kad beveik prieš du milijonus metų žmogus atsistojo ant dviejų kojų, išsitiesė ir žengė fizinį žingsnį žeme, o *homo interneticus* ar tas *homo inter **e**rectus* liko susikūprinęs sėdėti prie kompiuterio, tik savo *psyche* paleidęs ganytis į virtualias lankas.

Dabar gaudyk vėją, atsiprašau, komunikaciją, laukuose... ■

Augustinas Voldemaras
(1883-04-16 Dysnos k., Tverečiaus vls.,
Švenčionių aps. – 1944 tremtyje, vieta nežinoma)

Valdas SELENIS

AUGUSTINAS VOLDEMARAS – MOKSLININKAS, VIRTĘS POLITIKU

Pirmosios Lietuvos Respublikos, gyvavusios tarp dviejų pasaulinių karų, visuomenei Augustinas Voldemaras buvo žinomas kaip diplomatas ir nelabai nusisekęs politikas. Mokslo pasaulyje jis buvo vertinamas kaip istorikas ir klasikinės filologijos specialistas. Vincas Trumpa rašė, kad Kauno universitetas, kol Voldemaras ten dirbo, turėjo tikrai neeilinį profesorių ir mokslininką, apie jį pagarbiai atsiliepdavęs Levas Karsavinas.[1] Apie Voldemarą kaip istoriką išeivijoje paskelbta ir daugiau tekstų.[2] Kai studijavo Peterburgo universitete, didžiausią įtaką jam padarė Michailas Rostovcevas, raginęs studentus dirbti su pirminiais šaltiniais, ir Tadas Zielinskis – vienas žymiausių antikos dvasinės kultūros tyrinėtojų,[3] – teigia Gediminas Rudis, neseniai paskelbęs Voldemaro laiškus Aleksandrai Volterienei.[4]

Augustinas Voldemaras gimė beveik prieš 130 metų – 1883 m. balandžio 4 (16) d. Jo tarnybinės bylos duomenimis, 1913 m. tapo Peterburgo universiteto privatdocentu ir Bestuževo aukštųjų moterų kursų lektoriumi, 1915 m. buvo Peterburgo Psichoneurologinio instituto docentas, 1916 m. – Peterburgo universiteto ekstraordinarinis profesorius, 1920 m. – Aukštųjų kursų lektorius Kaune, nuo 1922 m. vasario 16 d. – Lietuvos universiteto Visuotinės istorijos katedros profesorius.[5]

Svarstymus, kaip reikėtų tyrinėti istoriją, Voldemaras 1914 m. išdėstė nedideliame straipsnyje *Vaire* – tai bene pirmas istorikos ir istorijos metodologijos tekstas lietuvių kalba, jame, be kita ko, paminėta, kokie istorikai padarė didžiausią įtaką paties profesoriaus metodologinėms nuostatoms: „*Kiekvienas dokumentas – tikra anų laikų gyvenimo dalelė. Reikia tik jų surinkti daugiau, vienas prie kito priderinti, išskirstyti turinčius istorinės vertės nuo kitų – ne kiekviena žinia apie praeitį priguli istorijai – ir stengtis rekonstruoti praeities paveikslą, kokia ji yra buvusi. […] Du genialingu mokslininku, Niburas ir Mommsenas, metė vadinamąją politikos istoriją […] ir ėmėsi tyrinėti įstaigas: tikybos, teisės, valstybės ir t. t. Jie samprotavo, kad įstaigos mainosi negreitai ir pamažu. Todėl, sužinodami*

vidurinę Romos istoriją iš vėlesnių šaltinių, mes neturime teisės nepatikėti jais. Be to, tvirčiausią pamatą savo konstrukcijoms Mommsenas rado parašuos (epigrafike) […] Bet iš kur mes galime žinoti, kad istorikai – Salliustius, Svetonius, Tacitas – neiškraipė jos (tradicijos), tegu kad ir netyčia? […] Šisai klausimas nenaujas. Jis jau Rankes iškeltas ir išrištas naujajai istorijai. Studijuodamas istorikų raštus, jis įsitikino, kad juo raiškesnis asmuo istorikas – juo mažiau galima vartoti jis šaltiniu […] klausimas buvo išrištas gana lengvai: atmesti istorikų raštai visai ir jų vieton padėti dokumentai. Bet kas galima naujųjų laikų istorikui, neleidžiama senovės laikų tyrinėtojams. Prof. M. Rostovcevas gražiai nurodydavo savo lekcijose, koks skirtumas tarp istorikų, kurie tyrinėja naujuosius laikus ir senovę. Pirmasai yra užverstas medžiagos, tiek daug jos yra, kad jis verčiamas mesti šalin menkesnės vertės medžiagą […] Kas kita senovės istorikui […]. Taigi, elgdamasis kaip naujųjų laikų istorikas, jis liktų be jokios medžiagos ir turėtų išsižadėti ką nors patirti apie ištisus šimtus metų. […] Taigi reikia ištirti, kaip senovės istorikai pamatavo savo tvirtinimus, kaip išrodinėjo ir aiškino faktus. Man rodos, išrodinėjimų būdas paimtas iš teismo praktikos (tai pastebėjęs tik Ipolitas Tenas) […] artimas giminingumas tarp senovės istoriko ir oratoriaus, kurio pirmoji priedermė buvo vesti bylos […], man rodos, [Romos istorikų] išrodinėjimo būdas paimtas iš teismo praktikos. Sen. Romos istorikas, rašydamas veikalą, remiasi ne šaltiniais, bet liudijimais (testimonia).“[6]

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomas Voldemaro rankraštis rusų kalba „*Деятельность императора Адриана, как реформатора земельного строя Римской империи*“, parengtas apie 1911 m. Tai magistrinis darbas, už kurį Voldemaras gavo aukso medalį ir 1200 rb stipendiją. Jis kritiškai naudojosi šaltiniais, priėjo prie originalių išvadų ir buvo paliktas ruoštis profesūrai.[7]

Vanda Daugirdaitė-Sruogienė atsiminimuose rašo, kad Voldemaras dėstydavo įdomiai, net jei auditorijoje sėdėdavo tik keliolika klausytojų. Viso kurso išdėstyti nespėdavo, studentų egzaminuoti dažnai neatvykdavo.[8] Koks buvo Voldemaro paskaitų turinys? Pirmąją paskaitą 1914 m. sausio 25 d. Peterburgo universitete naujasis privatdocentas skaitė apie senovės Romos istoriografiją.[9] Permėje jis dėstė Romos istoriją, senąsias graikų, lotynų kalbas ir anglų kalbą.[10] Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete 1922–1926 m. skaitė „Klasikinės senovės istorijos“, „Romos istorijos“, „Romos valstybės teisės“ kursus[11] ir epizodinį „Monumentum Ancyranum“.[12] Lemtingais 1926-aisiais Lietuvos universiteto studentams skaitydamas „daugiau filosofišką negu istorišką“ kursą „Istoriškojo žinojimo teorijos ir metodologijos“, profesorius istorijos mokslą lygino su gamtos ir tiksliaisiais mokslais, pabrėždamas, kad anglakalbiai su prancūzakalbiais vienodai atskiria tiksliuosius mokslus (*sciences)* nuo humanitarinių (*arts, lettres)* ir konstatavo: „*Yra nuomonių, kad ji* [istorija – V. S.] *negali numatyti ateities, todėl nėra mokslas.*“[13] Visą kursą skyrė tam, kad išaiškintų, kas yra mokslas, kokios yra žinojimo rūšys, citavo Anaksagorą: „*Išmintingas tas, kuris žino nedaug, bet žino, kas reikia.*“ Svarstydamas klausimą, kas yra mokslas, pradėjo nuo senovės graikų, nors pažymėjo, kad moksliškas žinojimas buvo ir „prieš graikus“ – tą rodanti Cheopso piramidė. Daug žinių graikai gavo iš kitur, bet tik „*tenai pradėta integruoti mokslas, sunešti į vieną sintetinį paveikslą*“.

Mokslas atsirado „iš nustebimo“: daugelis dalykų, į kuriuos mes nekreipiame dėmesio, „*graikams rodėsi verta stebėjimo*“. Pamini graikų filosofus pesimistus: „*gimimas – nelaimė*, *mirtis – laimė*“. Pesimizmu graikai vadino troškimą amžinai gyventi. Viskas keičiasi – keičiasi ir žmogaus žinojimas, nieko pastovaus nėra. Tada tikro žinojimo irgi nėra. Lieka tik *doxa* – spėliojimas, „*lyg sapne sapnas matyti*“. Pasak Voldemaro, Pitagoras (iš tikrųjų Protagoras) aiškinęs, kad žmogus yra visų daiktų matas, vadinasi, tiesa yra subjektyvi, visiems vienos tiesos nebūna: „*Jei koks gyvulys rašytų dievų istoriją, tai dievai būtų tokie kaip gyvuliai […] centran žmogus stato pats save. Toks žinojimas yra egocentriškas. Jei žmogui darbai naudingi – tai gerai, jei nenaudingi – tai negerai. Iš žmonių matymo punkto sprendžiame apie tiesą.*“[14]

Lygindamas antikos ir modernių laikų mąstytojus, teigė: „*Platonas rado tokį pastovų elementą – idėją, kuri nesikeičia. Idėja – kiekvieno daikto amžinas vardas. Idėjų pasaulis amžinas. Mokslas turi siekti pažinti tą pasaulį. Marksas eina pozityvizmo metodu, […] rado formulę, kaip galėjo atsirasti kapitalizmas ir materializmas. Juo daugiau kapitalizmas vystosi, juo labiau eksploatuojami darbininkai. Doktrina pritaikoma visai moksliškai […]. Kiekvienas mokslas yra įvertinimas. Tas objektyvizmas yra tik miražas. Tokio objektyvizmo nėra nei gamtoje, nei matematikoje, nei kur kitur. […] Subjektyvizmas yra visur. […] Vienas matematikų sako, kad matematiška formulė yra priedanga nežinojimo, ir jei žmogus nežino, ko jis ieško, tada jis studijuoja matematiką […] tokiu būdu skirtumas tarp mokslų neaukštas.*“

Kas svarbu, kas nesvarbu, pats žmogus nusprendžia. Tai daro mokslą antropocentrišką, taigi subjektyvų.

Voldemaras per šią paskaitą samprotavo ir apie moters padėtį istorijoje: „*Senovės ir šiandieninė šeima visai skirtinga. Moteriškė dabar negalėtų viena išauklėti vaikų, nes ji fiziškai silpnesnė. Mums savaime suprantama aksioma, kad moteris negali susilyginti su vyru. Taip ir Aristotelis protauja. Bet visa tai tik teorija. Tiesa, moters galvos didumas skirtingas nuo vyrų, bet priešistoriškoj senovėj kas kita, ten galvos lygios. Dabar atrodo, kad moteris antraeilė esybė, bet seniau to nematoma. Pas laukines tautas moteris nenusileidžia vyrui.*“[15]

Paskaitose „Graikų valstybės teisė“ (1925 m. rudens semestras), „Romos teisė“ (1926 m. pavasario semestras) Voldemaras pažymėjo: romėnai padarė tai, ko moderniais laikais nepasiekė net Anglija: „*Romėnai mokėjo savo imperijon sutraukti tų laikų žinomą pasaulį, išskyrus Japoniją, Indiją ir Šiaurės Europą.*“[16] Todėl, „*kad pati Romos imperija turi savo struktūrą kažkaip labai primenančią šių dienų valstybes*“.[17] Žiūrint iš šių laikų perspektyvos, matyti: „*Romėnų sudarytoj imperijoj buvo ir viduramžio, ir šių dienų valstybės elementų, pavyzdžiui, imperializmas, centralizacija, žodžiu, patekę į senovės Romą nenustebtumėm taip, kaip patekę į Paryžių XI šm.*“[18]

1926 m. sausio mėnesį per Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdį dekanas Vincas Krėvė-Mickevičius pareiškė, kad fakulteto leidžiamų „Raštų“ pirmosios knygos redaktorius Voldemaras lotyniškoje pratarmėje „*Lecturis salutem*“ užgavęs ne tik fakultetą, bet ir visą universitetą.[19] Pratarme nesipiktino tik Jonas Yčas, sakęs, kad ji labai atsargiai parašyta, o autoriaus stilius fakultetui yra įprastas, todėl nereikėtų iš to daryti kokių didelių išvadų.[20] Drausminėje byloje yra leidinys „*Commentationes ordinis philologiorum liber I.*“ ir vertimas į lietuvių kalbą, kur raudonai pabrauktas fakulteto bendruomenę įžeidžiantis sakinys: „*Mūsiškiai labiau džiaugiasi universiteto vardu, niekindami dalyką, ir ne visada mato, kuomi skiriasi šarlatanas nuo mokslininko.*“[21]

Alfonsas Eidintas naujausioje knygoje apie Antaną Smetoną ir jo aplinką cituoja Juozo Tumo-Vaižganto 1926 m. vasarį rašytą laišką, kuriame šis teigia, kad minėtoje lotyniškoje pratarmėje Voldemaras visus fakulteto narius pavadinęs žodžiu, kuris verčiamas kaip „kišenvagiai“.[22] Tiesa, drausminėje byloje apie „kišenvagius“ neužsiminta. Iš esmės „*Lecturis salutem*“ išdėstyta kritika nesiskiria nuo Voldemaro priekaištų, pažertų 1925 m. gegužės 23 d. rašte, įteiktame fakulteto dekanui Krėvei-Mickevičiui: „*Juk dabar profesūra yra išimtinai privilegijuotoje padėty. Nors ji apmokoma nekaip, bet užtai iš jos lygiai nieko nereikalaujama. Kiekvienas gali skaityti, kas jam patinka, arba ir visai neskaityti, mokslu gali užsiimti, o jei nenori, gali ir neužsiimti.*“[23] Profesorius siūlė sumažinti fakultetų ir katedrų, nekvalifikuotos profesūros skaičių.

1926 m. vasario 24 d. dekanas nurodė nebemokėti Voldemarui algos. O šis pareiškė, kad „*dekano Krėvės-Mickevičiaus praneštasis nutarimas iš tikrųjų falsifikuotas jo paties*“.[24]

Vėliau Voldemaras dar kartą nesėkmingai mėgino sugrįžti į universitetą. Karsavinas 1934 m. birželio 8 d. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybai rašė, kad senovės istorijos dalykams dviejų valandų neužtenka, o „*visai neparūpinta yra klasikinės senovės (Graikijos ir Romos) istorija*“. [25]

Tačiau reikia pripažinti, kad toli gražu ne visi Voldemaro pasiūlymai, susiję su universiteto vei-

klos organizavimu, buvo konstruktyvūs. Pavyzdžiui, Lietuvoje gana aukštu akademiniu lygiu galėjo būti vykdomi Judaikos tyrimai – 1922 m. gegužės 2 d. į Kauną atvyko garsus istorikas, žydų civilizacijos tyrinėtojas Simonas Dubnovas, pakviestas vadovauti Lietuvos universitete steigiamai Žydų istorijos katedrai ir kuriamam Judaikos fakultetui. Tačiau „labai blogą reakcionieriaus" įspūdį jam padaręs ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, todėl, nors švietimo ministras Petras Juodakis prašė kuo greičiau pradėti skaityti kursą, Dubnovas apsisprendė išvykti iš Kauno.[26] Berlyne mokslininkas, naudodamasis turtingomis Vokietijos sostinės bibliotekomis, užbaigė ir įvairiomis kalbomis paskelbė svarbiausią savo veikalą „Visuotinė žydų istorija" (*Die Weltgeschichte des jüdischen Volkes* 10 t. 1925–1930 m.).

Į Lietuvos universitete steigiamos Žydų istorijos katedros mokslinius darbuotojus 1923 m. pretendavo teisės istorikas Ašeris Gulakas, istorikas Valteris Vrešinskis, tačiau Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos sudaryta „istorikų komisijėlė" atmetė jų kandidatūras „dėl sionistinių pažiūrų".[27] Iš Dubnovo atsiminimų galima spėti, kad aktyvus šios komisijos narys buvo Voldemaras.

Sprendžiant iš paskaitų rankraščių, pasisakymų dėl universiteto sąrangos, Voldemaras – gerai metodologiškai pasirengęs klasikinės senovės istorijos dėstytojas, tokių tuo metu Kauno universitete daugiau nebuvo. Tą patvirtina ir faktas, kad profesorių palaikė kiti universiteto specialistai (pavyzdžiui, Karsavinas). Ankstyvą Voldemaro akademinės karjeros baigtį lėmė politinė konjunktūra ir įtakingas varžovas akademiniame lauke – Vincas Krėvė-Mickevičius. ■

1 V. Trumpa, Augustinas Voldemaras – recenzentas ir kritikas, in: V. Trumpa, *Apie žmones ir laiką,* Vilnius: *Baltos lankos*, 2001, p. 360.

2 A. Budreckis, Augustinas Voldemaras – istorikas, *Dirva,* 1973, nr. 28, p. 5–6; nr. 30, p. 5.

3 G. Rudis, Augustinas Voldemaras Peterburge ir Permėje 1900–1917 m., in: *Augustinas Voldemaras. Laiškai Jujai (1902–1919 m.)*, Vilnius: *LII* leidykla, 2010, p. 28.

4 Augustinas Voldemaras. Laiškai Jujai (1902–1919 m.), Vilnius: *LII* leidykla, 2010.

5 *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 631, ap. 3, b. 831, l. 29.

6 A. Voldemaras, Kas reiktų daryti tyrinėjant senovės Romos istorikų raštus, in: *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai. 90 metų sukakčiai paminėti,* Chicago: *Lietuvos Atgimimo Sąjūdis*, 1973, p. 185–193.

7 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau –LMAVB RS), f. 172–330.

8 V. Daugirdaitė-Sruogienė, Mano studijos, *Mūsų praeitis,* t. 2, Vilnius, 1992, p. 10.

9 G. Rudis, Augustinas Voldemaras Peterburge ir Permėje 1900–1917 m.

10 Ibid, p. 31.

11 V. Selenis, Visuotinės istorijos dėstytojai Lietuvoje 1922–1939 m., in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos,* Vilnius: *Versus aureus*, 2004, p. 202.

12 *Monumentum Ancyranum* – Romos imperatoriaus Augusto maždaug 25–20 pr. Kr. pastatyta šventykla Ancyroje (dabartinė Ankara, Turkija). Ant jos sienų yra tekstas, kuriame išvardyti imperatoriaus darbai.

13 Paskaitų „Istorijos žinojimo teorija ir metodologija" rankraštis, saugomas *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 7. Šiose paskaitose atsispindi ir ankstesnis A. Voldemaro tekstas „Universitetas ir mokslas", publikuotas 1925 m. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto „Raštų" pirmoje knygoje (p. 123–131).

14 *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 7, l. 38. Paskutinė paskaita, datuota 1926 m. lapkričio 25 d.

15 Ibid, l. 41.

16 Ibid, l. 44.

17 Ibid, l. 70.

18 Ibid, l. 45.

19 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 96-VDU 16, l. 241.

20 *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 831, l. 26.

21 Ibid, l. 2.

22 A. Eidintas, Antanas Smetona ir jo aplinka, Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2012, p. 202.

23 P. Lasinskas, Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais, Vilnius: *Vaga*, 2004, p. 43.

24 *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 831, l. 31.

25 *LCVA*, f. R-856, ap. 2, b. 273, l. 16.

26 С. М. Дубнов, Книга жизни. Воспоминания и размышления, Санкт-Петербург, 1998, с. 485.

27 V. Selenis, Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais, Vilnius: *Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla*, 2007, p. 75.

Vilmantas KRIKŠTAPONIS

STANISLOVO DAGILIO ĮNAŠAS LIETUVYBEI STIPRINTI

Į lietuvių tautinį sąjūdį XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje įsitraukė bene visi lietuvių poetai, nes pirmieji kūrybiniai jų žingsniai susiję su *Aušra*. Tarp tokių buvo ir Stanislovas Dagilis, gimęs 1843 m. kovo 5 d. Panevėžio apskrities Biržų valsčiaus Mažutiškių kaime, baudžiauninkų Martyno Dagilio ir Zuzanos Liepinytės-Dagilienės šeimoje.

Sunki buvo Stasiuko vaikystė ir paauglystė. Jam teko kartu su tėvais, ėjusiais lažą pas grafo Jono Tiškevičiaus nuomininkus Parovėjos dvare, sunkius darbus dirbti. Nepaisant to, pradėjo ryškėti ir jo gabumai. Bene ryškiausias – polinkis į muziką. Tą pastebėjo Biržuose kunigavęs superintendantas Konstantinas Močiulskis, ieškojęs kandidatų į vargonininkus evangelikų reformatų bažnyčioms. Jis išrūpino grafo Tiškevičiaus leidimą, kad aštuoniolikmetis baudžiauninkų sūnus galėtų vykti į Kėdainius mokytis groti vargonais.

Kėdainiuose veikė ir evangelikų reformatų sinodo išlaikoma gimnazija, tad savarankiškai pasimokęs Dagilis iškart įstojo į trečią klasę. Tačiau netrukus prasidėjo 1863 m. sukilimas, caro valdžios įsakymu ši gimnazija, kaip ir daugelis švietimo įstaigų, buvo uždaryta.

Dagilis nusprendė vykti mokytis į kitą evangelikų reformatų sinodo išlaikomą gimnaziją, artimiausia buvo Slucke, priklausiusiame Minsko gubernijai. 1864 m. keletas biržiečių gimnazistų tris savaites keliavo į šį miestą pėsčiomis, pasamdytas vežikas gabeno tik daiktus. Slucke Dagilis mokėsi, kęsdamas nepriteklius. Apie sunkią padėtį kun. Juozas Tumas-Vaižgantas rašė: „*Mokslai jam teko eiti skurdžiai. Kelionė iš Slucko tolima. Nevažiuoji namo atostogų metu, namų pasiilgsti, parvažiuoji – nebėra kuo grįžti. Kartais tekdavo tiesiog kaime pasirinkti kelionei: kas davė keletą skatikų, kas griviną, kas rublį. Mažažemiui Jurgiui Prunckui Stanislovas už jo gerą širdį (davęs visą rublį kelionei) visą amžių išlaikė dėkingumo jausmą*.“

Vos sudurdamas galą su galu, kai kada kęsdamas alkį, Dagilis 1869 m. sėkmingai baigė Slucko gimnaziją ir ryžosi siekti aukštojo mokslo. Neturtingi tėvai neturėjo lėšų sūnaus studijoms, todėl teko rinktis tokią aukštąją mokyklą, kuri teiktų išlaikymą. Tėviškėje per vasarą užsidirbęs lėšų kelionei, tais pačiais metais išvyko į Peterburgą, kur be didesnių sunkumų įstojo į Imperatoriškąjį istorijos ir filosofijos institutą, rengusį humanitarinio profilio pedagogus imperijos mokykloms. 1873 m. sėkmingai baigė studijas ir gavo klasikinių kalbų mokytojo vietą Ukrainoje, Charkovo gubernijos Sumų miesto gimnazijoje.

Rusijos aukštųjų mokyklų absolventams retai kada pavykdavo gauti darbo pagal profesiją gimtinėje. Caro valdžia nenorėjo, kad akademinis jaunimas, kilęs iš pavergtų kraštų, grįžtų namo, siekė kuo greičiau visus nutautinti.

Apibūdindamas Dagilį kaip pedagogą, Vaižgantas rašė: „*Teisybę pastatęs aukščiausiame laipsnyje, pasidaręs ją savo sąžinės brangenybe, prieš nieką neužtylėjo, visur ir nuo visų teisybę gynė. Pedagogų taryboje dažnai likdavo vienas, drą-*

siai protokoluodavo atskirą savo nuomonę ir aukštesnėje instancijoje – Mokslo apygardoje – laimėdavo."

Gyvendamas toli nuo Lietuvos, nevengdavo viešai pabrėžti, kad myli savo tėvynę: „*Dagilis buvo lietuvis, lietuvis ir paliko. Aštuoniolika pirmųjų metų buvo jį subrandinę tiek pakankamai, padarę pilną žmogų, jog joki rusinimai mokyklose ir tarnyboje nebeįveikė, nebeišrovė jam lietuvio širdies. […] Tai ir Lietuva jam buvo ne tuščias žodis, ir lietuvybė jo esmės dalis, ne mada, ne kryptis. Lietuvos, lietuvių tautos vargai, rūpesčiai, laukimai buvo jam savi, tiek pat giliai jį užgauną kaip sveikata, pelnas ar kitkas, be ko žmogus negali gyventi*", – pabrėžė Vaižgantas.

Būdamas tautiškai susipratęs lietuvis, skatinamas patriotinių jausmų, Dagilis bene vienas pirmųjų iš negausios ano meto šviesuomenės įsitraukė į lietuvių sąjūdį, nes, pasak seserėno Jono Yčo, „*buvo tikras romantikas ir kaipo toksai buvo savo protą įsmeigęs į mokslus […]. Savo tauta, savo kampelis, sava kalba, tautos svajonės ir kūryba, sekimas ir idealizavimas praeities – štai jam ribos, kuriose jis norėtų pasidarbuoti*."

Literatūrinį darbą Dagilis pradėjo dar tada, kai nebuvo lietuviško periodinio leidinio. Jis, kaip ir Petras Arminas-Trupinėlis, kun. Silvestras Gimžauskas, Andrius Vištelis, dar keletas, kūrė ateičiai, vieni apie kitus nieko nežinodami. „*Nebuvo nei su kuo pasitarti, nei kam pasidžiaugti. Nebuvo nei lietuviško laikraščio, kuriam galėtų savo eilėraščius pasiųsti. Net arti draugų neturėjo. Vienas tarp svetimų, rusų ir ukrainiečių, S. Dagilis rašė lietuviams*", – teigė kitos sesers sūnus Jokūbas Mikelėnas.

1879 m. Tilžėje įsisteigė Lietuvių literatūros draugija, kuriai priklausė Silvestras Baltramaitis, Jonas Basanavičius, Antanas Baranauskas, Jonas Šliūpas, taip pat Janas Boduenas de Kurtenė, Adalbertas Bezzenbergeris, Filipas Fortunatovas, Georgas Nesselmanas, Eduardas Volteris ir kiti tiek Lietuvos, tiek užsienio kalbininkai, literatai, kultūros veikėjai. Dagilis su šia draugija, rinkusia lietuvių tautosaką, etnografijos, tautodailės pavyzdžius, užmezgė ryšius ir 1881 m. tapo jos nariu. Spaudai paskelbus lietuviškas dainas, surinktas Nesselmano ir kitų, nusiuntė draugijai pluoštą Biržų krašto tautosakos, kad neatrodytų, lyg biržiečiai „neturėtų akvatos unt dainų". Lydraštyje rašė siunčiąs 23 dainas „dėl prabos", jei draugija pripažinsianti jas vertomis, galėsiąs ir daugiau atsiųsti. Visoms prirašė komentarus, suskirstė jas pagal rūšį, turinį, atsiradimo laikotarpį ir pan. Nemažai Dagilio surinktos tautosakos buvo išspausdinta draugijos leistame tęstiniame moksliniame leidinyje *Mitteilungen der litauischen Gesellschaft*. Jis bendradarbiavo ir su Rusijos laikraščiais *Golos*, *Russkij vestnik*, *Sovremennyje izvestija*, *St. Peterburgskije vedomosti*.

Entuziastingai sutiko pirmojo lietuviško leidinio – *Aušros* pasirodymą1883 m., netrukus tapo ne tik uoliu šio leidinio skaitytoju, bet ir „*griebėsi bendradarbiauti, rašė straipsnius, parsitraukęs laikraštį ir knygučių į Rusijos gilumą, iš ten vežasi Lietuvon atostogų metu ir žmonėms dalina*", – prisiminė Martynas Yčas.

Aušra tapo plačia tribūna lietuvių literatams reikštis. Per ją į lietuvių literatūrą atėjo Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Petras Arminas-Trupinėlis, kun. Aleksandras Burba, Stanislovas Dagilis, kun. Adomas Dambrauskas-Jakštas, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, kun. Silvestras Gimžauskas, Vincas Kudirka, kun. Jonas Mačiulis-Maironis, Liudvika Malinauskaitė-Eglė, Juozas Miliauskas-Miglovara, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Andrius Vištelis, Jurgis Zauerveinas ir daugelis kitų.

Iš Dagilio eilių, išspausdintų *Aušroje*, reikėtų paminėti eilėraščius „Nameliai mano brangūs", „Čiūčia liūlia, varguolėli", „Artojui" ir humoristinę poemėlę „Joninės Parovėjos karčemoj", sulaukusią bene daugiausia atgarsių ir vertinimų.

Parovėjos dvaras ir jo karčema už septynių kilometrų nuo Biržų į šiaurės rytus, prie Rovėjos upės, buvo ne vien užvažiuojamieji namai keliautojams apsistoti, bet ir vieta, kur rinkdavosi Medeikių, Paberžių, Juodžionių, Spalviškių, Gajūnų ir kitų aplinkinių kaimų žmonės ne vien pasėdėti prie biržietiško alaus bokalo, bet ir aptarti reikalus.

„Joninės Parovėjos karčemoj" – tai žaismingas pasakojimas apie jaunimo pasilinksminimą. „*Iš jo kaip saulės šviesoje atsispindi tuolaikinio gyvenimo nemeluota teisybė. Čia matome gyvus, ne poeto vaizduotėje sukurtus, žmones ir įvardintas tikrais vardais vietoves, iš kurių tie žmonės susirinkdavo Parovėjon švęsti Joninių*", – žavėjosi Jurgis Jašinskas.

Vaižgantas poemėlę vertino griežčiau: „*Atpasakota meiliai, gražiai, bet poetinės kūrybos čia nėra ir visas autoriaus užsimojimas reikšte reiškia, jog jis iš viso kūrybinio talento neturi.*“

Kiek kitaip į „Jonines Parovėjos karčemoj“ po daugelio metų pažvelgė literatūrologas Vytautas Vanagas, kuris, polemizuodamas su Vaižgantu, rašė: „S. *Dagilis buvo pirmas lietuvių poetas, išėjęs aukštąjį filologinį mokslą. Taigi literatūrinei kūrybai turėjo gerą teorinį pasiruošimą. Šitai matyti ir iš jo eilių. Vaižgantas per griežtai teisė S. Dagilį, sakydamas, jog jis iš viso „kūrybinio talento neturi“. To, ką „Joninių“ autorius yra palikęs, be kūrybinių sugebėjimų, ypač turint galvoje anuometinį mūsų poezijos patyrimą, nebūtų galėjęs padaryti.*“

Literatūrologas ypač vertino tai, kad „*poetas […] sukūrė dinamišką jaunimo pasilinksminimo vaizdą, paįvairinęs jį lietuvaičių grožį ir taurumą poetizuojančia daina, perpynęs apmąstymais apie meilės gyvybingumą ir žmogaus dalią. Poemėlė giedros, žaismingos nuotaikos, tauri, pedagogiška, nuspalvinta geraširdiška autoriaus šypsena*.“

Bene svarbiausias Dagilio indėlis į lietuvių kultūrą yra jo išversti Gavrilos Deržavino, Aleksejaus Kolcovo, Liudviko Kondratavičiaus-Sirokomlės, Michailo Lermontovo, Adomo Mickevičiaus, Ivano Nikitino, Aleksandro Puškino, Friedricho Schillerio, kitų autorių kūriniai.

Kaip ir daugelis ano meto lietuvių romantikų, Dagilis žavėjosi Adomo Mickevičiaus kūryba, nes ji kupina lietuviškų motyvų, grožio ir gėrio pajautos, dvelkia gilia tėvynės meile, šlovina dvasią, maištaujančią prieš įvairius suvaržymus. Dar studijų metais, o ir vėliau mokytojaudamas Sumuose, Dagilis vertė Mickevičiaus poeziją, „Tris Budrius“ ir dalį „Konrado Valenrodo“. Vaižgantas rašė: „*Stanislovo Dagilio verstasis „Konradas Valenrodas“ yra tokios geros formos, tokio artimumo turiniu Adomo Mickevičiaus originalui, kad jis praneša net J. Ralio „Odisėjos“ vertimą ir mūsų literatūroje laiko vieną pirmųjų vietų tarp visų vertimų […]. Už „Konradą Valenrodą“ patsai autorius Mickevičius, jei tebebūtų gyvas, pabučiuotų mūsų senelį Dagilį. […] Kai kurios vertimo vietos yra net prašokusios originalą, nes lietuvių kalba hegzametriniam ūpui yra nesulyginamai tinkamesnė už slavų kalbas. Tad Vaidilos pasaka Dagilio vertime daug geriau skamba negu Mickevičiaus originale*.“

Literatūrologas Bronius Pranskus išskyrė tris Dagilio kaip vertėjo ypatybes: „*…palyginti platus verčiamųjų autorių pasirinkimas; vertė įvairaus žanro, įvairios ritminės struktūros ir įvairių stilistinių ypatybių kūrinius, visur pasiekdamas palyginti aukšto aniems laikams atlikimo lygio; rūpinosi nenutolti nuo originalo, vengė vertimo „sulietuvinimo“, ką plačiai praktikavo daugelis kitų XIX a. lietuvių poetų-vertėjų*.“

Vaižgantas pripažino: „*Versti Dagiliui labai sekės. Jis buvo inteligentas, kritikingas, šviesiai išmanė eilių formos estetiką ir buvo įsigijęs geros technikos*.“ Tad tuo atžvilgiu pranoko ne vieną ano meto lietuvių literatą, bandžiusį versti užsienio poetų kūrinius.

Be savo poezijos ir vertimų, Dagilis paskelbė ir vieną kitą aktualų straipsnį. *Aušros* 1883 m. nr. 8/10 „Gromatų skardinėje“ išspausdintas toks atsiliepimas: „*Dagiliui. Už gražų rasztą dėkui; kad taip visi virai butu apsukrus! Raszik tiktai toliaus*.“

Tai buvo padėka už *Aušroje* išspausdintą studiją „Lietuvių raszliava“, sulaukusią plataus atgarsio. Dagilis romantizmo tradicijų dvasia apžvelgė kai kuriuos istorinius šaltinius, archeologinius radinius ir lietuvių rašto paminklus. Matydamas, kaip kitų kraštų mokslininkai vertina lietuvių kalbos svarbą lyginamajai kalbotyrai, rašė: „*Jei paszaliecziai žino privalumus lietuviszkos kalbos ir moka ją branginti (Kleinas, Szleikeris ir kt.), tai mes, lietuviai, turime susigėsti ir jiems buti dėkingi, nes patuolaik neturime lietuviszkoje kalboje lietuviszkos kalbrėdos, o jinai taip laukiama!*“

Jo studiją labai vertino Vaižgantas: „*Šitą raštą dedu pirmuoju visoje „Aušroje“, neišskiriant nė paties Basanavičiaus raštų. Autoriaus pastudijuota nemaža rimtų mokslo veikalų*.“

1886 m. *Aušra* išspausdino Dagilio straipsnį „Keli žodei apie poeziją abelnai, o įpaczei apie sudėjimą eilių.“ Čia aptariami literatūros teorijos, poetikos dalykai, fantazijos reikšmė rašytojų kūrybai, poeto santykis su tikrove. Remdamasis Antano Baranausko „Anykščių šileliu“, kurį labai vertino, autorius teigia, kad kūrėjui nevalia nutolti nuo gyvenimo tikrovės. Ano meto pe-

riodinėje lietuvių spaudoje tai buvo pirmasis straipsnis apie poezijos esmę, eilėraščio techniką.

Kaip ir daugelis poetų, Dagilis stengėsi išleisti pirmąjį savo poezijos rinkinėlį. 1884 m. vos 16 puslapių knygelę, pavadintą „Lietuviszkas sziupinis isz svetimu skanskoniu ant naudos broliams lietuviams pataisitas“, autoriaus lėšomis išspausdino O. Mauderodės spaustuvė Tilžėje.

Į rinkinėlio viršelį įdėtas Dagilio ketureilis:

Nameliai mano mieli,
Man visur patogu:
Bet nėkur nėr tiek laimės,
Kaip po jusu stogu.

Daug ką džiaugsmingai nuteikė šis moto. Jašinskas ketureilį pavadino tikru šedevru: „[…] *jeigu S. Dagilio gyvenimo laikotarpiu būtų buvusi įsteigta ir kasmet lietuvių poezijos kūrėjams įteikiama premija, tai biržietis S. Dagilis būtų turėjęs gauti tą premiją vien už šį ketureilį.*“ Netrukus jis iš tikrųjų tapo nepaprastai populiarus. Nepriklausomybės laikais buvo spausdinamas mokykliniuose vadovėliuose, žmonės jį nuolatos prisimindavo ir kartodavo.

Į rinkinėlį Dagilis sudėjo žiupsnelį Liudviko Kondratavičiaus-Sirokomlės, Michailo Lermontovo ir Adomo Mickevičiaus kūrinių, išverstų į lietuvių kalbą.

Gyvendamas Sumuose, parengė ir antrąją laidą, dabar jau 27 puslapių, papildytą Mickevičiaus poemos „Konradas Valenrodas“ dalimi. 1891 m. „Lietuvišką šiupinį“ Martynas Jankus savo spaustuvėje Tilžėje išleido savo lėšomis.

Kiek pataisytą ir papildytą, 48 puslapių „Lietuvišką šiupinį“ Dagilis išleido Rygoje. Į knygelę sudėti jau 24 vertimai, skelbiama ir poemėlė „Joninės Parovėjos karčemoj“.

„Lietuviškas šiupinys“ pakartotinai buvo išleistas 1910 m. Vilniuje, Martyno Kuktos spaustuvėje. Į 66 puslapių knygelę įdėtas visas „Konrado Valenrodo“ vertimas.

Dagilio kūryba nebuvo užmiršta ir sovietinės priespaudos laikais. 1973 m. išleistas 126 puslapių „Lietuviškas šiupinys“ su literatūrologo Vytauto Vanago pratarme ir paaiškinimais. Ši knygelė ne tik palaikė lietuvybę, bet ir stiprino tautinio pabudimo troškimą.

Gyvendamas toli nuo tėvynės, Dagilis niekada nuo jos nenutolo nei mintimis, nei darbais. Pasak kun. Povilo Jakubėno, „*beveik kas metais atvykdavo į savo mylimąjį Mažutiškių kaimą praleisti vasaros atostogų garsiosios šiaurės girios pavėsiuose. Vakarais po darbo, ypač gi šventadieniais, Dagilio pastogė virsdavo aviliu. Sausakimšai prisirinkdavo gyventojų ne tik iš vietinio kaimo, bet ir iš visos apylinkės. Dagilis skaitydavo jiems savo raštus proza ir eilėmis, „Aušrą“ ir šiaip daug pasakodavo. Kaip gyventojai apgailestaudavo ir kaip jie būdavo nepatenkinti, kai Dagilis kokią vasarą išvykdavo kur nors pasigydyti.*“

Persirgęs ausų uždegimu, jis pradėjo kursti. Tad 1894 m., gaudamas 588 rublius metinės pensijos, grįžo į tėvynę ir įsikūrė Biržuose.

Nors Dagilį, kaip lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvį, caro valdžia persekiojo, tačiau už nepaprastą darbštumą, sąžiningumą ir pavyzdingą pedagoginį darbą gerbė ir vertino, net apdovanojo Šv. Stanislovo II ir III laipsnių, Šv. Onos III laipsnio ordinais, įvairiomis padėkomis.

Apsigyvenęs Biržuose, jis nenutraukė nei literatūrinio, nei švietėjiško darbo. Bendraudamas su kaimo jaunuomene, ragino šviestis, siekti mokslo, finansiškai šelpė besimokančius neturtingų tėvų vaikus, rūpinosi lietuvių tautine kultūra. „*Kiek jo kuklios lėšos leido, jis šelpė jaunimą, einantį mokslus, kviesdavo didžiosioms šventėms pas jį paviešėti, pasikalbėti. Ir, reikia pripažinti, kartais karštai ir karčiai išbardavo, sugraudindavo ne vieną iki ašarų, kai savo prityrusiu protu, kaip senas pedagogas, matė, kad jaunimas daro ne visai apgalvotus žygius*“, – tvirtino Dagilio sesers sūnus Mikelėnas.

Dagilis turėjo sukaupęs didelę asmeninę biblioteką, kurioje būta retų lituanistikos, vertingų pasaulinės literatūros knygų, lietuviškos periodinės spaudos. Knygas duodavo skaityti visiems, kas tik pageidavo, bet reikėjo laikytis ir tam tikrų principų: nevartoti alkoholio, nerūkyti, nelošti kortomis, tvarkingai atrodyti ir gerai mokytis. Be mokytojo rekomendacijos mokiniai negalėjo naudotis biblioteka. Taip buvo daroma dar ir atsargumo sumetimais, nes lietuvių spauda juk buvo uždrausta, o jos platintojai persekiojami, griežtai bau-

džiami. Didžioji šios bibliotekos knygų dalis žuvo per Pirmąjį pasaulinį karą.

Dagilio namai Biržuose tapo tautiškai susipratusių inteligentų susibūrimo vieta, tautinės kultūros židiniu. Čia ateidavo evangelikų reformatų kunigas Povilas Jakubėnas, laisvamanis dr. Mikalojus Kuprevičius, katalikų kunigas Kazimieras Rimkevičius ir daugelis kitų, kad aptartų opius lietuviams klausimus. Sekmadieniais rinkdavosi choristai, kuriuos Dagilis mokė giedoti ir dainuoti atskirais balsais.

Jaunystėje pažinęs vargą, visą gyvenimą buvo jautrus kitų nepritekliams. Sumanęs įsteigti Biržų evangelikų reformatų parapijos savišalpos draugiją, paskelbė tokį atsišaukimą: „*Nė vienas negali pasakyti, kas bus rytoj. Ir iš tikrųjų. Šiandien mes turtingi, o rytoj galime virsti „ubagais“. O jei šiandie mes šelpsime kitus, tai, įpuolę į vargus, gausim patys irgi nuo kitų pagalbą; tas broliškas meilės jausmas palengvins mums dienos darbus ir rūpesčius ir pasaldins mūsų nakties poilsį.*“ Ragino parapijiečius „*neužsikimšti ausų, varguoliams vaitojant*“. Tačiau, neradus bendro sutarimo su Biržų evangelikų reformatų bažnyčios vadovybe, ši draugija nebuvo įsteigta.

Neužmiršo Dagilis ir tautosakos rinkimo. Vasaromis pasiekdavo atokiausius Biržų krašto kampelius ir nuo 1902 m. iki 1907 m., padedamas Peterburgo konservatorijos studento Konstantino Galkausko, rinko dainų žodžius ir melodijas. Galkauskas aranžavo jas fortepijonui, o 1910–1911 m. buvo išleista nedidelė knygelė K. Biržansko slapyvardžiu.

Kai 1904 m. gegužės 7 d. caro valdžia panaikino lietuviškos spaudos draudimą, Dagilis, žinodamas spausdinto žodžio svarbą tautiniam auklėjimui, kartu su seserėnu Martynu Yču ėmėsi steigti Biržų spaustuvę, tapusią svarbiu kultūros centru. „M. Yčo ir B-vės spaustuvė“ spausdino ne tik „Biržų kalendorius“, bet ir Stasio Matulaičio „Trumpą Lietuvos istoriją“, dr. Mykolo Kuprevičiaus į lietuvių kalbą išverstą Levo Tolstojaus „Pirmąją pakopą“, kitus veikalus, sulaukusius nemenko atgarsio.

Nors Dagilis buvo jau solidaus amžiaus, tačiau nesėdėjo rankas sudėjęs. Padedamas evangelikų reformatų kunigų Adomo Cumfto, Povilo Jakubėno, Jono Šepečio ir Biržų gimnazijos mokinio Juliaus Janonio, parengė „Giesmyną su maldų priedu Lietuvos evangel.-reformatų parapijų vartojimui“. Aštuonių puslapių „Įžangoje“ Dagilis pateikė istorinės raidos apžvalgą, savo užduotį apibūdindamas labai kukliai: „[…] *nusimanydami per silpni esą pakelti ant savo pečių taip sunkią, toli perviršijančią mūsų pajėgas naštą, mes pasiėmėm tik menką to milžiniško darbo dalelę – neliečiant eilių konstrukcijos, šiek tiek pataisyti, nulyginti, sušvelninti atskiras eiles, pakeisti svetimus, toli gražu ne visus, žodžius lietuviškais ir pridėti pavyzdžius toniško giesmių eiliavimo, tvirtą turėdami viltį, jog dabar, saulelei įspindus į mūsų langą, netrukus atsiras gabesnis, tam tikru talentu apdovanotas vyras, kuris įvykdys mūsų širdingą troškimą ir tai, ką mes vos išdrįsome pradėti, prives laimingai prie darbą vainikuojančio galo. […] Kadangi ev.-reformatų apgyventa teritorija su savo centru Biržais visai neplačiai išeina, o šis naujai išleidžiamas giesmynas niekur kitur nebus vartojamas, kaip tik tame kampelyje, tai ir giesmių sutaisymas buvo vedamas maždaug po Biržų tarmės įtėkme…*“

Gali kilti klausimas, kodėl gi minimą giesmyną reikėjo taisyti? Įvertindamas Dagilio atliktą darbą, Vilniaus evangelikų reformatų generalinis superintendantas kun. Vilius Meškauskas, giesmynui parašęs prakalbą, aiškino: „[…] *kadangi mūsų pamaldų knygos, o tarp jų labiausiai giesmynas, kaipo dar reformacijos laikų palikimas, keletą jau kartų išspausdintas, pilnas buvo kalbos apsirikimų ir netaisyklingų išsitarimų, – kilo būtinas jo peržiūrėjimo, pamatinio perdirbimo ir naujo išleidimo reikalas. Atlikti tokį sunkų darbą galėjo apsiimti tiktai mokąs lietuvių kalbą ir prieg tam poeta ir vargonų muzikos žinovas. Pono mokytojo Stanislovo Dagilio iš Biržų asmenyje atsirado toks vyras, kuris savo ilgametiniu triūsu įvykdino šitą uždavinį, perdirbęs beveik visus mūsų seno giesmyno psalmus ir giesmes ir pridėjęs iš kitų giesmių taipog perdirbtų giesmių žiupsnelį. Užtat priguli jam mūsų visų širdingiausia dėkingystė ir jausmingiausias pripažinimas.*“

Giesmynas dienos šviesą išvydo 1910 m., atspausdintas M. Kuktos spaustuvėje Vilniuje. Juo evangelikai reformatai naudojosi daugel metų.

Dagilis buvo vienas iš aktyvesnių „Biržų kalendoriaus“, evangelikų reformatų žurnalo *Pasiuntinys* bendradarbių ir talkininkų. Šiuose leidiniuose jis publikavo ne tik publicistinius straipsnius, prozą, bet ir poezijos vertimus iš užsienio kalbų. Čia tebevyravo „Lietuviškajam šiupiniui“ artima dvasia.

Šį šviesų žmogų Vaižgantas apibūdino taip: „*Senas buvo Dagilis, o nesuterštos širdies, meilios, ramios, be fantazijų ir fanaberijų išvaizdos […] ir niekados nesurūgusio ūpo, kaip tai dažniausiai esti seni kreitos ir visų kitų taisytojai. Jis labai natūralus ir kuklus […]. Ir be visa to, visados linksmas, nors blaivus […]. Tai retas, jau atgyvenęs gerų lietuvių tipas*.“

Jonas Yčas rašė: „*Jo būdas buvo geležinis; jo žymės: stipri valia, tikėjimo gyvumas, prie idealo, ypač tiesos ir teisingumo, prisirišimas. Jo lūpos, be abejo, nėra pamelavę. Senosios tai mūsų kartos atstovas, nes didelio charakterio ir nesuteptos širdies žmogus. Dėl kurtumo išrodė gana rūstus, popiktis, stačiokas, bet teisingas; daug iš kitų, ir pirmiausia iš savęs, reikalaująs, jis turėjo nepaprastos įtekmės į visus artimus žmones, giminaičius ir net tolimus pažįstamus*.“

Parvykęs į tėvynę sparčiai kursdamas, po keleto metų visai neteko klausos. Užvis sunkiausia Dagiliui buvo per Pirmąjį pasaulinį karą – 1915 m. vidurvasarį jam teko atsisveikinti su artimaisiais, kurie nuo artėjančio fronto pasitraukė į Rusijos gilumą. Vokiečiams užėmus Biržus, jis gyveno vienui vienas. Mikelėnas taip apibūdino savo dėdės būklę tomis dienomis: „*Jis vėžio ligos buvo paguldytas į mirties patalą. Frontui priartėjus prie Biržų, susisiekimas buvo nutrauktas, nei giminės, nei draugai nebegalėjo jo pasiekti. Katalikų kunigas K. Rimkevičius siuntė jam maistą kasdien, kol tik susisiekimas pagerėjo ir giminės galėjo jį vėl aplankyti*.“

Dagilis mirė 1915 m. lapkričio 19 d., palaidotas Pelaniškių kaimo kapinaitėse šalia savo tėvų.

Nors ir kuklūs Dagilio plunksnos bandymai, tačiau jis skatino kūrybai didesnius talentus. Be to, vienas pirmųjų pradėjo purenti lietuvių tautinio atgimimo dirvonus, buvo atkaklus tautos žadintojas. ■

Tomas ČELKIS

KAIP KEITĖSI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS VAKARINIŲ SIENŲ SAMPRATA XIII–XVI a.

Šiais laikais terminas „siena“ reiškia liniją, skiriančią gretimų valstybių teritorijas, du administracinius vienetus, dviejų regionų fizinius fenomenus ar žmonių grupes. Kartais ji driekiasi kaip platus fortifikacijos ruožas su sargybos bokšteliais ir muitinėmis. Neretai ją atstoja geografiniai objektai.[1] Istoriko Danielio Powerio nagrinėta „sienų“ terminija ir klasifikavimo problematika Viduramžiais rodo, kad jos turėjo kultūrinius, politinius, ekonominius, religinius ir kitokius atribojimo tikslus.[2] Įvairūs buvo ir sienų tipai: teritorijas galėjo skirti masyvūs negyvenami plotai arba, kaip teigia Danielis Nordmanas,[3] karinės organizacijos (*markos*), geografinės-natūrinės gairės – kalnai, jūros, pelkės.[4] Sudėtingesnių socialinių struktūrų arba valstybių teritorijas skirdavo ir sienos, nustatytos pagal susitarimą.[5]

Analogijos rodo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) politinių sienų tipą irgi galima tirti įvairiais aspektais. Šiame straipsnyje nagrinėjama LDK vakarinių sienų sampratos raida XIII–XVI a. ir žymėjimo ypatybės, aiškinamasi, kokiomis aplinkybėmis susiklostė siena kaip „linija“. LDK, ypač XV a., buvo labai didelė, įvairiose jos teritorijos dalyse sienų samprata ir raida turėjo savitą specifiką.[6] Būtent LDK branduolio vakarinės sienos su Vokiečių ordinu atsirado pirmiausia ir prasidėjo tarpvalstybinis delimitacijos procesas. Šioje dalyje anksčiausiai atsirado ir terminas „valstybinė“ te-

ritorija. Suvokus, kokios sienų sampratos laikytasi LDK, tampa aiškesnė tarpvalstybinio delimitacijos proceso reikšmė. Rytinių ir pietinių valstybės sienų tiek struktūrinis, tiek chronologinis pobūdis visai kitoks, todėl jų radimosi aplinkybės reikalauja atskiros analizės.

Siena, riba, ženklas – XIII–XVI a. šaltinių definicijos

Delimitacinius terminus sunku tiksliai išversti iš senųjų kalbų į šiuolaikines.

Lotynų kalbos terminai *granicea*, *finis*, *limes* (*ad limites terrarum ducus Mazouie* [...] *usque antiquas granicies*[7]; *limites seu granicies ac fines perpetuos*[8]) reiškė tiek sienos objektą, tiek sienos ženklą.[9] Itin plačiai vartotas slaviškos kilmės terminas *granicea.*[10] Lotyniškų terminų grupė, įprasminanti sienos ženklus, buvo *gadis* (*vbi finales gades seu limites*[11]), verčiamas kaip *supiltas žemių kauburėlis*;[12] panašiai ir *scopulus* (*scopulus positus super flumen Lek*[13]), *colliculum* (*fecimus unum colliculum alias kopiec*[14]) verčiami *riboženklis, kauburys, kapčius.*[15] Rusėnų kalba rašytuose dokumentuose vartoti delimitaciniai terminai *граница* (*старая граница межи Литвою и Прусы*[16]), *рубеж* (*по деревю старые рубежи пошли*[17]) galėjo turėti sienos objekto („linijos“) arba ženklo prasmę,[18] tai buvo iškalami ir išrėžiami ženklai;[19] *межа* (*О права земленые, о границах и о межах, о копах* [20]) verčiama *ežia* ar *vaga*, plačiai taikyta, kalbant apie privačias ribas, bet valstybinių sienų sutartyse pasitaiko retai.[21] *Копец* (*тых двух копцовь по деревю*[22]) reiškė ežiaženklį ar žemių kauburį. Senojoje lenkų kalboje terminas *granica*[23] apibrėžė sutartinę ribą – „liniją“ arba sienos ženklą (kapčių, stulpą, griovį ir t. t.) tarp dviejų teritorijų.[24] *Miedza,*[25] panašiai kaip *granica*, – dviprasmis terminas, bet, regis, kaip ir rusėniškas *межа*, daugiau taikytas privačioms riboms žymėti, o ne valstybių delimitacijai.[26] Terminą *kopiec*, *kopc*, reiškiantį sienos ženklą, supiltą žemių kauburėlį, kalnelį,[27] perėmė ir vokiečių kalba – XVI a. rašytuose dokumentuose dažnai minimas *Kupitze*, *Cupittze.*[28]

Terminai, išreiškiantys sienos kaip objekto sampratą, buvo vartojami daugiskaita: *limites et Granicies inter Terram nostram lytwanie et districtum Grodnensem.*[29] Viena vertus, tai lėmė aptartų terminų daugiaprasmiškumas, antra vertus, daugiskaita rodo koncentruotą ženklų visumą, pavyzdžiui: *ажъ до трехъ копцовъ,*[30] yra susijusi su sienų ženklinimo atkarpomis (punktais) procesu,[31] nes „siena“ – tai įvairių riboženklių suma.

LDK politinės teritorijos sienų samprata XIII–XIV a.

XIII a. Lietuvos, o XIV a. besiformuojančios LDK teritoriją sudarė valdovo vienijamų žemių – archajinių teritorinių vienetų – konglomeratas. Tokį teritorinį darinį nuo kitų žemių skyrė stambūs geografiniai objektai – miškų masyvai, pelkės, įvairūs vandens telkiniai, vadinamosios dykros. Pasak istoriko Henryko Łowmiańskio, baltų gyvenamos teritorijos XIII a. buvo izoliuotos, tarp savęs palaikė minimalius ryšius, 1 kv. km gyveno maždaug 3 žmonės.[32] Dalį negyvenamų dykrų baltai laikė šventomis. Pasak Reinhardo Wenskaus, Prūsijoje miškus, laukus laikyti šventais diktavo ir poreikis atskirti genčių ribas.[33] Jų ilgalaikiškumą liudija vėlesni rašytiniai dokumentai. LDK ir Livonijos sienų aprašyme 1426 m. minima šventa giraitė (*der hillige bushe stahn*[34]), o 1541 m. atnaujinant LDK sienas su Livonija (*procedendo deorsum similiter a luco*, *granicies directe procedunt*[35]) šventą giraitę imta laikyti sienos „ženklu“.

XIII a. į Pabaltijį atsikėlęs Vokiečių ordinas kūrė valstybę ir itin rūpinosi teritoriniu jos pagrindu – su kaimyninėmis šalimis, pirmiausia su Lenkija ir Mazovija, suderino sienas.[36] Tartis dėl sienų su Lietuva (politine organizacija) Ordinas kurį laiką nekėlė sau tikslo, nes lietuvių kaip ir prūsų žemes ketino nukariauti. Antano Salio teigimu, Ordinas pirmąsias sienas su Lietuva „brėžė“ vienašališkai, t. y. užimtose žemėse kurdavo vietos erdvinę struktūrą.[37] Užkariautus plotus administravimo tikslais skaidė į teritorinius įvairios paskirties vienetus. Pavyzdžiui, „pertvarkymo“ reiškinį atspindi 1211 m. Ordino dokumentas: *fratris nostri A. Rigensis episcopi, ut terra, quae Lettia dicitur, tripartita sorte divideretus, placuit scripto trium cartarum tres terrae partes aequales distingui.*[38] Padalytų žemių aprašai leidžia teigti, kad administracinių vienetų ribomis Ordinas dažnai parinkdavo senąsias archajinių žemių ribas, nes reikėjo derintis prie susiklosčiusios gyvenviečių struktūros.[39] Pavyzdžiui, 1237 m. Kuršo vyskupijos ribų aprašas toks:

Curonensem vero diocesin sic limitamus, ut quidquid est inter Memelam et praedictum fluvium Vende, usquo ad Litoviam, et sicut Aboa clauditur versum fluvium Vende, usque ad terminos Semigalliae, in Curonensi dioecesi computertur.[40] Kaip matyti, dalį ribų atitiko minima riba su Lietuvos vadovo įtakoje buvusiomis žemėmis. 1291 m. Ordinas savo žemių ribą aprašė taip: *ad ordinem nostrum pertinebit, Lyva vero per rivum, qui dicitur Barthowe, ad Lethoviam ascendendo, et terram, quae nuncupatam est Scoden per descensum, ubi Lyva intrat mare, ex ultraque parte ripae superius et inferius usque rivulum, qui dicitur Hilge A, dominus episcopus et sui successores pacifice possidebunt.*[41] 1328 m. Prūsijos ir Livonijos magistrai susitarė apibrėžti Klaipėdos pilies apygardos ribas: *incipiendo primo a loco ubi fluvius Heiligena influit mare salsum, eundem fluvium ascendendo ad locum, ubi ex origine scaturit et erumpit, inde directe ad campum Emmere procedendo, hinc versus fluvium Emmerleke divertendo, ipsum fluvium descendendo usque ad locum, ubi influit aquam, quae Menie nuncupatur, ulterius Meniam ascendendo, usque in terram Lithoviae ad locum, ubi et unde primo effuit ipsa Menia de lacus Hasenplute dicto, hoc addito, quod tota terra Karsovitarum, cum castro et territorio Memlensi praefatis, ad terram Prussiae de cetero integraliter in perpetuum pertinebit.*[42]

Nors šie aprašai remiasi Ordino žemių atribojimo samprata, iš jų vis tiek matyti, kaip archajines žemes atribodavo baltai. Ribas atitinka dykros, t. y. stambūs gamtiniai objektai, – miškai, upės, pelkės, ežerai, „įsispraudę" ir skiriantys genčių žemes, nes tokios gamtinės „grandys" dažniausiai driekdavosi per negyvenamas teritorijas. Pateiktuose pavyzdžiuose dirbtiniai, t. y. specialiai sukurti, ribų ženklai neminimi. Paprastai nurodoma, kad riba driekiasi per dykrą iki tam tikro teritorinio vieneto (*usquo ad Litoviam*; *usque ad terminos Semigalliae*), kurį reikia pasidalyti. Išskirtiniais atvejais stambesnių žemių archajines ribas žymėdavo ir dirbtiniais ženklais. Archeologiniai duomenys rodo, kad Švenčionių rajone, Rėkučių kaime, XIII a. buvo gynybinių įtvirtinimų pylimas – siena.[43] Istorikas Artūras Dubonis, remdamasis rašytiniais šaltiniais, teigia, kad Rėkučių įtvirtinimų ruožą saugojo Lietuvos valdovo leičiai (jam tarnavę žmonės).[44] Tokį sienų tipą patvirtina Ordino ir Mazovijos siena, kurios vienas ruožas buvo griovys, 1343 m. ji aprašyta taip: *fluvium Nyda nominatum ab inde directe procedendo usque ad* ***fossatum*** [čia ir toliau išskirta mano – T. Č.], *quod iacet inter haspaludes Tlokunpelk et Namyumpelk ab eodem* ***fossato*** *procedendo directe ad fluvium Oritz.*[45] Baltiška toponimika rodo, kad tai buvo jotvingių iškastas įtvirtinimas tarp pelkių *Tlokunpelkės* ir *Namupelkės*.

1392 m. Ordino parengtame aprašyme Sėlos žemės ribas atitiko ne tik geografinių objektų „grandis", bet ir specialūs ženklai – kryžiai ąžuole: *Primo recipit originem ab amne Kusbu apud quercum, crucibus signum.*[46] Dirbtiniai ženklai neabejotinai žymėjo tas vietas, kur susitikdavo kaimyninių teritorijų gyventojai. Žmonės, iš skirtingų pusių kirsdami miškus, skverbdavosi į žemes skyrusias negyvenamas dykras, kol galiausiai pasiekdavo vieni kitus. Pirmajame Lietuvos Statute fiksuotas šis ribos nustatymo būdas: *а як сотнут ся топоры, тут будеть граница.*[47] Tačiau tikslinis ženklinimas dirbtiniais ženklais senųjų žemių ribų aprašuose minimas retai.

Pateikti pavyzdžiai atskleidžia, kaip buvo žymimos archajinių teritorijų ribos. Būtent tokios žemės sudarė besikuriančios LDK eklektišką valstybinį teritorinį darinį. Nuo politinio centro labiausiai nutolusių sudėtinių teritorijų ribos buvo nubrėžtos pagal tam tikrą numanomą ankstyvųjų „valstybinių" sienų sampratą.

LDK valstybinių sienų samprata XIV a.

Sienų, nustatytų pagal tarpvalstybines sutartis, samprata atsirado kaip ilgalaikio proceso rezultatas. Viską lėmė kaimyninių valstybių politiniai santykiai. Po karų sudaromose taikos sutartyse būdavo aptariama teritorijų priklausomybė.[48] Būtent taip klostėsi politinė valstybės teritorijos samprata – teritorializacija, kurią ilgainiui įtvirtino valstybių delimitacijos procesai. Pasak Bernardo Guenée, itin svarbi buvo teritorijų restruktūrizacija – valstybės teritoriją žymėjusias savaime susiklosčiusias žemių ribas pakeitė „valstybinės", sutartimis reglamentuotos sienos, išreiškusios monarcho politinės galios „intensyvumą" tam tikroje teritorijoje.[49] Pierre'o

Touberťo teigimu, „naująsias“ valstybines sienas reikėjo „materializuoti“, pakeisti „privačios žemėvaldos ribų“ statusą, įteisinti tarpvalstybinėmis juridinėmis sutartimis ir „pažymėti“, sukuriant tam tikras sienų „linijas“.[50]

Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas 1323 m. sudarydamas taikos ir prekybos sutartį su Livonijos ir Estijos didikais, su Rygos miestiečiais, pabrėžė leidęs atvykėliams *peržengti mūsų sienas*[51] ir per visą teritoriją laisvai keliauti į Naugardą, Pskovą. Pagal 1338 m. Livonijoje sudarytą LDK ir Ordino taikos ir prekybos sutartį išskirtas teritorinis „taikos ruožas“: *unde van der Ewestenmunde dvers over* [de] *Duna tho ener hostede, dese het Uspalde, unde van denne reghtte tho eme dorpe, dat het Stripayne* [...] *lande tho Lettowen: Balnike, Kedrayche, Nemensyane* [...] *Vortmer scal de vrede gan van der Eweste up wente an de ghe heten is de Pedene unde vort van der beke wente an den olden vrede.*[52] Aprašą galima laikyti „laikinai“ suderinta šalių „siena“, išskiriančia tam tikro juridinio statuso teritoriją. „Taikos ruožas“ apibūdinamas kaip tam tikras darinys iš mažesnių vienetų, nusakoma jų priklausomybė, bet sienos „linija“ neminima, išskyrus upės vagą.

LDK valdovai Algirdas ir Kęstutis nustatyti sienas su Mazovija ir Vokiečių ordinu bandė keletą kartų. 1358 m. derinta LDK ir Mazovijos siena.[53] Tikėtina, delimitaciją paskatino tai, kad XIV a. tarpusavio sienas nustatė Ordinas ir Mazovija.[54] Juolab kad tais laikais Mazovija varžėsi su LDK dėl teritorijų.[55] 1358 m. aprašas liudija, kad sieną ženklino geografiniai objektai: *Primo et principaliter Incipiendo in vulgari a Kamyonibrod directe ad Raygrod et a Raygrod directe eundo per fluuium Metha et a Metha directe per fluuium Bebrza et a Bebrza directe ad Torgouisko et Torgouisko directe eundo ad Vsczewelikey strugi et eundo per eundem fluuium vsque ad verticem rivuly seu flumini Maleysucholdi dicti et a vertice eiusdem Maleysucholdi deorsum eundo per ipsum fluuium directe vsque ad fluuium seu riwulum Sprząsla et eundo deorsum per eundem fluuium directe vsque ad popelowosedlisko et a popelowosedlisko directe ad newothinczavscze vbi finales gades seu limites Terrarum nostrarum et ipsius ducis Semouithi Mazouie concurrerunt cessauerunt et concluse.*[56] Aprašyti ir tam tikri „linijinei“ sienai būdingi bruožai. Minimi toponimai liudija apie kolonizuotas teritorijas, sienos ženklinimui naudoti dirbtiniai ženklai – *gades*. Sienos tipas primena Ordino parengtus archajinių ribų aprašymus.

1367 m., kai LDK valdovai Kęstutis ir Algirdas sudarė taikos sutartį su Livonija, buvo numatytas teritorinis „taikos ruožas“: *Dunam ascendendo usque ad rivum Egelamen, et ulterius de hoc rivulo usque ad Videntske, ita, quod in his limitationibus pacis latrunculis tam de partibus nostri, quom de partibus Lethoviae non transibut*[57]. 1379 m. Ordino ir LDK teritorijų „pasidalijimo“ sutartyje aprašytas „taikos ruožas“, fiksuotas veikiausiai pirmas sienų tarp valstybių aprašas: *das unsir landt der Rusen, das an dem teil der Memil gelegin ist, kegin dem lande Prusen, also Wilkewitzk, Saras, Droyczen, Melnik, Belitzk, Brisk, Camentz und das landt Garten, fride haben sullen vor allen luten des landes zcu Prusen, vor herunge, vor strutern und vor allirhande lute, di en schaden tun mochten. Do wedir sullen haben fride in iren landen Ostirrode, das gebiet mit Ortolsburg und mit allem deme, das zcu dem gebite Ostirrode gehorit, und das landt, das zcu Allensteyne gehorit, und ouch di gebiet, di zcu Gunlauken und zcu Seburg* [...] *Und das landt Garten sal haben in der wiltnisse von dem selbin lande Garten also vil an der Memel an czu hebin eyne myle obinwennyg Perlam di Memel uf und gerichte czu gen sechs mile in di wiltnis kegin dem lande zcu Prusen und di Memel uf czu gen bis an di gefridten landt. Do si ruret Wilkawiczka das gebiet an allen enden des striches von der Memel sechs mile czu gen di gerichte uf kegin dem lande czu Prusen* [...] *Dis sint di dorfer der greniczen czwisschin Perlam und Garten* [jie išvardyti – T. Č.].[58]

Susiklosčiusi archajinė gyvenviečių struktūra lėmė, kad „taikos ruožo“ teritorijos buvo padalytos vienetais. Apraše gausu apgyventų teritorijų ir net nurodytas 6 mylių atstumas – tiek gilyn į „pasienio“ dykrą galėjo skverbtis gyventojai, bet specialus ženklinimas nenaudotas. Nemažą ruožo dalį atitiko gamtinė siena – „įsispraudusi“ dykra. Tokiai „delimitavimo“ sampratai detalumu neprilygo 1382 m. Dubysos sutarties „siena“, kai Jogaila padovanojo Ordinui žemaičius iki Dubysos: *žemes ir apylinkes, apgyvendintas ir neapgyvendintas, esančias tarp Ordino krašto ir Dubysos, pradedant nuo Dubysos*

vidurio, toje vietoje, kur ji įteka į Nemuną, einant aukštyn iki ten, kur ji išteka.[59] Ši upė reiškė „naująją“ sieną.

XIV a. tarpvalstybinėse LDK sutartyse atskiru straipsniu būdavo pateikiamos abstrakčios pirmųjų valstybės „sienų“gairės, žymėjusios teritorinį šalių kompromisą. Sutartyse teritorijomis dažniausiai dalijamasi kaip vienetais, o „sienų“ ruožai aprašomi abstrakčiai, specialūs ženklai beveik nenaudojami. Tokia „sienų“ samprata artima Ordino sudarytiems archajinių žemių ribų aprašams.

LDK delimitacija Vytauto laikais

Ldk Vytautas, kai sprendė klausimą dėl Žemaitijos priklausomybės, itin aktyvius politinius santykius palaikė su Vokiečių ordinu. 1398 m. LDK su Ordinu sudarė Salyno amžinos taikos sutartį, pagal kurią Žemaitija iki Nevėžio upės atiteko riterių valstybei. Sutartyje fiksuota „nauja“ šalių siena, kuri skyrė jau „visą“ kaimyninių šalių teritoriją. Manyti, kad šią sieną sudarė ištisinės gentinių žemių ribos, būtų pernelyg drąsu. Šis sienos aprašas – tai jau valstybinės politikos padarinys. Tai rodo, kad LDK suvokė delimitacijos prasmę, o tikslingai nubrėžta sienos „linija“ įtvirtino šią valstybės teritorijos dalį. LDK sienos atkarpa su Livonija ėjo nuo Salyno salos Nemune iki Nevėžio, pagal jo vagą iki Vaisvilčių, tęsėsi iki Rodės upės, toliau iki Smerdonės ir Apasčios ežerų, iki Brengeliškių kelio, Nenemeičio link per dykras iki Egluonos ištakų, tiesiai per dykros vidurį iki Pskovo sienų. Kita sienos dalis su Prūsija driekiasi nuo Salyno iki Šešupės ištakų, iki Netos upės, ištekančios iš Netos ežero, toliau pagal Netą iki Bebro upės, o pagal ją – iki Narevo upės.[60] Sienos žymėjimas atitiko upių ir ežerų „grandį“, dažniausiai besidriekiančią per dykras, ir tik vienoje jos atkarpoje minimas Brengeliškių kelias ir akmuo Rodės upėje. Archeografo Ignaco Daniłowicziaus šaltinių registre nurodyta, kad 1398 m. Ordino didysis magistras kreipėsi į Ldk Vytautą dėl šios sienos paženklinimo.[61]

Po 1410 m. Žalgirio mūšio vyko sudėtingos derybos dėl sienų, LDK siekė savo pusėje išlaikyti Žemaitiją, nes žemaičiai *de facto* priklausė kunigaikštystei. Tą rodo 1416 m. didžiojo magistro skundas Vytautui, kad LDK „pasienio“ gyventojai daro visokias skriaudas Ordino žmonėms.[62] Vadinasi, dar funkcionavo „senosios“ sienos, kurios atitiko valstybės teritorijos ribas. Tačiau, vykstant deryboms, formavosi politinės LDK sienos. 1420 m. sienų projekte numatytas 2 mylių ruožas dešiniajame Nemuno krante, kuris turėjo atitekti Ordinui.[63] 1425 m. Vytauto susirašinėjime su Ordinu aptariamas sienų matavimo matų – „virvių“ – suvienodinimas: *Iždininko matas puse uolekties ilgesnis,* – skundėsi Vytautas.[64] Tai rodo siekį kuo aiškiau atskirti pasienio gyventojus. Politiniai interesai reikalavo, kad valstybės teritorijos „administravimo“ samprata būtų kuo preciziškesnė. Jau nepakako remtis numanomomis geografinių objektų gairėmis, įgavo vertę net mažiausi teritoriniai vienetai.

Ilgas derybas 1422 m. vainikavo LDK ir Ordino siena, dėl kurios susitarta, remiantis amžinosios Melno taikos sąlygomis. LDK atiteko Žemaitija, o siena su Prūsija ėjo nuo Mazovijos – vadinamojo Kameni brodo Lykos upėje iki Grajevo ir Točilovo ežerų, per dykrą iki Raigardo ežero, toliau per dykrą iki Preivestės ir Merūniškių, iki Vištyčio ežero, palikto Ordinui, nuo Lepūnos ištakų iki jos įsiliejimo į Širvintą, kol ši upė įteka į Šešupę, per dykrą iki Nemuno su Šventosios intaku, tada 2 mylias Šventąja, o nuo ten per dykrą iki Jūros upės, toliau 2 mylių atstumu nuo Nemuno, 1 mylią driekėsi Jūros upe, per dykrą iki Marių ir pagal Klaipėdos komtūrijos ribas iki Baltijos jūros.[65] 1422 m. LDK siena su Prūsija buvo nustatyta visai kitaip negu siena su Livonija, aprėpusi „senųjų“ žemių ribų atkarpas, įteisintas valstybių sienomis (*ad antiquos limites inter Samogitiam, Lituaniam, Russiam, ab una, et Livoniam ab altera partibus tentos et servatos, non tamen ad illos limites, qui antiquitus inter terras praedictas sunt servati*).[66] 1422 m. sieną žymėjo geografinių objektų „grandis“, o kai kuriose atkarpose ji buvo matuojama myliomis. Tačiau delimitacijos akcentas buvo tai, kad ši siena atsirado kaip politinių procesų padarinys. „Senųjų“ žemių ruožą įteisinti valstybinėmis sienomis derybininkams neatrodė savaime suprantama, tam pagrįsti reikėjo politinių argumentų. Nustatytos valstybių sienos ilgainiui būdavo taisomos ir papildomai ženklinamos, nes valstybės vidinė kolonizacija plėtėsi, pasiekdavo sienas ir jas „stumdė“. Antai 1424 m. buvo iš naujo derinama LDK ir Prūsijos siena prie Klaipėdos, ji matuota myliomis.[67] 1425 m. Gdansko komtūras, rašydamas Ordino didžiajam magistrui, kad ruošiasi žymėti LDK ir Prūsijos

sieną nuo Romanverderio iki Šešupės ir nuo Įsručio Kauno link, laiške pateikė ir sienos atkarpos projektą.[68]

Žinomi keli vėlesni 1426 m. LDK ir Livonijos sienos atkarpų nuo Šventosios iki Joniškio aprašai,[69] išsiskiriantys detaliu ženklinimu dirbtiniais ženklais: *medis pažymėtas kryžiumi* [...] *nuo to medžio upeliu pavadintu Vilce, kur taip pat stovėjo medžiai su kryžiais, nuo tų medžių einant į viršų iki vietovės, pavadintos Schodderschode*; [...] *kur akmuo su kryžium kažkada buvo, nuo to akmens pusė mylios* [tolyn];[70] *nuo Sidabrės kalno į dešinę nuo kalno, kur stovi pažymėtas ąžuolas, nuo medžio į dešinę, palei upelį, iki kito medžio, ant kurio yra senas kryžius, į dešinę nuo jo ilgai paėjus – kaimas, pavadintas Wallesz, kuris lieka vokiečių pusėje.*[71] Detalesnis žymėjimas dirbtiniais ženklais, apgyventų pasienio teritorijų, kelių paminėjimas,[72] sienos matavimas rodo, kad žymėjimo pokyčius lėmė vidinė kolonizacija, atsiradus kolonizuotiems „pasieniams". Vėlesni sienų klausimai reiškė LDK teritorijos „stabilizavimą", kurio atskaitos taškas buvo Vytauto laikų sienos su Ordinu.[73] 1431 m. taikos sutartyje tarp Švitrigailos ir didžiojo magistro buvo numatyta, kad sienas su Ordinu, nustatytas ir paženklintas Vytauto laikais, privaloma išsaugoti amžiams.[74] 1435 m. Jogaila sudarė su Ordinu Bresto taiką, pagal kurią, be kitų dalykų, dar kartą buvo patvirtintos sienos, deklaruotos 1422 m. Melno taikos sutartyje.[75] Šio proceso įtaką tolesnei LDK sienų sampratos raidai atskleidžia ta aplinkybė, kad XVI a. delimitaciniuose šaltiniuose atsirado terminai *seni pasieniai*, *seni Vytauto laikų pasieniai*.[76] 1445 m. LDK ir Livonijos derybose dėl sienų būtent Livonijos pareigūnai primygtinai reikalavo pripažinti *Vytauto laikų sienas*, su kuriomis LDK derybininkai nesutiko, nes norėjo stumtelėti jas Livonijos pusėn.[77]

Vytauto laikais nustatytos sienos su Ordinu įskliaudė šios LDK dalies teritoriją ir įtvirtino politinį jos statusą. Šios sienos ilgainiui tapo atskaitos tašku, sudarant tarpvalstybines sutartis, keičiant ir atnaujinant sienas.

Tęsinys kitame numeryje ■

1 Žr. A. Siegfried, Préfas, in: Ancel J. *Géographie des frontieres*. Paris, 1938, p. 7–11; Frontière, Grand Larousse encyclopédique, t. 5. Paris, 1968, p. 288.

2 D. A. Power, Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe, in: *Frontiers in question Eurasian borderland 700–1700*. Ed. D. Power, N. Stander, New York, 1999, p. 1–12; taip pat: D. Nordman, Frontières de France. De l`espace au territoire XVIe–XIX e siècle (toliau – D. Nordman, Frontières). Paris, 1998, p. 40–66.

3 D. Nordman, Frontières, p. 24–52.

4 Žr. F. Schroeter, Le système de délimitation dans les fleuves internationaux, Annuaire français de droit international. Vol. 38, 1992, p. 948–982.

5 Apie ribų genezę ir tipus žr. P. Sahlins, Natural frontiers revisited: France's boundaries since the seventeenth century, in: *American Historical Review*. Vol. 95, Nr. 5, 1990, p. 1423–1451; N. Jaspert, Grenzen und Grenzräume im Mittelalter: Forschungen, Konzepte und Begriffe, in: Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa, hrsg. K. von Herbers, N. Jaspert, Berlin, 2007, S. 43–70; G. S. Ellis, Civilizing the Natives: State Formation and Tudor Monarchy, c. 1400–1603, Imagining Frontiers Contesting Identities. Ed. G. S. Ellis, L. Klusáková, Piza, 2007, p. 77–92; J. Rajman, „In confinio terrae" Definicja i metodologiczne aspekty badań nad średniowiecznym pograniczem, in: *Kwartalnik historyczny*, Warszawa, t. 1, 2002, s. 79–96; E. Frankot, Medieval Maritime Law from Oléron to Wisby: Jurisdictions in the Law of the Sea, in: Communities in European History: Representations, Jurisdictions, Conflicts. Ed. J. Pan-Montojo, F. Pedersen, Pisa, 2007, p. 151–172.

6 Žr. В. Н. *Темушев,* Гомельская земля в конце XV-первой половине XVI в.: территориальные трансформации в пограничном регионе. Москва, 2009; L. Bucevičiūtė, Lietuvos valstybės teritoriniai kontaktai rytuose XV–XVI a.: keletas sienų istorijos epizodų, in: Istorija, t. 78. 2010, p. 3–14; T. Čelkis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos „prie Juodosios jūros" XV–XV a., in: Istorija, t. 83. 2011, p. 3–13.

7 Codex diplomaticus Lithuaniae (toliau – E. Raczyński, CDL). Ed. E. Raczyński, Vratislaviae, 1845, s. 238 (1419 m.).

8 Метрика Великаго Княжства Литовскаго (1545–1572). Книга посольская (toliau – МВКЛ (1545–1572), Книга посольская). Собр. М. Оболенси, И. Даниловичч, Москва, 1843, № 9, с. 8 (1545).

9 Žr. Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975, t. 4, 2 (30), s. 219–223; *ibid*. 1976, t. 4, 4 (32), s. 589–594; *ibid*. 1983, t. 5, 9 (43), s. 1431–1433.

10 Taip pat perimtas vokiečių k. – *Grenze*; pirmą kartą paliudytas Vokiečių ordino teritorijoje (1262 m. Torunėje). Žr. R. Wenskus, Das Ordensland Preussen als Territorialstaat des 14. Jahrhundests, in: Der deutsche Territorialstaat des 14. Jahrhunderts. Sigmavingen, 1970, S. 353.

11 Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego. Warszawa, 1863, nr. 80, s.73 (1358 m.).

[12] Słownik łaciny średniowiecznej. 1976, t. 4, 3 (31), s. 480; t. 4, 4 (32), s. 481.

[13] МВКЛ (1545–1572), Книга посольская, № 10, с. 10 (1545 m.).

[14] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5 (toliau – Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5). Parengė E. Banionis, Vilnius, 1993, nr. 125, p. 326 (1473 m.).

[15] Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstas senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis, t. 2, d. 1 (toliau – PLS). Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius ir kt. Vilnius, 1991, p. 367. Taip pat žr. Słownik Polszczyzny XVI wieku. 1976, t. 10, s. 618. Žodyno duomenimis, lotynų k. sąvoka *scopullus* atitinka–lietuvių k. *kapčius* (lenkų k. *kopiec*). *Ibid.* 1961, t. 2, 4 (12), s. 589.

[16] МВКЛ (1545–1572), Книга посольская, № 15 b., с. 17 (1532 m.).

[17] Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 560, mikrofilmas: Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, f. 389 (toliau – Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 560), l. 18 (1542 m.). Pirmą kartą šie archyviniai duomenys paskelbti: A. Дзерновіч, Выкарыстанне працэдурных нормаў І-га Статута Вялікага Княства Літоўскага пад час демаркацыі дзяржаўнай мяжы ВКЛ з Лівоніяй (паводле матэрыялаў кнігі Метрыкі ВКЛ № 560), in: Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 243–248. Tyrime naudojama archyvinė medžiaga; šaltinio publikacija: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга № 560 (1542 год). Падрыхт. А. Дзерновіч, Мінск, 2007.

[18] Словарь Русского языка XI–XVII в.в. Москва, 1977, т. 4, с. 123; Словарь древнерусского языка (XI–XIV в.в.). Москва, 1989, т. 2, с. 285.

[19] Словарь Русского языка XI–XVII в.в. Москва, 1997, т. 22, с. 225–226.

[20] PLS, 8 sk., p. 218.

[21] Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-западной Руси (toliau – Археографический сборник документов, т. 1), т. 1. Вильна, 1867, № 31, с. 48 (1546 m.): *отъехати межы земяны*. Словарь Русского языка XI–XVII в.в. Москва, 1982, т. 9, с. 65–66. PLS, p. 371.

[22] Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 560, l. 4 (1542 m.).

[23] МВКЛ (1545–1572), Книга посольская, № 15 a, с. 16 (1545 m.): *gdy piersze granice byli*.

[24] Słownik Polszczyzny XVI wieku. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łodź, 1974, t. 8, s. 94–104.

[25] PLS, 8 sk., p. 219: *O pravach ziemskich, graniczach, miedzach j o kopach*.

[26] Słownik Polszczyzny XVI wieku, t. 13. Wrocław, 1989, s. 563–564.

[27] МВКЛ (1545–1572), Книга посольская, № 13, с. 14 (1545 m.). Słownik Polszczyzny XVI wieku. t. 10, s. 618–619.

[28] Žr. M. Jakovļeva, Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs., in: Latvijas zemju robežas 1000 gadas. Sastādījis *Caune A*. Rīga, 1999, p. 131.

[29] Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego, nr. 80, s.73 (1358 m.).

[30] Археографический сборник документов. т. 1, № 31, с. 47 (1546 m.).

[31] Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae (toliau – M. Dogiel, Limites). Ed. M. Dogiel, Vilnae, 1758, p. 213 (1541 m.): *Quatruordecimum scopulum fieri jussimus in prato non remote a fossa parva. Directe progrediendo posuimus quintum decimus in prato, & ibidem non remote signum factum est in arbore. Sextum decimus scopulus positus est in merica quandam*. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 (toliau – CEV). Ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 898, s. 494 (1420 m.): *habendo fluvium Memel undique per dua miliaria in sinistra usque in fluvium Jura*.

[32] Žr. H. Łowmiański, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, t. 2. Wilno, 1932, s. 99–106.

[33] R. Wenskus, Beobachtungen zur Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Prussen// Studien zur europäischen Vor–und Frühgeschichte. Neumünster, 1968, S. 322–323. XVI a. Zigmuntas Herberšteinas kelionės per LDK atsiminimuose nurodo, jog žemaičiai turėjo daug šventų giraičių ir bijo sutikti jose vaiduoklių. Žr. Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии. Перевод И. А. Малеина, В. А. Назаренко, Москва, 1988, с. 195.

[34] Liv,-Est–und Curländisches Urkundenbuch (toliau–LUB), hrsg. F. G. Bunge, Bd. 7, Riga–Moskau, 1881, nr. 472, S. 326 (1426 m.).

[35] M. Dogiel, Limites, p. 216 (1541 m.).

[36] Žr. E. Kowalczyk, Dzieje granicy Mazowiecko–Krzyżackiej (toliau – E. Kowalczyk, Dzieje granicy). Warszawa, 2003; W. Długokęcki, Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422 (toliau – W. Długokęcki, Die Bildung der Grenze), in: Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter 11. Symposium des Mediävistenverbandes vom 14. bis 17. März 2005 in Frankfurt an der Oder. *Hrsg.* U. Knefelkamp, K. Bosselmann-Cyran, Berlin, 2007, S. 136–149.

[37] A. Salys, Die žemaitischen Mundarten, in: A. Salys, Raštai, t. 4. Roma, 1992, p. 222.

[38] LUB, hrsg. F. G. Bunge, Bd. 1, Reval, 1853, nr. 23, S. 31 (1211 m.).

[39] 1369 m. Ordino dokumente fiksuotos XIII a. realijos – Varmės diecezijos ribų aprašas. Jos atitiko geografinių objektų gaires; dokumente yra prieraišas – papildomi kitų prūsų žemių ribų aprašai –„registras“, tikriausiai dar neįsisavintų, į kurias siekta plėstis. Žr. Monumenta historiae Warmiensis. Bd. 3, Braunsberg, 1866, S. 31–32.

[40] LUB, Bd. 1, nr. 153, S. 197 (1237 m.), istoriko Edvardo Gudavičiaus nuomone, dokumentas yra 1234 m. įkurtos Kuršo vyskupijos ribų aprašo transumptas, žr. E. Gudavičius, Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989, p. 41. Plataus masto Ordino restruktūralizacijos pavyzdžiu galima laikyti 1253 m. Ordino Kuršo padalinimą, žr. LUB, Bd. 1, nr. 249, S. 327–329 (1253 m.).

[41] LUB, Bd. 1, nr. 543, S. 677 (1291 m.). Panaši atkarpa minima 1429 m. Livonijos dokumente: LUB, hrsg. G. F. von Bunge, Bd. 8, Riga–Moskau, 1884, nr. 64, S. 43 (1429 m.).

[42] LUB, hrsg. G. F. von Bunge, Bd. 2, Reval, 1855, nr. 1233, S. 228 (1328 m.); taip pat dokumentas skelbtas: Preußisches Urkundenbuch, hrsg. M. Hein, Bd. 2 (2), Königsberg, 1935, nr. 618, S. 408–409. Vėlesniame 1392 m. dokumente Kuršo vyskupas irgi mini sieną: *Also anzuhebende die Heilligen A, do sie vellet in das mehr, und sie ufzugehende, bis do sie entspringet, von danneu zu gehende, so man allirgerichteste mag, bis uf das feldt zu Lobe, von dannen gerichte zu gehende bis do man das fliez Winda allernegst treffen mag, der Winda vor uf zu folgende, bis do sie entspringet, also das alle die land, die zwischen den vorgeschrebenen grenitczen uf die rechte hand und den landen zu Lithawen ubd der Memle und dem Curischen habe beschlossen sien, sollen dem ehegenannten hern hoemeister und dem orden zugehoren*, žr. LUB, hrsg. F. G. Bunge, Bd. 3, Reval, 1857, nr. 1319, S. 675 (1392 m.).

[43] Žr. A. Girininkas, V. Semėnas, XIII a. Rėkučių gynybinis įrenginys, in: *Kultūros paminklai*. D. 2, Vilnius, 1995, p. 31–33.

[44] A. Dubonis, Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. Vilnius, 1998, p. 68–82.

[45] Codex diplomaticus Prussicus, hrsg. J. Voigt, Bd. 3, Königsberg, 1848, nr. 40, S. 62 (1343 m.).

[46] LUB, Bd. 3, nr. 1326, S. 687 (1392 m.).

[47] PLS, 8 sk., 9 str., p. 226. Žr. T. Čelkis, Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, in: Istorijos šaltinių tyrimai, t. 3. Sud. D. Antanavičius, Vilnius, 2011, p. 39–42.

[48] Žr. B. Teschke, Geopolitical Relations in the European Middle Ages: History and Theory, in: *International Organization*. 1998, Vol. 52, Nr. 2, p. 344–346.

[49] *Guenée B*. Des limites féodales aux frontières politiques, in: Les lieux de mémoire. II Le Nation. Red. P. Nora, Paris, 1986, p. 11.

[50] R. Toubert Frontière et Frontières: un objet historique, in: Castrum 4. Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge. Ed. J. M. Poisson, Rome–Madrid, 1992, p. 9.

[51] Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans (toliau–Chartularium Lithuaniae res gestas). Gedimino laiškai. Parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003, p. 59–60 (1323 m.).

[52] Ibid., p. 258–259 (1338 m.).

[53] Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl šios sienos akto autentiškumo. Pvz., žr. Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza. Wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa, 2000, cz. 3, s. 30–32; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Białystok, 2000, s. 13–14, 26.

[54] Žr. E. Kowalczyk Dzieje granicy, s. 157–216; W. Długokęcki, Die Bildung der Grenze, S. 136–149.

[55] Žr. H. Paszkiewicz, Z dziejów Podlasia w XIV wieku, in: *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1928, r. 42 (zesz. 2), s. 229–245.

[56] Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego, nr. 80, s.73 (1358 m.).

[57] LUB, Bd. 2, nr. 1041, S. 772 (1367 m.); Chartularium Lithuaniae res gestas, p. 302–303.

[58] E. Raczyński, CDL, s. 54 (1379 m.).

[59] LUB, Bd. 3, nr. 1185, S. 394 (1382 m.). E. Raczyński, CDL, s. 58 (1382 m.).

[60] LUB, hrsg. G. F. von Bunge, Bd. 4, Reval, 1859, nr. 1479, S. 224–225 (1398 m.).

[61] Skarbiec diplomatów, t. 1. Ed. I. Daniłowicz, Wilno, 1860, nr. 697, s. 316.

[62] CEV, nr. 712, s. 374–375 (1416 m.).

[63] CEV, nr. 898, s. 494–495 (1420 m.).

[64] CEV, nr. 1204, s. 708 (1425 m.): *mose des trezelers bei einer halben elen lenger*; nr. 1206, s. 709 (1425 m.).

[65] LUB, hrsg. G. F. von Bunge, Bd. 5, Riga, 1867, nr. 2637, S. 880–881 (1422 m.).

[66] Ibid., S. 881 (1422 m.).

[67] CEV, nr. 1150, s. 643 (1424 m.). Ankstesniame tų pačių metų Vytauto laiške rašoma apie LDK ir Prūsijos sienų derinimą ir matavimą, žr. ibid., nr. 1139, s. 632 (1424 m.). 1424 m. gegužės 8 d. Vytautas laiške Ordino didžiajam magistrui kalba apie sienos su Žemaitija prie Nemuno taisymą ir matavimą, žr. Skarbiec diplomatów, t. 2 (toliau – Skarbiec diplomatów, t. 2). Ed. I. Daniłowicz, Wilno, 1862, nr.1395, s. 86.

[68] CEV, nr. 1207, s. 711 (1425 m.).

[69] LUB, Bd. 7, nr. 472–473, S. 326–327 (1426 m.).

[70] Ibid., nr. 472, s. 326 (1426 m.).

[71] Ibid., nr. 473, s. 327 (1426 m.).

[72] Ibid., nr. 472–473, S. 326–327: *eine mile weges baven dem berge Rottow*; *dorch dat velt dem weghe recht uth to vogende langes*.

[73] Žr. T. Čelkis, Nuo teritorinio ruožo prie linijos: sienų sampratos pokyčiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje, in: Lietuvos istorijos studijos, t. 22. 2008, p. 69–71.

[74] LUB, Bd. 8, nr. 462, S. 273 (1431 m.): *Sunderlich so wellen wir och, das di grenitczen, di czwuschen den Lytawschen, Rewschen unde Samaytischen landen den Prewschen unde Leyflandischen landen, die bei dem alden irluchten fursten und herren, hern Allexandro, andirs Wytawdus, grosfurste zcu Lytawen etc., dem Got gnode, sein gemacht, geschut unde beczechent, durch [uns] unde unser nochkomelinge sullen gehalden werden czu ewigen czeiten*.

[75] LUB, Bd. 8, nr. 1026, S. 636 (1435 m.).

[76] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 560, l. 5 (1542 m.): *а мы вси по тымъ границы за дедовъ и отцовъ нашыми сами вечно держали* [...] *от Двины речки аж до границъ Псковских до речки Рубанинь по границу великого князя Витовтову а по Витовтов по границу Радивилову*.

[77] Žr. LUB, hrsg. G. F. von Bunge, Bd. 10, Riga–Moskau, 1896, nr. 170–171, S. 108–116 (1445 m.); LUB (Zweite Abteilung), hrsg. L. Arbusow, Bd. 3, Riga–Moskau, 1914, nr. 714, S. 512 (1509 m.): *uns vos unsers ordens landen zu drigne, besunder hercog Witoldus grenitcz nach inhalt des ewigen frides zu vortedingen gemant seyn*.

Marius GAUČYS

SOCIALINIŲ IR LITERATŪRINIŲ PLOTMIŲ TARPUSAVIO PRIKLAUSOMYBĖ

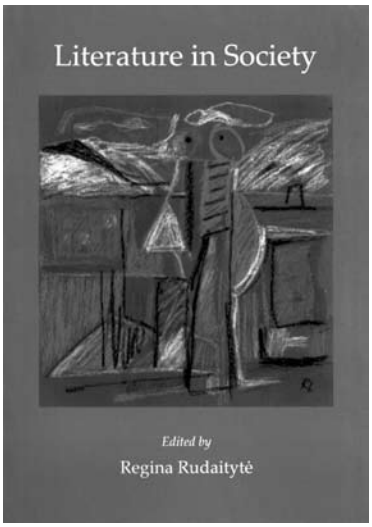

Literature in Society, edited by Regina Rudaitytė. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012

Aižėjant postmoderniosios nihilistinės, ambivalentiškos pasaulėžiūros ir ja grindžiamos estetikos pamatams, pamažu keičiasi literatūros tyrimų kryptys, kritikai ir teoretikai ieško naujų atspirties taškų, kad galėtų kitaip pažvelgti į grožinės literatūros tekstus, atmetę diskursą, kuris iš esmės ignoravo vertybinį matmenį. Prestižinė anglų akademinė leidykla išleido straipsnių rinkinį, parengtą pagal pranešimus, skaitytus Vilniaus universiteto surengtoje mokslinėje konferencijoje „Literatūra ir visuomenė“. Tyrinėtojai iš įvairių Europos šalių aptaria literatūros sąsajas ir sąveikas su visuomene, remdamiesi įvairiomis metodologijomis, t. y. nelaiko savęs kokio nors vieno, juolab suabsoliutinto, tyrimų metodo adeptais (skirtingai nuo, pavyzdžiui, gana sektantiško lietuvių semiotikų būrelio, kurio nariai, regis, įsivaizduoja esant vienui vieną „tikslų“ ir „mokslišką“ raktą kultūros tekstams „atrakinti“, nors pats semiotikos *guru* Algirdas Julius Greimas gyvenimo pabaigoje rašė supratęs, kad tai buvusi tik iliuzija).

Aptariamojo rinkinio pagrindinė tema – apmąstyti, kaip literatūros kūriniai susiliečia su fikciniu ir realiuoju pasauliu, pasiaiškinti, kokią įtaką jie daro visuomenei tuo metu, kai yra sukuriami, o kokį vėliau, kai yra skaitomi ir interpretuojami, jau smarkiai pakitus socialiniam kontekstui. Svarbus aspektas – kaip politinė galia, ideologija, ją kuriančios ir diegiančios institucijos panaudoja literatūrą saviems tikslams, manipuliuodamos tekstų estetiškumu, moralinėmis ar politinėmis prasmėmis. Rinkinio problematika plati ir universali: svarstoma ir apie istorines literatūros plotmes, aptariamos naujausių grožinės literatūros kūrinių sąsajos su pastaruoju metu įsitvirtinusiomis ir besivaržančiomis tarpusavyje ideologijomis.

Intelektualinį toną užduoda Gieseno universiteto (Vokietija) profesoriaus Herberto Grabeso straipsnis, nagrinėjantis socialumo ir literatūriškumo plotmes, jų tarpusavio priklausomybę. Tarptautiniu mastu žinomas literatūros tyrinėtojas, beje, dalyvavęs jau keliose Vilniuje surengtose literatūrologų konferencijose, įdėmiai ir įdomiai svarsto, kaip suvokiamas ir interpretuojamas literatūrinis diskursas, pabrėždamas, kad socialinė teorija apeina nemažai aspektų, kurie svarbūs, bandant suvokti visuomenės santykį su literatūra. Pasak Grabeso, „nepasitikėdamos fikcinių tekstų tariamu nežalingumu, dauguma visuomenių iš politinių, religinių ar moralinių paskatų griebiasi tam tikros tiesioginės ar netiesioginės cenzūros. […] Akivaizdu: ir valdžia, ir pati visuomenė turės išsiugdyti nemenką toleranciją, kad gerbtų ir netgi saugotų tą socialinę erdvę, kur galima nepaisyti dominuojančios politinės ideologijos,

diegiamos įtakingų socialinių grupių, arba religinių įsitikinimų, arba socialinių konvencijų, kurioms šventumo statusą suteikia tradicija“ (p. 14).

Teoretikas atkreipia dėmesį ir į kitą, beveik „nematomą“ visuomenės santykio su grožiniais tekstais pusę: literatūros procesams daro poveikį ne tik tokie atviri suvaržymai kaip cenzūra ar izoliavimas, bet ir gerokai mažiau į akis krintantys metodai, pavyzdžiui, institucijų teikiama arba neteikiama parama vienokiai arba kitokiai literatūrai (ar jos kūrėjams). Svarbus čia ir švietimo sistemos vaidmuo, ir galią turinti kritika. Mokslininko nuomone, kritikai bando „monopolizuoti tam tikras kokybės kategorijas“, o rinkoje besivaržantys leidėjai siekia ne tik ekonominės naudos, bet ir įtvirtina ideologinius, estetinius savo prioritetus. Kaip tokio institucinio spaudimo iliustraciją Grabesas pateikia įdomų pavyzdį: Vokietijoje iš mokyklinių vadovėlių pamažu „išnyko“ poezija, kurios vietą užėmė dabar vyraujanti produkcija – trumpi „politiškai korektiško“ turinio apsakymėliai. Tą sumaniai maskuoja diskursas, apeliuojantis į dabarties dvasią, – esą vaikus ir paauglius, patiriančius stiprų audiovizualinių medijų poveikį, sunku sudominti poezijos kūriniais. Lietuvių tyrinėtojai panašių tendencijų galėtų įžvelgti ir neva „pliuralizuotoje“ mūsų šalies kultūroje, kur „tolerancijos“ ar europietiškumo skraistėmis dažnai pridengiamos grumtynės dėl valstybės pripažinto statuso ir privilegijų, pavyzdžiui, teisės „gaminti“ vadovėlius mokykloms, gauti valstybės paramą leidybai „skaidriuose“ konkursuose, premijuoti saviškius ir pan.

Gaila, bet tokio lygmens problemiškų teorinių straipsnių rinkinyje mažoka. Dauguma tyrinėtojų siekia ne tiek apibendrinti ar pakylėti savo svarstymus iki teorijos lygio, kiek pateikti tam tikrą siauresnių problemų, susijusių su vienu ar kitu grožinės literatūros kūrėju arba specifiniu laikotarpiu, analizę. Kita vertus, tai suprantama, nes aptariamasis leidinys nėra kryptinga ir nuosekli kolektyvinė keletą metų rengta monografija, kurios autoriai keltų sau tuos pačius tikslus ir uždavinius, formuotų bendrą kritikos diskursą. Nepaisant skirtingų tyrimo perspektyvų ir akademinių interesų, susiklosto nors margas, tačiau įdomus ir savaip stilingas audinys.

Dalis autorių iš naujo gilinasi į senus „nacionalinių“ literatūros istorijų puslapius, „preparuodami“ kanoninių ar primirštų ir vėl aktualizuojamų rašytojų kūrybą (pavyzdžiui, literatūros mokslų daktaras iš Gieseno universiteto Martinas Spiesas analizuoja XVII a. autoriaus Jameso Maxwello kūrinius, lenkų literatūrologas Marekas Smolukas – to paties šimtmečio britų autorių raštus moralės ir etiketo temomis). Vis dėlto dauguma interpretuoja moderniosios ir/ar šiuolaikinės literatūros kūrinius, beje, aptardami ir pramoginį žanrą. Neretai klaidingai įsivaizduojama, esą svarius liudijimus apie praeitį palieka tik aukščiausios prabos kūriniai. Suprantama, ne kiekvieno rašytojo įžvalgos prilygsta Shakespeare'ui ar Dickensui, tačiau ideologinius ir politinius diskursus kuo puikiausiai perteikia ir „žemieji“ arba marginaliniai literatūros žanrai.

Tokio pobūdžio tekstų implikacijas analizuoja VDU profesorė Milda Danytė puikiame straipsnyje apie detektyvų tematikos pokyčius, aiškindamasi, kaip amerikiečių trileriuose atsispindi neokonservatyvioji ir liberalioji ideologijos. Po Šaltojo karo atlėgus priešpriešai ir pasikeitus geopolitiniam klimatui, abu pastaruosius dešimtmečius amerikiečių rašytojai savo žvilgsnius nukreipė į šalies vidų. Jų taikiniais tampa politikai, finansininkai ir pan., pakeitę tradicinius „blogio įsikūnijimus“. Tokį pasikeitimą, literatūrologės nuomone, lėmė ir pakitusi amerikiečių tapatumo koncepcija. Be to, keičiasi leistinumo ribos literatūroje: smurtas vis dažniau pateisinamas kaip įstatymo ir tvarkos ramstis, nors tie autoriai, kurie, pasak Danytės, kuria „liberalią ar kairuolišką trilerio fabulą“ (p. 217), vis dėlto paiso etinių ribų.

Keleto publikacijų autoriai svarsto, kokią įtaką amerikiečių (ir ne tik jų) literatūros raidai padarė Rugsėjo 11-osios įvykiai ir kaip reakcija į juos prasidėjęs JAV paskelbtas „karas su terorizmu“, savaip nuspalvinęs ir sutvirtinęs literatūros sąsajas su ideologija. Šias problemas (teroro aktų sužeista kolektyvinė sąmonė, potrauminis sindromas, sukrečiančios patirties reflektavimas) aptaria danų literatūrologas Leifas Sodergaardas, analizuodamas dviejų iškilių amerikiečių rašytojų – Don DeLillo ir Paulo Austero romanus. O VDU docentė Ingrida Žindžiuvienė apžvelgia viso dešimtmečio litera-

tūrą šia tema. Rugsėjo 11-osios tematiką nagrinėjantys rašytojai, pasak jos, imasi labai sudėtingo uždavinio, „apibūdinti amerikiečių visuomenės ydas, paaiškinti vienas kitam oponuojančius ir prieštaringus požiūrius; atskleisti kultūrines ir socialines prieštaras, komunikacijos tarp įvairių socialinių grupių stoką […]. Asmeniniu lygmeniu po tokių įvykių iš naujo apmąstomas tapatumas ir gyvenimo prasmė“ (p. 177).

Įdomią ir labai prasmingą literatūrinės analizės perspektyvą atskleidžia prancūzų literatūrologas Janas Bormas, vieną naujausių Iano McEwano romanų „Soliaris“ susiedamas su šiuolaikiniais svarstymais apie klimato atšilimą. Beje, tiek šį, tiek dar du romanisto kūrinius, tyrinėdama iškreiptą viešumo santykį su privatumu, įžvalgiai aptaria VU profesorė Regina Rudaitytė, šios įdomios konferencijos rengėja ir leidinio sudarytoja.

Solidžios apimties akademinių straipsnių rinkinys (tarp šešiolikos autorių yra penkios lietuvių literatūrologės – Dalia Čiočytė, Milda Danytė, Regina Rudaitytė, Rūta Šlapkauskaitė, Ingrida Žindžiuvienė) įdomus ir aktualus įvairiais aspektais. Neabejoju, kad jis bus įtrauktas į tarptautinį Vakarų šiuolaikinės literatūrologijos diskursą. Nors paskelbtas anglų kalba, tikėtina, praplės ir lietuvių akademinės literatūrologijos horizontą.

Literatūros santykis su visuomene ir atvirkščiai – visuomenės požiūris į literatūrą lietuviams aktualus ne mažiau negu amerikiečiams ar kuriai nors kitai Vakarų šaliai. Galbūt šio rinkinio straipsniai paakins lietuvių literatūros tyrinėtojus susimąstyti, kodėl Lietuvoje tokia menka įvykių, kurie klostosi čia ir dabar, literatūrinė refleksija. Arba, klausiant dar konkrečiau, kodėl neturime jokių literatūrinių Sausio 13-osios interpretacijų, nors jau ima reikštis nauja amnezijos forma, kai visuomenė darosi kurčia ne tik šlykščioms, bet ir pavojingoms insinuacijoms (atseit savi šaudė į savus)? Būtų juokinga į tokį klausimą atsakyti paikais pasiteisinimais, esą tikroji literatūra abejinga efemeriškai kasdienybei, todėl ji atsiriboja nuo esamojo meto sumaišties, tarsi amžinieji būties klausimai visada skleistųsi *ne čia* ir juo labiau *ne dabar*. Kiekvieno laikotarpio metaforas galima, o veikiausiai netgi reikia, austi iš to konteksto, kuriame gyvename. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CX

LAŠAS, PERPILDĘS VILTIES TAURĘ

Į mano būrimo saloną *Dura necéssitas* užsuko *in corpore* visa darbo grupė, kurią Vilties Premjeras sudarė savo valdymo 100 dienų tinkamai atšvęsti. Vyriausiasis iš „grupinių“ pasiteiravo, kokią lemtį žada žvaigždės per kitas 100 valdžios dienų. Smulkiai išaiškinau keblią politinę visos planetos padėtį: sparčiausiai pasaulyje vystosi San Tomė ir Prinsipė, pradėjusi juodojo aukso gavybą, o Lietuvai, nesusidorojančiai su juodąja buhalterija, nežvalgančiai po žemėmis tūnančių skalūnų, gresia ilgi liesos menkės metai. Tačiau darbo grupei labiau rūpėjo ne

politinės prognozės, bet ką užrašyti ant sveikinimo atviruko, gal, pavyzdžiui, palinkėti, kad šimtadienis *plavno*, kaip pasakytų koalicijos partneris Viktoras U., virstų šimtmečiu? Užteks girtis, – sudraudžiau, – nes kas per daug, tas visada nesveika. Užrašykite verčiau tokius Senekos žodžius: „*Odia qui nímium timet, regnáre nescit*."

Tie ir užrašė, bet kita darbo grupė išsiaiškino, kad čia ne pakilus sveikinimas, bet suktas išplūdimas: „Kas per daug bijosi būti nekenčiamas, tas negeba valdyti." Iškart kilo baisiausias politinis „kipešas": bent trys naujos darbo grupės dabar aiškinasi, kas pila alyvą į socdemų krosnį kiršinimo, skaldymo ir valdymo tikslais.

Intrigų meistro Viktoro U. įtarti tokia aktyvia veikla jokiu būdu negalima – nors jis ir dvylikapirštis (antraip juodosios buhalterijos taip švariai netvarkytų), bet kaip tyčia įsimetė žmogui opa, išijas su podagra (nuo ikrų, užgeriamų *Russkij standart*), bulimija, pramaišiui su anoreksija, žvėriška politinė migrena ir dvišalė opulencija (mat šio karštagalvio šaltkalvio turtai laikomi dviejose viena kitai nedraugiškose valstybėse), be to, jį kamuoja chroniška partinė sloga ir buhalterinė sklerozė, slegia sunki *onus probándi* (liaudiškai tariant, įrodinėjimo prokurorams, kad puodas nebūtinai juodas, našta)…

Dar didesnis triukšmas kilo, kai pataikūnai, irgi gerokai primiršę lotynų kalbą, atvilko kitą sveikinimą: „*Esse bonum fácile est, ubi, quod vetet esse, remotum est*", atseit „Lengva būti geram ten, kur niekas nekliudo". Tiesa, dėl šito įžeidimo premjero aplinka greitai nurimo, išsiaiškinusi, kad niekas, išskyrus ekspremjerą, tokios kiaulystės negalėtų iškrėsti, bet opozicijai viskas leidžiama, o pykti ant jos negalima. Didesnį partinį nerimą sukėlė sveikinimas su tokiais mįslingais žodžiais: „*Hómines nihil agéndo ágere consuéscunt male!*" Valstybine kalba tai reiškia: „Žmonės, nieko neveikdami, įpranta blogai elgtis." Šį šūkį buvau patarusi pakabinti prie Darbo biržos, bet per klaidą, o gal tyčia, jis buvo pristatytas su šimtadienio tortu. Kovai su kenkėjais įsteigta darbo grupė nustatė ir informavo Vilties Premjerą, kad šios provokacijos šleifas irgi tįsta iki opozicijos būstinės, tačiau gerokai įtartinas šiuo atžvilgiu atrodo ir sėbras Rolandas P., mėgstantis iš smėlio virvę vyti. Juo labiau kad dabar, prisitaisęs darbinius sparnus, jis vėl rengiasi skrydžiui, šįkart lemiamam, grasindamasis nušluoti visą dabartinės valdžios viršūnę! Ar šiems kėslams lemta išsipildyti? – apgulę mano būrimo saloną *Dura necéssitas* teiravosi ir tie, kurie, ir tie, kuriuos… Išaiškinau (Konstitucinio Teismo stiliumi) abiem pusėms pavojingą dalyką: išgirdę, kas laukia ateityje, žmonės stengiasi pateisinti pranašystes.

Abi pusės išėjo, nusiteikusios stengtis. Minia, trypčiojanti prie būrimo salono slenksčio, pagarbiai prasiskyrė, duodama valdžiai kelią, – visi supranta valstybinių reikalų svarbą! O tada žmogeliai iškart pradėjo spręsti menkus kasdieninius savo reikalus, pavyzdžiui, atsargiai teiravosi, ar Vilties Premjeras kaip nors susijęs su ta Viltimi, kuri, kaip visi žinome, yra kvailių motina? Į šį fundamentalų klausimą dangaus kūnai atsakė atkakliu kosminiu tylėjimu, užtat mielai žarstė buitinius patarimus, kaip antai priminė, esą laiku atiduotos skolos apsaugo dantis geriau negu dantų pasta. Be to, šalį apėmusio politinio snaudulio sąlygomis gundė žaisti azartinius žaidimus, kad gautume bent kiek adrenalino: „Kai nusipirksite šią salą, iš laimėto *Eurojackpot* jums dar liks apie 80 milijono litų!" – gundė europinio puodo savininkai.

Matyt, Kipras bankrutavo! – nusprendė tautiečiai ir žaibo greičiu nurūko pirkti loterijos bilietų… Prie slenksčio stoviniavo tik pupytė Oksana, teiraudamasi, ar sapnas, per kurį ji ištekėjusi už Jupiterio, reiškia ką nors apčiuopiamo? Paaiškinau, kad senovės graikai su romėnais sakydavo: moteris kaip visuotinė taisyklė. Kodėl? Todėl, kad taisyklė, kaip ir moteris, daugeliu atvejų klysta…

Supratau, – nuliūdo Oksana, – teks tekėti už Simo… ■

Tiesiai iš grupinio šimtadienio
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI
2013. 03 (579)
DOMAINS OF CULTURE
THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART
editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ
editorial address:
Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania
E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Urbanism That Enables to Overcome Fear. A conversation with urban planner and urban anthropologist Nan Ellin. Modern visionary urban planning that dominated through the larger part of the last century could be described as top-down approach and a reaction toward this kind of planning was planning from down to the top, however, both were seriously flawed. No wonder that modern urbanism finally failed because it attempted to impose plans ignoring local communities and variety of interests. Drawing on her research and especially latest book Good Urbanism Nan Ellin suggest an alternative view of urban planning that overcomes both dead-ends (page 2).

Urban Thinking and Prospects of Urbanity. A conversation with architect, urbanist and renown architectural writer Witold Rybczynski. According to Rybczynski the most important development in urban sphere in the last century was the ascent of global cities. Even if they remain a part of larger political entities they have a kind of economic independence that reminds city-states of medieval Europe. Changes introduced by municipal administrators have more chances to become successful. He maintains that the most important future initiatives will rise in these global cities that have enormous human and economic resources to act independently (page 7).

Daiva TAMOŠAITYTĖ. ***Game of Chess Lost***. Since 2004 the author of the article claims to have a strange dream – she can no longer tell whether she still lives in Lithuania or not. Perhaps she lives in Madagaskar that is described in a famous play by Marius Ivaškevičius. After the elections of 2012 it turned out that the whole nation is sleeping. As if hypnotized by TV screens it is walking during a strange sleep balancing on the edge of abyss, dreaming of Prime minister of hope and when it will wake up one day it will see that the landscape, language, people and even street names have changed (page 11).

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. ***The Festival of Chastity in the Context of Moral Degradation***. Virtual discussion with Algimantas Gureckas. Debates between liberal and conservative Lithuanian inteligentzia most often are about status of sexual minorities, the role of family and religion, cosmopolitanism and multiculturalism, openness of society, etc. A part of liberal intelligentzia though many of its members did not hail Soviet power structures, however its attitudes need to be reconsidered critically for they have brough society where it finds itself today, claims the author (page 20).

Vainius BAKAS. ***It is wonderful that contemporary state develops metaphor of itself as family***. While we look at this family we can speak about common values, about the altitude of „us" toward „others". This kind of distinction exists in reality in geopolitical form as well as inside the state. Anyway this is a point where it is possible to start and proceed without losing confidence (page 29).

Mykolas KARČIAUSKAS. ***Poems*** (page 31).

Edgaras KLIVIS. ***Public Enemy: Theater as Public Sphere***. „Public space" perhaps is one of numerous meanings that create positive energy of theater. But we have to admit that politically neutral theater will soon become of no interest to anyone. Even if we know that theater can become a part of public sphere, every step in this direction enables to understand complexes of ideas and practices. As philosopher Algis Mickūnas maintains public space is never given forever, we have to create it anew every time (page 34).

Kęstutis ŠAPOKA. ***Visual Turn***. Musical and visual creation of composer Šarūnas Nakas in CDs (page 41).

Virginija VITKIENĖ. ***The City of Loners***. Or Drama of Conscious Society. About the exhibition of Greta Grendaitė and Tomas Vosylius „Redressing" (page 44).

Kęstutis ŠAPOKA. ***A Rather Empty Post-Idea***. An exhibition about inequality of genders. Every doubt about public event, staged play, exhibition or project concerning „defence of human rights" immediately becomes „art politics" even just politics. The exhibition reviewed gives no answer to a question – whether the choice of women artists base don principe creates any additional value. This exhibition does not (page 46).

About „Piggy Banks" and Freedom of a Fox to Chase Hens. A conversation with novelist Nicholas Bradbury. The author of recently published witty and deeply penetrating satire in a form of a novel titled „Market Farm" replies to questions of Almantas Samalavičius about market economy, banks, financial crisis and other topics that he described in his novel (page 49).

Nicholas BRADBURY. ***Market Farm***. Excerpt from novel (page 52).

Will Declaration of Prague Reach the Consciousness of Europe? Tomas Kavaliauskas interviews Ladislav Cabada – professor of Prague University and author of several important books Czechoslovakia and Czech Republic in World Politics and Intellectuals and Idea of Communism and president of Czech PEN centre Jiri Dedecek (page 59).

Kęstutis ŠAPOKA. ***Harmonious View of the World***. Painting of Leopoldas Surgailis (page 64).

Arūnas SPRAUNIUS. ***And How Text Leaves Us***. Writer's essay about dissapearing traditional culture of print (page 65).

Tomazino KOVALINI. ***Homo interneticus or Are You Connected***? Improvisation on the phrase of Albert Einstein „I am afraid of the day when technology will overtake our human relations. The world will educate a generation of idiots... (page 69).

Valdas SELENIS. ***Augustinas Voldemaras – a Scholar Who Became Politician***. The society of interwar Lithuania knew Voldemaras as diplomat and failed politician, meanwhile in the world of scholarship he was known as historian and specialist of classical philology (page 74).

Vilmantas KRIKŠTAPONIS. ***The Impact od Stanislovas Dagilis to Lithuanianness***. Most poets of the end of the nineteenth century and beginning of twentieth century joined Lithuanian national resurgence movement as all of them were related to newspaper Aušra. Dagilis was one of them. Even his poetry achievments remained modest, he urged other writers to mature. Besides he was one of the first among those individuals who setup a goal of reviving national consciousness of Lithuanian people (page 78).

Tomas ČELKIS. ***How the Notion of Western Borders of Lithuanian Grand Duchy Changed in XIII-XVI Centuries***. The author of the article attempts to find out how borders of the state was perceived as a „line", especially in the XVth century. It was during this period that the borderline between Lithuanian Grand Duchy and German Teutonic order was established as delimitation. The so called „state" teritory came into being in this part (page 83).

Marius GAUČYS. ***The Interdependence of Social and Literary Dimensions***. Review of the book Literature in Society, edited by Regina Rudaitytė Newcastle upon Thyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012. The collection of articles is an exploration of literature's role in society in different periods of cultural history, especially in the recent decades and is based on the papers presented during international conference held at Vilnius University a year ago (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. ***Drop that Overcrowd the Hope Cup***. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

eurozine

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN
New world-system? (En) (Lt)
A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ
The Orphans of '56 (En)
Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were "unaccompanied minors". Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS
Flourishing within limits (En)
A conversation with green economist Molly Scott Cato.
Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS
Against growth (En) (Lt)
A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVICIUS
Ideology or truth? (En) (Lt)
A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philsopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVICIUS
The pursuit of happiness (En) (Lt)
A conversation with economist Mark Anielski
The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE
Continuities denied (De) (En) (Lt)
Explaining Europe's reluctance to remember migration
Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

Tom Van IMSCHOOT
Literary perspectives: Flanders
Reality-check (Ca) (Cs) (En) (Lt)
In the last decade, Flemish fiction has stepped out of the shadow of its Dutch older sister, writes Tom Van Imschoot. One discernable trend is the turn from metafiction towards various forms of realism, be it the regional, the semi-autobiographical or the "virtual".

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja *Kultūros barų* 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės" suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

SRTR fondas remia rubrikas: **Problemos ir idėjos; Rūpesčiai ir lūkesčiai; Nuomonės apie nuomones** (iš dalies)**; Kūryba ir kūrėjai; Pažinti naujaip; Apie knygas**.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą" priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra".

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką
Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais
Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė
Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos
eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, *www.spauda.com*
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Šarūnas NAKAS
Aporija. 2006

Evangelija pagal
kalvį Ignotą. 2007

Ziqquratu-3. 2012
kartu su Aurelija Maknyte

Šarūnas Nakas „Aporijoje" ar „Evangelijoje pagal kalvį Ignotą" iš muzikos vizualizacijos klišių suplaka tokį savitą kokteilį, kad sunku suprasti, kur čia klišės, o kur sumanus žiūrovų (ir klausytojų) gundymas, – *apie tai skaitykite p. 41*

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 3 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106